

A NAGYVÁRADI ESETHEZ.

Ismét bebizonyult, hogy ebben az országban mily keveset törődnek az emberek a tudománnyal. *Somló* Bódog szép és némely tekintetben úttörő könyvét az »*Állami beavatkozás és individualizmus*«-ról alig vette észre a sajtó és egyáltalán nem a közvélemény. Egy pár oldalas értekezése azonban, mely legfeljebb egy-két következtetése formulázásában mond új dolgokat, országos ügygyé lesz, mert véletlenségből valamelyik vidéki lap felfedezte és vezércikket írt róla. S minthogy a liberális lap lelkesedett, a klerikális lap gorombáskodott, a t. publikum pedig figyelni kezdett és a nagyváradi jogakadémia többsége elérkezettnek látta az alkalmat, hogy a püspöki udvarral szembeni alázatos hűségét kimutassa s a nemzeti hősök receptje szerint az »isten, király, haza« védelmére siessen. Ez a védelem pedig nem abban állott, hogy a tudomány fegyvereivel támadták volna meg veszedelmes tanokat hirdető társukat és az érvek súlyával igyekeztek volna kimutatni, hogy a *Somló* Bódog tanításai elavultak, helytelenek vagy aljas erkölcsi rugók szülöttei, hanem — minthogy a gondolkozásról rég leszoktak — bízva ama hatalmas urak politikai befolyásában, kik mögöttük állanak, a könnyebb utat választották s felkérték a minisztert, hogy csapja el a tanári állásra méltatlanná vált kollégájukat.

Egy egész hosszú életet kényelmes és gondtalan nyugalmat biztosító katedrán tölteni el a nélkül, hogy egyetlen gondolatnak nevezhető mondatot írtak volna le vagy ejtettek volna ki, a nélkül, hogy egyetlen komoly és hasznos törekvést előmozdítottak volna — a tudomány emberéhez méltó eljárás, mely nyilván megfelel az élet amaz eszményének, mely az ilyen körökben a legmagasabb: az élet kanonoki eszményének.

De kutatni állandóan és a hatalmasokra való tekintet nélkül, a társadalmi élet törvényszerűségeit keresni és azokat az emberiség javára értékesíteni akarni: ez nyilván nem tudós eljárás, mert nem úri eljárás, hisz úri ember nem mond oly dolgokat, melyek kellemetlenek lehetnek azon embertársaira, kikkel »brúdert» ivott.

A nagyváradi jogakadémia többsége azonban nemcsak az erkölcsi megítélések körüli érzéketlenségét mutatta ki, hanem kimutatta azt is, hogy vagy tanári kötelességeit a legdurvábban elhanyagolta, vagy nem rendelkezik az intellektuális képességek minimumával sem.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy a *Somló* Bódog inkriminált felolvasásában nincs egyetlen tétel sem, mely említett könyvében vagy nyíltan ki nem volna fejezve, vagy logikai szükségszerűséggel e munka alapelveiből ne következne. Pedig a jogakadémia tanári kara *e munka alapján ajánlotta Somlót első helyen kinevezésre a miniszternek.*

Bárkinek, a ki a társadalomtudomány alapelveivel csak félig-meddig tisztában van s elméje normális működésében akadályozva nincs, e mű elolvasása után legcsekélyebb kételye se lehet az iránt, hogy *annak szerzője agnostikus és evolutionista.* A nagyváradi jogakadémia többsége, tehát tökéletesen tisztában lehetett azzal, midőn *Somlót* választotta, hogy a politika új tanára világfelfogása a kanonokival diametralis ellentétben fog állani.

Ha a t. kar ezzel nem volt tisztában vagy megszegte legszentebb tanári kötelességét, mely azt parancsolja, hogy candidationális jogát a legmegfontoltabb és leglelkiismeretesebb megfontolás után gyakorolja, vagy nem rendelkezik azzal a szellemi képességgel, mely egy átlagos jogászyerektől is megkövetelhető.

Előttünk van a többségi vélemény. Micsoda vádirat! Egyetlen komoly érv nincs, csupa frázis és a mi a legszörnyűbb: a bevádolt tanulmány *hihetetlen elferdítése.* Ezek az urak még idézni sem tanultak meg, hiába jogászok. Mondatokat szakítanak ki és mondatokat toldanak be, a mint csak nekik tetszik. Úgy, hogy *Somló*-nak ellenmemorandumában kérnie kell a minisztert: »A mi már most szóban forgó értekezésemnek tartalmát illeti, mindenekelőtt mély tisztelettel arra bátorodom kérni Nagy méltóságodat, hogy azt nem a felterjesztésben foglalt idézetek, hanem a felterjesztéshez csatolt eredeti szöveg alapján kegyeskedjék elbírálni. A felterjesztésben foglalt idézetek ugyanis oly toldásokkal vannak tarkítva és oly következtetésekkel vannak

kiegészítve, a melyek az én értekezésemben nemcsak nem foglaltatnak, hanem az ott elmondottaknak értelmét el is ferdítik.«

Hogy ez így van mindenki meggyőződhetik, a ki az eredeti értekezést a memorandum idézeteivel összehasonlítja.

Miknek nevezzük ezt az eljárást?

Annak, a minek betetőzése a felirat végkonkluziója, mely nem meri megmondani a mit akar, mely a tanszabadságra is mer hivatkozni, mikor még a sajtószabadságot sem respektálja: a legsötétebb jezsuitizmus momentumának.

Bizony a felindulás könnyen a gúny és a harag fegyvereire ragadná el az embert, ha az esemény kultúrtörténeti tünete nem volna olyan aggasztó és megdöbbentő.

A *Schmitt Jenő* esete óta egyre vakmerőbb és bornirtabb alakot ölt a reakció törekvése, melylyel minden szabad gondolatot elfojtani igyekeznek. S míg külföldön a legradikálisabb tanok hirdetői közül számosan nemcsak egyetemen ülnek, hanem őket a legteljesebb tisztelet és méltánylás veszi körül még tudományos ellenfeleik részéről is: addig nálunk a szabad gondolat legcsekélyebb szárnyalását is »pereat« kiáltások követik s minden modernebb gondolkodót a gyűlölködés, fenyegetés és rágalom sziszegése vesz körül.

Mentől alacsonyabb fokon áll egy nép — mondja Spencer — annál konzervatívabb. S ki merné tagadni, hogy a mi konzervativizmusunkat már csak a balkán népeké múlja felül. Minden új és szokatlan gondolat valóságos biológiai ellenszenvre talál s úgyszólván mindenkit, ki töretlen utakon mer haladni, gyűlölet és gyanúsítás kíséri, ugyannyira, hogy a »bolond« jelző kezd nálunk már megtisztelővé válni.

Az embereknek minden oly lelkifolyamat, mely előttük megfoghatatlan, gyanús és ellenszenves. S mi lehetne érthetlenebb és megfoghatatlanabb, mint az, hogy valaki gondolkozzék és kutasson minden haszon és dicsőség reménye nélkül. És eszünkbe jut az Anatole France Bergeretje, kit a vidéki városka izzó gyűlölete, gúnyja és megvetése vesz körül, mert ez a szelíd, jó ember kerüli a társaságot, csak könyveinek él és — gondolatai annyira elütök embertársai gondolataitól. Magyarországon még minden igazán intellektuális lélek mindmegannyi valóságos Bergeret: nem bíznak bennük, ellenszenvesek és gyűlöletesek nemcsak a tömeg, de még az u. n. tudományos körök előtt is.

Miért van ez így? Miért oly gyöngé manapság itt nálunk a gondolat ereje? Miért oly ritkák az úttörők tudományban és művészetben egyaránt? Miért megy minden a maga kitaposott útján? Miért áll történelmünk és államtudományunk túlnyomó része »nemzeti« frázisokból, irodalmunk huszártörténetekből és gentry vagy zsidó kaszinói élményekből, a kortól elmaradt, frázisokban gazdag és gondolatokban üres Shakespeare-majmolásokból, művészetünk néhány jól megtanult rutin fogásból? A válasz nem lehet kétséges. Az ok a gazdasági erők szertelenül egyenlőtlen eloszlásában rejlik.

A társadalom szellemi erőinek összessége, a kor ideológiája, nem pusztá visszfénye a gazdasági alapnak — mint a marxizmus tanítja — hanem a társadalom ép oly komoly, önfentartó működése, mint maga a gazdasági működés. Minden társadalmi kor kifejleszti a tudományos, irodalmi és művészeti erők azt a mennyiségét és minőségét, mely társadalmi érdekeire a legkedvezőbb. Ideológiai erőtárát szükségkép ép oly hevesen védelmezi, mint a gazdaságát, az ellentétes ideológiai törekvéseket ép úgy igyekszik elnyomni, mint a gazdaságiakat. Már most ott, a hol a társadalom egy osztálya a gazdasági s így a politikai erők aránytalanul nagy részét szerezte meg, ép oly sikerrel gyűri le más osztályok ideológiai törekvéseit, mint a gazdaságiakat. Mert bár a gondolat szabad, az csaknem ép úgy megölhető, mint a tett. Hiába teremnek érzékeny idegrendszerek és alkotó lelkek, kik a kor új ideológiai szükségleteit mélyen átérzik: az uralkodó társadalom ideológiája elnyomja őket. Mert állandóan és kitartóan nem lehet alkotni a közöny s az ellenségeskedés közepette. A tehetségek elsorvadnak, meg-savanyodnak és kimerülnek. Az eredményes alkotáshoz a társadalom erkölcsi és anyagi támogatása szükséges. E nélkül még a legnemesebb küzdelem is előbb-utóbb megtörik. Szükség-szerűen következik tehát, hogy oly országban, melyben a társadalom egy osztályában van minden politikai s gazdasági hatalom, míg a szélesebb néprétegek nyomorognak és ennek következtében sem szellemi, sem politikai befolyással nem bírnak: nem jöhet létre az uralkodó társadalom ideológiájával szemben új és modern ideológia. Nem szellemi értékünkön, hanem ezeken a strukturális okokon múlik, hogy nincsenek Spencereink, Darwinjaink, Gorky-ink, France-aink, Segantini-ink, Millet-ink s Meunier-ink.

S a magyar ideológok, kik fájdalmas lélekkel szemlélik szellemi életünk szörnyű kietlenségét nem igen veszik észre

ezt a törvényszerűséget. Nem veszik észre, hogy az az okozati sor, mely szellemi életünk legjobbjait kínos lánczokba veri ugyanaz, mint a mely a magyar proletárt az éhhalál elől kivándorlásra kényszeríti.

Mi az orvosság?

A marxisták azt felelnék gazdasági küzdelem.

Egyoldalú felelet.

Az igazság: küzdelem az egész vonalon; gazdaságban, politikában s ideológiában.

Ez a gondolat adjon *Somló* Bódognak erőt ezekben a szomorú napokban.

Neki meg kell maradnia kathedráján, bármily szörnyű is lehet ilyen társaságban tanítani. Maradnia kell hálából a nagyváradi jogakadémia tanári karának ama tagja iránt, ki a férfias bátorság és tudományos derékség vigasztaló példáját nyújtotta a bizantinizmus udvarában.

De maradnia kell főleg és első sorban az elvért. Szükséges szellemi haladásunk érdekében, hogy megmaradjon a messze keleten a modern szabad eszmék nagyváradi exoziturájának.

Elemér O.

A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Az úgynevezett keresztény állam nem a kereszténység állami megvalósulása, hanem az állam keresztény tagadása. A mely állam a kereszténységet a vallás formájában vallja, az még nem vallja állami formájában, mert még vallásosán viselkedik a vallással szemben, azaz, nem a vallás emberi alapjának igazi megvalósítása, mivel ezen emberi fogalomnak non-realitására, képzelt formájára hivatkozik. Az úgynevezett keresztény állam a tökéletlen állam s számára a keresztény vallás tökéletlenségének kiegészítése és szentesítése. A vallás szükségképen eszköz lesz kezében. Az állam a képmutatás állama. Nagy különbség, hogy vajjon a tökéletes állam az állam általános lényében fekvő hiány miatt számítja-e a vallást előfeltételei közé, vagy a bevégtetlen állam a saját külön létezésében rejlő hiányok miatt, mint tökéletlen állam nyilvánítja alapjául a vallást. Utóbbi esetben a vallás a tökéletlen politika. Az első esetben maga a tökéletes politikának is tökéletlen jellege nyilvánul a vallásban. Az úgynevezett keresztény államnak azért szükséges a keresztény vallás, hogy magát állammá egészítse ki. A demokrata államnak, a valódi államnak politikai kiegészítéséhez nem szükséges a vallás. Sőt a demokrata állam a vallástól abstrahálható, mert benne a vallás emberi alapja világiasan van megvalósítva. Az úgynevezett keresztény állam azonban politikailag áll a vallással és vallásosán a politikával szemben. Ha a keresztény állam az államformákat látszattá süllyesztí, a vallást szintén látszattá alakítja át.

Ezen ellentét megvilágítására tekintsük meg Bauernál a keresztény állam konstrukcióját, oly konstrukciót, mely a keresztény germán állam felfogásából származik.

»Újabban, mondja Bauer, »hogy a keresztény állam lehetetlenségét vagy nem létezését bizonyítsák, gyakran utalnak az evangélium azon tételeire, melyeket az állam nemcsak nem követ, hanem nem is követhet, ha csak teljesen föl nem akar bomlani«. »Ilyen könnyen azonban a dolgot elintézni nem lehet. Mit kívánnak azok az evangéliumi tételek? A természetfölötti önmegtágadást, a kinyilatkoztatás tekintélye előtt való meghódolást, elfordulást az államtól, a világi viszonyok megszüntetését. Mindazt kívánja és teljesíti a keresztény állam. Az evangélium szellemét elsajátítja és ha nem azokkal a szavakkal adja is vissza, melyekkel az evangélium, az csak azért van, mert állami, azaz olyan formákkal fejezi ki, melyek igaz, hogy e világ államában megfelelnek, azonban a vallási újjászületésben, melyen keresztül kell menniök, látszattá süllyednek. Ez az államtól való elfordulás, mely az állami formákat használja föl megvalósítására.« (55. 1.)

Bauer kifejti tovább, hogy a nép a keresztény államban nem nép, saját akarattal nem bír, igazi lénye a fejedelemben van, kinek magát aláveti, ki mégis tőle eredetileg és természeténél fogva idegen, azaz istentől eredt s az ő beleegyezése nélkül uralkodik fölötte; hogy e nép törvényei nem magától a néptől erednek, hanem pozitív kinyilatkoztatások; kimutatja, hogy a fejedelem és a tulajdonképeni nép, a tömeg között, privilegizált közvetítők szükségesek, hogy a tömeg maga különböző csoportokra szakad, melyeket a véletlenség hoz létre és határoz fölöttük, érdekeik, szenvedélyeik és előítéleteik szerint különböznek egymástól és privilégiumként nyerik meg az engedélyt, hogy egymástól kölcsönösen elzárkózhassanak. (56.1.)

De Bauer maga is mondja: »A politikának, mely vallásnál, egyéb nem akar lenni, ép oly kevéssé szabad politikának lennie, mint a hogy a főzőfazék tisztítását, ha az vallási ügy akar lenni, nem szabad gazdasági ügynek tekinteni.« (108.1.) A keresztény germán államban azonban a vallás »gazdasági ügy«, a gazdasági ügy meg vallás. A keresztény germán államban a vallás uralma az uralom vallása.

Az »evangélium szellemének« az »evangélium betűjétől« való elválasztása vallástalan tény. Az állam, mely az evangéliumot a politika betűjében szólaltatja meg, más betűvel, mint a szent szellem betűjével, ha emberi szempontból nem is, de vallási szempontból szentségtörést követ el. Az állammal, mely a kereszténységet legfőbb szabályául, a bibliát chartájául ismeri

el, szembe kell állítani a szentírást, mert az írás utolsó betűjéig szent. Az ilyen állam ép úgy, mint az az emberi söpredék, melyre támaszkodik, a vallási öntudat szempontjából nehéz, elháríthatatlan ellenmondásba esik, ha az evangélium tételeire utalják, melyeket »nemcsak nem követ, de nem is követhet, ha csak mint állam teljesen föl nem akar bomlani«. És miért nem akar teljesen fölbomlani? Erre sem maga, sem más nem tud felelni. Öntudata szerint a hivatalos keresztény állam kötelesség, melynek megvalósítása elérhetetlen, mely létezésének valóságát még önmagának is csak hazugságokkal képes konstatálni, s ennél fogva önmagának is állandó tárgya a kételkedésnek, a bizonytalanságnak, állandóan problematikus tárgy. A kritika tehát teljesen jogosult, ha az államot, mely a bibliára hivatkozik, az öntudat megzavarodására kényszeríti; a melyben az állam maga sem tudja, vajjon képzelődés-e vagy valóság, a melyben világi czéljainak infámiája, melyhez a vallás köpenyül szolgál, vallási öntudatának becsületességével, melynek a vallás a világ czélja, állandó ellentétekbe jön. Az ilyen állam belső kínjaitól csak úgy szabadulhat meg, ha a katolikus egyház poroszljává válik. Vele szemben, mely a világi hatalmat saját szolgáló testének nyilvánította, az állam tehetetlen; a világi hatalom, mely azzal hivalkodik, hogy a vallás szellemén uralkodik, tehetetlen.

Az úgynevezett keresztény államban nem az ember, hanem az elidegenülés érvényesül. Az egyetlen érvényesülő ember a király, ki a többi emberektől különbözik s a mellett maga még vallásos, egy az éggel, az istennel közvetlenül összefüggő lény. Az itt uralkodó vonatkozások még hitbeliek. A vallási szellem tehát valósággal még nem világiasodott el.

Azonban a vallási szellem a valóságban nem is világiasodhat el, mert maga is mi egyéb, mint az emberi szellem fejlődési fokának egy nem-világi formája? A vallási szellem csak akkor valósulhat meg, ha az emberi szellem fejlődésfoka, melynek a vallási szellem a vallási kifejezője, világi formában nyilvánul meg és konstituálódik. Ez történik a demokrata államban. Ennek az államnak nem a kereszténység, hanem a kereszténység emberi alapja a fundamentuma. Tagjainak a vallás az ideális, földöntúli öntudata marad, mert az emberi fejlődési fok ideális formája az, mely benne megnyilatkozik.

A politikai állam tagjai vallásosak, mert dualizmus van az egyéni- és a közélet, a polgári társadalmi- és a politikai élet közt; vallásosak, a mennyiben az ember a valóságos individualitását

förlümlő állami életet igazi életének tekinti; vallásos, a mennyiben itt a vallás a polgári társadalom szelleme, az embernek embertől való elválásának és eltávolodásának kifejezője. A politikai demokrácia annyiban keresztény, mert benne az ember, és nem csak az ember, hanem minden ember, mint szuverén, mint legfőbb lény érvényesül; azonban csak az ember az ő kulturálatlan, aszociális megjelenésében, véletlen existenciájában, a mindennapi ember; az ember, társadalmunk egész szervezete által megrontva, önmagát elveszítve, eladva, az embertelen viszonyoknak és elemeknek odadobva; egyszóval az az ember, a ki még nem valódi közlény. A kereszténység képzeleti képe, álma, postulatuma, az ember szuverenitása, mint idegen, a valódi emberektől különböző lényé a demokráciában érzékelhető valóság, jelen, világi szabály.

Maga a vallási és teológiai öntudat a bevégzett demokráciában annál vallásosabbnak, annál teológikusabbnak tetszik, minél inkább látszólag politikai jelentőség, földi czélok nélkül való, az emberkerülő kedély ügye, az értelmi bornírtság kifejezője, az önkény és a fantázia terméke, minél inkább valódi túlvilági élet. A kereszténység itt az által, hogy a különböző világnézeteket a kereszténység formájában egymás mellett csoportosította, egyetemes vallási jelentőségének praktikus megnyilvánulását elérte; még inkább azonban azáltal, hogy másokra még csak a kereszténységet sem, hanem csak vallást általában, bármilyen vallást tart kötelezőnek (lásd Beaumont idézett könyvét). A vallási öntudat a vallási ellentétek és a vallási sokféleség bőségében tobzódik.

Kimutattuk tehát, hogy a vallástól való politikai emancipáció, ha a privilegizált vallást nem is, de a vallás létezését általában megengedi. Az ellentét, melybe valamely valláshoz tartozók állampolgárságukkal jutnak, csak egy része a politikai állam és a polgári társadalom között levő általános világi ellentétnek. A keresztény állam betetőzése az az állam, mely magát államnak ismeri el s tagjainak vallásától abstrahál. Az államnak a vallástól való emancipációja nem jelenti a valóságos embernek a vallástól való emancipációját.

Mi tehát nem mondjuk Bauerrel a zsidóknak: Ti nem lehettek addig politikailag emancipálva, míg magatokat a zsidóságtól radikálisan nem emancipáltátok. Mi inkább azt mondjuk nekik: Mivel ti politikailag emancipálódhattok a nélkül, hogy a zsidóságtól teljesen és ellenmondás nélkül elszakadtátok, azért

maga a politikai emanczipáció még nem az emberi emanczipáció. Ha ti zsidók politikailag emanczipálódni akartok, a nélkül, hogy magatokat emberileg emanczipálnátok, úgy a félszegség és az ellenmondás nemcsak bennetek, hanem a politikai emanczipáció kategóriájában és lényegében van. Ha titeket a kategória fogva tart, úgy ez azt jelenti, hogy benne mindenki fogva van. A mint az állam evangelizál akkor, mikor, bár állam, a zsidókkal szemben mint keresztény viselkedik, épp úgy a zsidó politizál akkor, a mikor, bár zsidó, állampolgári jogokat kíván.

Azonban ha az ember, habár zsidó is, emanczipálódhatik, állampolgári jogokat fogadhat el, igényelheti-e és elfogadhatja-e az úgynevezett emberi jogokat? Bauer ezt tagadja: »Az a kérdés, hogy a zsidó mint olyan, azaz a zsidó, ki maga vallja, hogy az ő igazi lényénél fogva kénytelen másoktól örökre különválva élni, elfogadhatja-e és másoknak megadhatja-e az általános emberi jogokat?«

»A keresztény világ számára az emberjogok gondolata csak a múlt században fedeztetett fel. Az nem született velük az emberekkel, hanem inkább a történeti tradíciók ellen folytatott harcokban hódítottatott meg, melyekben az ember addig nevelkedett, így az emberjogok nem a természet ajándéka, nem is az eddigi történelem hozománya, hanem a születés véletlensége s a tradíciók elleni harcok jutalma, melyeket a történelem nemzedékről nemzedékre hagyott. Az emberjogok a műveltség eredménye s azért csak az bírhatja őket, ki megszerezte és megszolgált érték.«

»Birtokukba vehetik-e tehát a zsidók az emberjogokat? Mindaddig, míg a zsidó zsidó, korlátolt lénye, mely őt zsidóvá teszi, győzedelmeskedni fog emberi lénye fölött, melynek őt mint embert más emberekkel egybekapcsolnia kellene, és őt a nem-zsidóktól elkülönzi. Ezen elkülönzés által kinyilatkoztatja, hogy előtte az ő külön lénye, mely őt zsidóvá teszi, az ő igazi és legfelsőbb lénye s azzal szemben az ember lényének háttérbe kell szorulnia.«

»Épp úgy nem illethetik meg a keresztényt se mint keresztényt az emberjogok.« (19, 20. 1.)

Bauer szerint az embernek fel kell áldoznia »a hit privilégiumát, hogy az általános emberjogokat élvezhesse. Tekintsük meg egy pillanatra az úgynevezett emberjogokat és pedig az ő hiteles formájukban, abban a formában, melylyel felfedezőiknél, az északamerikaiaknál és a francziáknál bírnak. Ezek az

emberjogok részben politikai jogok, olyan jogok, melyek csak a másokkal való közösségben gyakorolhatók. A közügyben, még pedig a politikai közügyben, az állami ügyekben való részvétel a tartalmuk. A politikai szabadságnak, az állampolgári jogoknak azon kategóriájához tartoznak, melyek mint láttuk, éppen nem tételezik föl a vallásnak ellenmondás nélkül való, pozitív megszüntetését, tehát a zsidóságot sem. Az emberi jogoknak másik részét kell még megvizsgálni; a *droits de l'homme*-t, a mennyiben a *droits du citoyen*-tól különböznek.

Soraikban található a lelkiismereti szabadság, a tetszés szerinti vallás gyakorlásának joga. A hit privilégiuma kifejezetten elismertetik, vagy mint emberjog, vagy mint egy emberi jognak, a szabadságnak következménye.

Declaration des droits de l'homme et du citoyen, 1791, art. 10: Nul ne doit être inquiété pour ses opinions même religieuses. Az 1791-iki alkotmány 1. czíme emberi jogként biztosítja: La liberté à tout homme d'exercer le culte religieux auquel il est attache.

Az 1793-iki *Declaration des droits de l'homme* 7. §-a az emberjogok közé számítja: Le libre exercice des cultes. Sőt, a gondolat és a vélemény nyilvánításának, a gyülekezésnek, a vallásgyakorlatnak jogát illetőleg ez áll: La nécessité d'énoncer ces droits suppose ou la presence ou le souvenir récent du despotisme. V. ö. még az 1795-iki alkotmányt, titre XII, art. 354.

Constitution de Pensylvanie, art. 9, §. 3: Tous les hommes ont reçu de la nature le droit imprescriptible d'adorer le Tout-Puissant selon les inspirations de leur conscience, et nul ne peut légalement être contraint de suivre, instituer ou soutenir eontre son gré aucun culte ou ministère religieux. Nulle autorité humaine ne peut, dans aucun cas, intervenir dans les questions de conscience et contrôler les pouvoirs de l'âme.

Constitution de New-Hampshire, art. 5 et 6: Au nombre des droits naturels, quelques-uns sont inaliénables de leur nature, parce que rien n'en peut être l'équivalent. De ce nombre sont les droits de conscience. (Beaumont, 1. c, p. 213, 214.)

Az emberjogoknak és a Vallásnak összeférhetlensége oly kevésbé van az emberjog fogalmában, hogy azt a jogot, mely szerint bárki tetszés szerinti vallást gyakorolhat, külön vallásának kultuszát művelheti, kifejezetten az emberjogok közé számítják. A hit privilégiuma általános emberjog. A *droits de l'homme*-t, az emberi jogokat, mint ilyeneket, megkülönböztetik

a droits du citoyen-tól, az állampolgári jogoktól. Ki az, a citoyen-tól megkülönböztetett ember? Senki más, mint a polgári társadalom tagja. Miért »ember«, egyszerűen ember, a polgári társadalom tagja, miért nevezik az ő jogát emberjogoknak? Miből magyarázzuk meg ezt a tényt? A politikai államnak a polgári társadalomhoz való viszonyából, a politikai emancipáció lényegéből.

Mindenekelőtt konstatáljuk azt a tényt, hogy az úgynevezett emberjogok, a droits de l'homme, megkülönböztetve a droits du citoyen-tól, nem egyebek, mint a polgári társadalom tagjának, azaz az önző embernek, az embertől és a köztől elválasztott embernek jogai. A legradikálisabb, az 1793. évi alkotmány szóljon:

Déclar. des droits de l'homme et du citoyen, art. 2: Ces droits etc. (les droits naturels et imprescriptibles) sont: l'égalité, la liberté, la sûreté, la propriété.

Miben áll a libert e? Art. 6: La libert e est le pouvoir qui appartient   l'homme de faire tout ce qui ne nuit pas aux droit d'autrui, vagy az 1791-iki deklar czi  szerint: La libert e consiste   pouvoir faire tout ce qui ne nuit pas   d'autrui.

A szabadság tehát a jog arra, hogy mindazt tehess k  s gyakorolhassuk, mi m snek nem  rt. A hat rt, melyen bel l mindenki mozoghat a nélkül, hogy a m siknak k rt okozna, a törvény szabja meg, mint a hogy két birtok között hat rul szolgál a s v nykar . Az izolált és mondaszer en önmagában álló ember szabadságáról van szó. Miért képtelen Bauer szerint a zsidó az emberjogokra? »Mindaddig, míg a zsidó zsidó, korlátolt lényének, mely  t zsidóvá teszi, kell győzedelmeskednie emberi lénye fölött, melynek  t, mint embert, más emberekkel egybekapcsolni kellene, kell  t a nem-zsidóktól elk l nzeni.« Azonban a szabadság emberjoga nem az embernek az emberrel való kapcsolatán, hanem inkább az embernek az embertől való elk l nzés n alapszik. Ez a korlátolt, az önmagára szorítkozó individumnak, az elk l nzésnek joga.

A szabadság emberjog nak praktikus alkalmazása a magántulajdon emberjoga.

Miben áll a magántulajdon emberjoga?

Art. 16. (Const, de 1793): Le droit de propriété est celui qui appartient   tout citoyen de jouir et de disposer   son gr  de ses biens, de ses revenus, du fruit de son travail et de son Industrie.

A magántulajdon emberjoga tehát az a jog, melynek alapján az ember önkényesen (à son gré), más emberekre való tekintet nélkül, a társadalomtól függetlenül, vagyonát élvezheti, fölötté rendelkezhet. Ez az önzés joga. Azon individual szabadság, valamint annak gyakorlati alkalmazása a polgári társadalom alapja. Szerinte egyik ember a másikban szabadságának nem megvalósulását, hanem korlátozását találja. És mindenekelőtt azt az emberjogot proklamálja »de jouir et de disposer à son gré de ses biens, de ses revenus, du fruit de son travail et de son Industrie.«

Hátra vannak még a többi emberjogok, az égalité és a sûreté.

Nem politikai jelentőségében az égalité nem egyéb, mint a fent leirt szabadság egyenlősége: azaz, hogy minden ember, egyaránt egymagában álló egységnek tekintetik. Az 1795. évi alkotmány az egyenlőség fogalmát, jelentőségének megfelelően így állapítja meg:

Art. 5 (Const, de 1795): »L'égalité consiste en ce que la loi est la même pour tous, soit qu'elle protege soit qu'elle punisse.«
És a sûreté?

Art. 8 (Const, de 1793): »La sûreté consiste dans la protection accordée par la société à chacun de ses membres pour la conservation de sa personne, de ses droits et de ses propriétés.«

A biztonság, a polgári társadalomnak legmagasabb fogalma, a policzáj fogalma; az egész társadalom csak azért van, hogy minden egyes tagja személyének fentartását, tulajdonát és jogát garantálja. Hegel ebben az értelemben a polgári társadalmat »szükség- és észállamnak« nevezi.

A biztonság fogalma által a polgári társadalom nem emelkedik saját egoizmusára fölé. A biztonság inkább egoizmusának biztosítása.

Egy úgynevezett emberi jog sem emelkedik felül az önző emberen, az emberen, mint a polgári társadalom tagján, tudniillik mint az önmagára, a magánérdekére és magánönkényére szorító és a köztől elkülönzött egyéne. Nemhogy az embert társas lénynek fogták volna föl, maga a társas élet, a társaság úgy tűnik föl, mint az egyének külsőleges kerete, mint eredeti önállóságuk korlátozása. Az egyetlen kötelék, mely összetartja őket, a természeti szükségesség, a szükséglet és az önérdek, tulajdonuknak és önző személyüknek konzerválása.

Nagyon talányos már az, hogy egy nép, mely alig kezdte még meg önmagát felszabadítani, a sokféle tagjai közötti minden korlátot ledönteni, politikai közösséget alakítani, hogy egy ilyen nép az önző, az embertárstól és a köztől elvált ember jogosultságát ünnepélyesen proklamálja, (Décl. de 1791), sőt hogy ezt a proklamációt olyan pillanatban ismétlje, mikor a nemzetet egyedül a hősies odaadás szabadíthatja meg, tehát parancsoló szükségesség, egy olyan pillanatban, mikor a polgári társadalom összes érdekeinek feláldozása kerül napirendre és az önzést mint bűntényt kellene büntetni. (Décl. des droits de l'homme etc. de 1793.) Még talányszerűbb az a tény, ha látjuk, hogy a politikai emanczipálók az állampolgárságot, a politikai közt az úgynevezett emberjogok fentartásának pusztá eszközévé süllyesztik, a citoyen tehát az önző homme szolgájának nyilvánítják, a légkört, melyben az ember mint közlény mozog, aláhelyezik annak a légkörnek, melyben az ember mint részlény érvényesül s végre nem az embert mint citoyen, hanem az embert mint burzsoát tekintik az igazi és tulajdonképeni embernek.

Le but de toute association politique est la conservation des droits naturels et imprescriptibles de l'homme. (Décl. des droits etc. de 1791, art. 2.) Le gouvernement est institué pour garantir à l'homme la jouissance de ses droits naturels et imprescriptibles. (Décl. etc. de 1793, art. 1.) Tehát a még életerős, a körülmények nyomása folytán tetőpontjára hágott lelkesedésnek pillanatában is a politikai élet pusztá eszköznek nyilvánítja magát, melynek a polgári társadalom fentartása a célja. Bár forradalmi gyakorlata éles ellentétben áll elméletével. Míg például a biztonságot emberjognak nyilvánítják, a levéltitok megsértését nyilvánosan napirendre tűzik. Miglen la liberté indéfinie de la presse (Const, de 1793, art. 122.) mint az egyéni szabadság emberjogának következményét garantálják, a sajtószabadságot teljesen megsemmisítik, mert la liberté de la presse ne doit pas être permise lorsqu'elle compromet la liberté publique (Robespierre jeune, Hist, parlem. de la rev. franc, par Buchez et Eoux, T. 28, p. 135). Vagyis: a szabadság emberjoga csak addig jog, míg a politikai élettel ellentétbe nem jut; holott az elmélet szerint a politikai élet csak az emberjogok, az individuális ember jogainak garanciája, tehát mihelyt céljával, az emberjogokkal ellentétbe jut, el kell törölni. Azonban a gyakorlat csak kivétel és az elmélet a szabály. De akkor is, ha magát a forradalmi gyakor-

latot akarnék a viszony helyes kifejezésének tekinteni, még mindig megoldatlan marad a talány, hogy a politikai emancipálók miért állították a viszonyt a feje tetejére, miért jelentkezik a cél mint eszköz és miért az eszköz mint cél. Öntudatuknak ez optikai csalódása még mindig talány volna, bárha pszichológikus, elméleti talány.

A talány megoldása igen egyszerű. A politikai emancipáció egyúttal a régi társadalomnak felbomlása, melyen a néptől idegen állam, az uralkodó hatalom, nyugodott. A politikai forradalom a polgári társadalom forradalma. Mi volt a régi társadalom jellege? Egy szó jellemzi. A hűbériség. A régi polgári társadalomnak volt közvetlen politikai jellege: a polgári élet elemei, mint például a birtok vagy a család, vagy a munka neme és módja, a földesuraság a rendek és a testületek formájában az állami élet elemei közé lettek sorozva. Ebben a formában meghatározták az egyes egyének az államegészhöz való viszonyát, azaz politikai viszonyát, azaz a társadalom többi alkatrészéből való kizárásának és attól való elválásának viszonyát. A népéletnek az a szervezete a birtokot vagy a munkát nem tette társadalmi elemmé, hanem inkább azoknak az államegésztől való elválását hajtotta végre s a társadalomban külön társadalommá alakította. Így életfunkciójában és életfeltételeiben a polgári társadalom még mindig politikai volt, ha hűbéri értelemben is, azaz az egyént az államegésztől elzárta, testületének az államegészhöz való külön viszonyát saját, a népelethez való általános viszonyává alakította át ép úgy, mint bizonyos polgári tevékenységét és helyzetét is saját általános tevékenységévé és helyzetévé. Mint ezen szervezés következménye jelentkezik szükségszerűen az államegység, vele mint az államegység öntudata, akarata és tevékenysége, az általános államhatalom, mint a néptől elválasztott uralkodónak és szolgáinak külön ügye.

A politikai forradalom, mely azon uralkodói hatalmat ledöntötte és az államügyeket népügyekké emelte, mely a politikai államot, mint általános ügyet, azaz mint valódi államot konstituálta, szükségképpen a rendeket, testületeket, egyesületeket és privilégiumokat megszüntette, melyek mind megannyi kifejezői voltak a nép elválasztásának a köztől. Ezzel a politikai forradalom a polgári társadalom politikai jellegét megszüntette. A polgári társadalmat egyszerű alkotó elemekre tördelte szét, egyrészt az egyénekre, másrészt az anyagi és szellemi elemekre,

melyek az egyéneknek élettartalmát, polgári helyzetét képezték. A politikai szellemet felszabadította, mely a hűbéri társadalom különböző zsákutczáiba volt szétoszolva; összegyűjtötte s a polgári étellel való egybekeveredésétől megszabadította s mint a közlény szféráját konstituálta, mint az általános népügy ideális függetlenségét a polgári élet különböző elemeitől. A bizonyos élettevékenység és a bizonyos élethelyzet individuális jelentőségűvé süllyedt. Többe nem képezték az egyénnek az államegészhöz való általános viszonyát. A közügy mint ilyen inkább minden egyén általános ügyévé és a politikai tevékenység általános tevékenységévé lett.

Az állam idealizmusának befejezése egyúttal befejezése volt a polgári társadalom materializmusának. A politikai járom lerázása egyúttal lerázása volt azon köteléknek, mely a polgári társadalom önző szellemét lekötve tartotta. A politikai emancipáció egyúttal a polgári társadalomnak a politikától, s magának egy általános tartalomnak a látszatától való emancipációja volt.

A hűbéri társadalom alapjára, az emberre oszlott föl. Azonban azokra az emberekre, kik valódi alapját képezték, az önző emberekre.

Ez az ember, a polgári társadalom tagja most már a politikai államnak alapja, előfeltétele. Ilyennek ismerik el az emberjogok.

Az önző ember szabadsága s e szabadság elismerése azonban inkább a szellemi és materialis elemek — melyek élettartalmát képezik — zabolátlan mozgásának elismerése.

Az ember ennél fogva nem szabadított meg a vallástól; megkapta a vallásszabadságot. Nem szabadított meg a tulajdontól, hanem megkapta a tulajdon szabadságát. Nem szabadított meg az ipar önzésétől, hanem megkapta az iparszabadságot. A politikai állam konstitúciója és a polgári társadalomnak független egyénekre — kiknek a jog a viszonyuk, mint a hogy a rendi és testületi embereknek a privilégium volt — való feloszlása egy és ugyanazon tényben megy végbe. Az ember, mint a polgári társadalom tagja, a nem-politikai ember azonban szükségképpen a természetes embernek látszik. A *droits de l'homme* mint *droits naturels* jelennek meg, mivel az öntudatos tevékenység politikai tényekre koncentrállódik. Az önző ember a felbomlott társadalom passzív, előtálalt eredménye, a közvetlen bizonyosság tárgya, tehát természetes tárgy. A poli-

itikai forradalom a polgári életet alkotórészeire bontja a nélkül, hogy magukat az alkotó részeket is revoluczionálná és bírálattá tárgyává tenné. A polgári társadalomhoz, a szükségletek világához, a munkához, a magánérdekekhez, a magánjoghoz úgy viszonylik, mint fennállásának alapjához, mint valami tovább nem alapítható feltételhez, ennél fogva mint természeti alapjához. Végre az ember, mint a polgári társadalom tagja, a tulajdonképpen emberként, mint a *citoyentől* különböző *homme* érvényesül, mert ő a legközelebb érzékelhető, individuális létű ember, míg a politikai ember csak abstrahált, jövőbeli ember, allegorikus, morális személy. A valódi ember csak az önző egyén alakjában, az igazi ember csak az absztrakt *citoyen* alakjában van elismerve.

A politikai ember abstrakcióját Rousseau helyesen így írja le: *Celui qui ose entreprendre d'instituer un peuple, doit se sentir en état de changer pour ainsi dire la nature humaine, de transformer chaque individu qui par lui-meme est un tout parfait et solitaire, en partié d'un plus grand tout, dont cet individu reçoive, en quelque sorte, sa vie et son être, de substituer une existence partielle et morale à l'existence physique et indépendante. Il faut qu'il ote à l'homme ses forces propres, pour lui en donner qui lui soient étrangères et dont il ne puisse faire usage sans le secours d'autrui. (Contrat social, lib. 2, Londres 1757, p. 67.)*

Minden emancipáció az emberi világnak, a viszonyoknak visszavezetése az emberre magára.

A politikai emancipáció egyrészt az embernek a polgári társadalom tagjára, az önző független individuumra, másrészt az állampolgárra, a morális személyre való redukálása.

Csak ha a valódi egyéni ember az absztrakt állampolgárt magába visszafogadja, ha az egyéni ember empirikus életében, egyéni munkájában, egyéni viszonyaiban társaslénynyé lett; csak ha az ember *forces propres*-ját mint társadalmi erőt ismerte meg és szervezte s ennél fogva a társadalmi erőt nem választja el magától a politikai erő alakjában, csak akkor lesz az emberi emancipáció megvalósítva.

II.

Die Fähigkeit der heutigen Juden und Christen frei zu werden.
Von Bruno Bauer. (Einundzwanzig Bogen, pag. 56—71.)

Ilyen cím alatt teszi Bauer kritika tárgyává a zsidó és keresztény vallás viszonyát és ennek magának viszonyát a kritikához. A kritikához való viszonyuk felszabadulási képességükhöz való viszonyuk.

Azt mondja: »A kereszténynek csak egy fokot kell átlépnie, tudniillik vallását, hogy a vallást általában megszüntesse«, tehát szabad legyen, »a zsidónak ellenben nemcsak zsidó lényével, hanem vallási tökéletesedésével, fejlődésével is szakítania kell, egy oly fejlődéssel, mely idegen neki.« (71. 1.)

Bauer tehát itt a zsidóemancipáció kérdését tisztán vallási kérdéssé változtatja. A teológikus kétely, kinek van több kilátása a boldogságra, a zsidónak-e vagy a kereszténynek, megismétlődik az előrehaladottabb formában: a kettő közül ki az emancipációképesebb? Nem az a kérdés többé: a zsidóság vagy a kereszténység tesz e szabaddá, hanem fordítva: melyik tesz szabadabbá, a zsidóság negatívója, vagy a kereszténység negatívója?

»Ha szabadok akarnak lenni, nem szabad a zsidóknak a kereszténységre áttérniök, hanem a fölbomlott kereszténységhez, a megszünt vallásra általában, azaz a felvilágosodásra, a kritikára és annak eredményeire, a szabad emberiségre.« (70.1.)

Tehát még mindig a zsidóság vallásáról van szó, azonban nincs többé szó a keresztény vallásáról, hanem csak a feloszló kereszténységről.

Bauer felállítja a zsidók elé a követelést, hogy a keresztény vallás lényével szakítsanak, egy olyan követelést, mely, mint ő maga mondja, nem a zsidóság lényének fejlődéséből származik.

Miután Bauer a Judenfrage végén a zsidóságot mint a kereszténység nyers vallási kritikáját fogta föl, tehát »csak« vallási jelentőséget tulajdonított neki, előrelátható volt, hogy a zsidók emancipációját is bölcsészet-teológiai ténynyé változtatja.

Bauer a zsidók absztrakt lényét, vallását, mint teljes lényüket fogja föl. Ennélfogva joggal következtet: »A zsidó azzal, hogy korlátolt lényét levetkezi, egész zsidóságát megszünteti, az emberiségnek semmit sem használ.« (65. 1.)

E szerint a zsidók és keresztények viszonya a következő: a keresztényeknek a zsidók emanczipációja iránt való érdeke általános emberi, elméleti érdek. A zsidóság a keresztények vallási érzését sérti. Mihelyt a keresztények érzése nem lesz vallásos, nem lesz az a dolog sértő. A zsidók emanczipációja magában véve nem a keresztények dolga.

A zsidóknak ellenben a maguk felszabadítására, nemcsak a maguk munkáját, hanem egyúttal a keresztényekét, a synoptikusok kritikáját, a Jézus életét stb. végre kell hajtani.

»Az ő saját dolguk: saját sorsukat maguk fogják meghatározni; a történelemből azonban nem lehet gúnyt üzni.« (71. 1.)

Megkíséreljük a kérdés teologikus felfogását megtörni. Szerintünk a zsidók emanczipációképességének kérdése átalakul azzá a kérdéssé: mely társadalmi elemek megszüntetése szükséges a zsidóság megszüntetéséhez? Mert a mai zsidók emanczipációképessége a zsidóságnak a mai világ emanczipációjához való viszonya. Ez a viszony szükségszerűen a zsidóságnak a mai szolgaságban nyögő világban elfoglalt különös helyzetéből származik.

Tekintsük meg, nem mint Bauer, a szombati zsidót, hanem a valódi világi, a mindennapi zsidót.

Ne keressük a zsidók titkát a vallásban, hanem keressük a vallás titkát a valódi zsidóban.

Mi a zsidóság világi alapja? A praktikus szükséglet, az önzés.

Mi a zsidók világi kultusza? A csere-bere. Mi az ő világi istenük? A pénz.

Nos hát. A csere-berétől, a pénztől, tehát a praktikus, reális zsidóságtól való emanczipáció korunk önemanczipációja volna.

A társadalomnak olyan szervezete, mely a csere-here előfeltételeit, tehát a csere-here lehetőségét megszüntetné, lehetlenné tenné a zsidókat. Vallási öntudatuk mint valami vékony pára oszlanék föl a társadalom valódi életlevegőjében. Másrészt: ha a zsidó az ő praktikus lényét tekinti semminek s annak megszüntetésére működik, akkor eddigi fejlődési irányából kiküzdve magát, az emberi emanczipációért dolgozik s ellene fordul az emberi önelidegenülés legmagasabb praktikus kifejezésének.

A zsidóságban tehát jelenleg egy általános antiszociális elemet ismerünk föl, mely a történeti fejlődés által, — a melyet a

zsidók tevékenyen segítettek — érte el mostani tetőpontját, azt a tetőpontot, melyen szükségképen föl kell oszlania.

A zsidóemancipáció végső jelentőségében az emberiségnek a zsidóságtól való emancipációja.

A zsidó már a maga módja szerint emancipálta magát. A zsidó, ki Bécsben például csak túrt valami, pénzhatalmával az egész birodalom sorsát határozza meg. A zsidó, ki a legkisebb német államban jogtalan lehet, egész Európa sorsa fölött dönt.«

»Míg testületek és czéhek a zsidókat kizárták vagy még idegenkednek tőlük, a nagyipar merészen kigúnyolja a középkori intézmények korlátoltságát«. (B. Bauer, Judenfrage, 14.1.)

Ez nem egyedül álló tény. A zsidó a maga módja szerint emancipálta magát, nemcsak a mennyiben a pénzhatalmat megszerezte magának, hanem a mennyiben általa a pénz világhatalommá s a praktikus zsidó szellem a keresztény népek praktikus szellemévé lett. A zsidók annyiban emancipálták magukat, a mennyiben a keresztények zsidókká lettek.

»Új-Anglia jámbor és politikailag szabad lakója, jelenti például Hamilton ezredes, a Laokoonnak egy neme, ki a legcsekélyebb erőfeszítést sem teszi, hogy a kígyótól szabaduljon, mely őt szorítja. A mammon az ő bálványa s imádja azt nemcsak az ajkaival, hanem testének és kedélyének minden erejével. Szemében a föld nem más mint egy börze és meg van győződve arról, hogy itt senkinek más hivatása nincs, mint hogy szomszédjánál gazdagabb lehessen. A csere-bere uralja minden gondolatát, a tárgyak cserélése előtte az egyetlen magasztosság. Ha utazik, magával hurczolja a portékáját és nem beszél egyébről, csak kamatról és nyereségről és ha egy pillanatra szem elől téveszti is üzletét, csak azért teszi, hogy a másét kiszimatolja.«

Igen, a zsidóságnak a keresztény világ felett való praktikus uralma Észak-Amerikában nyilvánult meg kétségtelenül és legnormálisabban; maga az evangélium hirdetése, a keresztény tanítás is kereskedelmi ezikké lett s a tönkrement kereskedő evangéliumban »dolgozik«, mint a gazdaggá lett evangélista üzletcsekében. »Tel que vous le voyez à la tête d'une congregation respectable, a commencer par être marchand; son commerce étant tombe, il s'est fait ministre. Cet autre a débuté par le sacerdoce, mais dès qu'il a eu quelque somme d'argent à sa disposition, il a laissé la chaire pour le négoce. Aux yeux

(Tun grand nombre, le ministère religieux est une véritable carrière industrielle«. (Beaumont, l. c. p. 185—186.)

Bauer szerint hazug állapot az, melyben a zsidóktól a politikai hatalmat elméletben elvonják, mialatt gyakorlatban óriási hatalommal bírnak és a melyben politikai befolyásukat détailban megkurtítják, ellenben en gros gyakorolhatják. (Judenfrage, 14. 1.)

Az ellentét, melyben a zsidók praktikus politikai hatalma politikai jogukhoz áll, a politika és a pénz hatalom ellentéte általában. Míg az első eszmében a második fölött áll, valójában jobbágyává lett.

A zsidóság a kereszténység mellett fentartotta magát nemcsak mint a kereszténység vallási kritikája, nemcsak mint a kereszténység vallási származásának bekebelezett kételye, hanem épen azért, mert a praktikus zsidó szellem, mert a zsidóság a keresztény társadalomban magát fentartotta, sőt benne legmagasabb fejlődését érte el. A zsidó, ki a polgári társadalomban külön tagként áll, csak a polgári társadalom zsidóságának külön jelensége.

A zsidóság nem a történelem ellenére, hanem a történelem által tartotta fenn magát.

A polgári társadalom a saját zsigereiből szüli folyton a zsidót.

Magában véve mi volt a zsidó vallás alapja? A praktikus szükséglet, az egoizmus.

A zsidók monotheismusa tehát a valóságban a sok szükséglet polytheismusa, oly polytheismus, mely még az árnyékszéket is isteni törvénnyel szabályozza. A praktikus szükséglet, az egoizmus a polgári társadalom elve és tisztán mint ilyen lép elő, mihelyt a polgári társadalom a politikai államot magától teljesen létrehozta. A praktikus szükséglet és az önzés istene a pénz.

A pénz Izrael buzgó istene, ki elé más istent helyezni nem szabad. A pénz az ember valamennyi istenét lealacsonyítja — és átváltoztatja áruvá. A pénz minden dolognak, általános, önmagát konstituált értéke. Ennélfogva az egész világnak, az embervilágnak úgy mint a természetnek tulajdonképeni értékét elrabolta. A pénz az ember munkájának és létének elidegenített lény s ez az idegen lény uralja őt s ő imádja azt.

A zsidó istene elvilágiasodott, világistenné lett. A váltó a zsidó valódi istene. Az istene is csak illuzórius váltó.

A természetről való nézet, mely a magántulajdon és a pénz uralma alatt elterjedt, valódi megvetése, praktikus lealacsonyítása a természetnek, mely a zsidó vallásban létezik ugyan, de csak a képzeletben.

Ebben az értelemben mondja Münzer Tamás, hogy tűrhetetlen, »hogyminden teremtmény, a hal a vízben, a madár a levegőben, a növény a földön, magántulajdonná tétetett — a kreatúrának is szabadnak kell lenni.«

A mi a zsidó vallásban elvont, az elméletnek, a művészetnek, a történelemnek, az embernek mint önczélnek megvetése, ez a pénzembernek a valódi tudatos álláspontja, erénye. A házasság maga, a férfi és a nő közötti viszony stb. is kereskedelmi tárgyalások tárgya. A nőt csere-berélik.

A zsidó látszólagos nemzetisége a kereskedő, általában a pénzember nemzetisége.

A zsidó értelem és alap nélküli törvénye nem egyéb, mint az értelem és alap nélküli moralitásnak és általában a jognak, a csak formális szokásoknak vallási karrikaturája, melylyel az önzés világa magát körülveszi.

Itt is az ember legfőbb viszonya a törvényes viszony, oly törvényekhez való viszony, melyeket nem azért tart be, mert az ő saját akaratának és lényének törvényei, hanem mert uralkodnak és mert megszegésüket megbüntetik.

A zsidó jezsuitizmus ugyanaz a praktikus jezsuitizmus, melyet Bauer a talmudban kimutat, az önzés világának az uralkodó törvényekhez való viszonya, melyeknek ravasz megkerülése képezi e világ legfőbb művészetét.

A világnak csak mozgása is saját törvényei keretében szükségképen a törvény állandó áthágása.

A zsidóság mint vallás, elméletileg nem fejlődhetett tovább, mert a praktikus szükséglet világnézete természeténél fogva bornirt és néhány vonásban kimerül.

Lényegénél fogva a praktikus szükséglet vallása bevégeztségét csak a gyakorlatban találhatta meg, nem az elméletben; éppen, mert igazsága a prakszis. — A zsidóság nem teremthetett új világot; csak az új világteremtést és világi viszonyokat vonhatta működésének körébe, mert a praktikus szükséglet, melynek értelme az önzés, passzív magatartású s tetszés szerint nem bővíthető, hanem a társadalmi állapotok továbbfejlődésével fejlődik.

A zsidóság tetőpontját a polgári társadalom bevégeztségével éri el; a polgári társadalom azonban csak a keresztény

világban éri el tetőpontját. Csak a kereszténység uralma alatt, mely az ember minden nemzeti, természeti, erkölcsi s elméleti viszonyát külsővé tette, válhatott el a polgári társadalom teljesen az állami élettől, téphette szét az ember valamennyi közkötelékét, s ültethette az egoizmust, az önző szükségletet a közkötelékek helyébe, oszlatthatta föl az emberi világot atomisztikus, egymással ellenségesen szembenálló individuumokra.

A kereszténység a zsidóságból származott. És feloszlott megint a zsidóságban.

A keresztény kezdettől fogva a teoretizáló zsidó volt, ennél fogva a zsidó a praktikus keresztény és a praktikus keresztény megint zsidó lett.

A kereszténység a reális zsidóságot csak látszólag győzte le. Túlságosan előkelő, túlságosan spiritualisztikus volt, hogy a praktikus szükséglet nyersségét másképp távolíthassa el, mint-hogy a felhők közé emelkedett.

A kereszténység a zsidóság magasztos gondolata s a zsidóság a kereszténység közönséges, hasznos alkalmazása. Azonban a hasznos alkalmazás csak úgy lehetett általánossá, hogy a kereszténység, mint kész vallás az embereknek önelidegenülését egymástól és a természettől, elméletileg tökéletessé tett.

Csak ekkor juthatott a zsidóság általános uralomra s tehette az elidegenített embert és természetet eladható, az önző szükséglet szolgátságába, a csere-bere áldozatává süllyedt tárgyakká.

Az eladás az elidegenítés gyakorlata. Mint az ember, míg vallási elfogultságban szenved, lényét csak úgy tárgyilagossíthatja, hogy azt egy idegen fantasztikus lénynek teszi, úgy az önző szükségletek uralma alatt gyakorlatilag csak úgy tevékenykedhet, praktikus tárgyakat csak úgy termelhet, ha termékét ép úgy mint tevékenységét egy idegen lény uralma alá helyezi s annak egy idegen lénynek — a pénznek — értékét kölcsönzi.

Befejezett gyakorlatában a keresztény égi önzés szükségképpen a zsidók testi önzésévé, az égi szükséglet a földivé, a szubjektivizmus az önzéssé változik át. Mi a zsidók szívósságát nem vallásukból, hanem inkább vallásuk emberi alapjából, a praktikus szükségletből, az önzésből magyarázzuk.

Mivel a zsidók reális lény a polgári társadalomban általában megvalósult, elvilágiasodott, azért a polgári társadalom a zsidókat vallásuk lényegének valótlanágáról, mely csak a praktikus szükséglet ideális nézete, meggyőzni nem tudta. Tehát nemcsak a pentateuchban vagy a talmudban, hanem a mai

társadalomban is találjuk a zsidók lényegét, és nem mint absztrakt, hanem mint nagyon is empirikus lényt, nemcsak mint a zsidók korlátoltságát, hanem mint a társadalom zsidós korlátoltságát.

Mihelyt a társadalomnak sikerülni fog a zsidóság empirikus lényét, a csere-berét és annak föltételeit megszüntetni, a zsidó lehetetlenné válik, mert öntudata tárgyát veszíti, mert a zsidóság szubjektív alapja, a praktikus szükséglet emberivé lesz, mert az egyéni-érzéki létnek az ember társas-létével való konfliktusa megsemmisül.

A zsidók társadalmi emanczipációja a társadalomnak a zsidóságtól való emanczipációja.

(Ford. *Csizmadia Sándor.*)

Karl Marx.

TÁRSADALMI FEJLŐDÉS ÉS A GONDOLAT SZABADSÁGA.¹

A Társadalomtudományi Társaság legutóbbi ülésén *Pikler Gyula* alelnökünk oly vitát kezdeményezett, mely hivatva van arra, hogy egy nagyjelentőségű kérdést, melyben nézeteink igen eltérők, tisztázzunk. A *Somló* Bódog múltkori felolvasását („*A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*”) követő vitában ugyanis t. alelnökünk felhasználta az alkalmat, hogy helytelenítse azt az álláspontot, melyet *Somló* és én a gondolatszabadságot illetőleg nemrég megjelent könyveinkben, vele szemben, elfoglaltunk.

Az alábbiak teljes átértése szempontjából szükségesnek látszik, hogy ellentétes véleményeinket röviden összefoglaljuk.

Somló könyvében erőteljesen domborítja ki azt az álláspontot, melyet e kérdésben én is helyesnek tartok:

»Szóval mindaz, a mi magából a fejlődés törvényéből is dedukálható, a mi a fejlődés előfeltétele, az helyes XVIII. és XIX. század természetjogában, azt, mint igazi természetjogot elfogadhatjuk. Ellenben az a része ennek a természetjognak[^] a mely a fejlődés törvényével, a jognak és az erkölcsnek relativitásával ellenkezik, az kétségtelenül helytelen és tudománytalan. Nyilvánvaló, hogy ha a természetjogot épen a jog és az erkölcs relativitásából vezetjük le, akkor az nem foglalhat magában semmi olyas alapjogokat, a melyek tartalmilag meghatározott jogviszonyokat fejeznek ki. Ezen az úton tehát nem juthatunk el oly alapjogokhoz, a melyek a tulajdonnak, a

¹ Elmondott a Társadalomtudományi Társaság 1903 május hó 9-iki vitaülésén.

családnak valamely formáját, bizonyos, az emberi életre vonatkozó jogokat határoznak meg, avagy az emberi méltóságnak, a becsületnek, az érintkezésnek, az egyenlőségnek, a büntetéseknek bizonyos követelményeit statulálják. Mindez nem következik a jog relativitásából, a jog fejlődésének törvényeiből, sőt ellenkezik azzal. A mai tudomány világánál immár kétségtelennek látjuk s a jogfilozófiában immár közkeletű igazsággá is vált, hogy a XVIII. és XIX. század individualisztikus természetjogának ide vonatkozó tételei az akkori politikai szükségletre vezetendők vissza és minden tudományos érték nélkül valók.

A természetjognak ezzel az általánosságban való elítélésével azonban elítéli benne azt a részt is, a mely értékes, a mely független a mindekori politikai követelményektől és a mely örök szociológiai törvényt juttat kifejezésre.

Természetjognak kell deklarálnunk mindazt, a mi jogfejlődésének, megváltoztatásának feltétele. A gondolat szabadságnak minden formája, a sajtószabadság, a tanszabadság,¹ a gyülekezés szabadsága, a vallásszabadság¹ stb. helyeseknek tekintendők, persze csak abban az értelemben, hogy az ideális, a bekövetkezendő jogállapotnak az tekintendő, a hol mindezek meglesznek, ezek hiánya vagy korlátoltsága pedig, ha elkerülhetetlen is, de tökéletlen állapotnak tekintendő. *A fejlődés törvényével ellenkezik, ha a kutatás szabadságát, a szabad kutatás eredményeinek bárminő közlését megszorítjuk, avagy e törvények megváltoztatására irányuló bárminő törekvést megtiltunk.*²

Pikler tudvalevőleg ezekkel az álláspontokkal szemben azon a véleményen van, hogy a gondolat szabadság kérdése teljesen ugyanazon megítélés alá esik, mint a többi u. n. szabadságjog, azaz a helyes eljárás az, hogy az állam a mindenkori czélszerűség szerint szabja meg a gondolat szabadságának azt a mértékét, melyet alkalmazni akar. Természetesen nem az uralkodó osztály szempontjából, hanem eszményi konstrukciónól lévén szó, a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága szempontjából. Úgy mint a többi »szabadságjogokkal« szemben követeli, hogy a gondolat szabadsága az ily értelemben felfogott közboldogság érdekében szükség esetén korlátoztassék, megszorítottassék, avagy erőszakkal elnyomassék. S minthogy nyilvánvaló, hogy az összes többi szabadságjogok nem nélkülöz-

¹ E tekintetben, az alábbiakban, épen evolutionista alapon némi megszorítást tartok szükségesnek.

² V. ö. *Allami beavatkozás és individualizmus* 171; 172. 1.

hetetlen feltételei az emberi fejlődésnek, sőt hogy azok csak bizonyos történelmi feltételek mellett — a bourgeoisie harczában a feudalizmussal szemben — voltak a közre hasznosak s hogy ezek a liberalizmus csatakiáltásaiból »természetjogokká merevedett politikai elvek (a *laissez faire* elvei) ma már a haladás s a közboldogság legsúlyosabb ellenségeivé váltak: arra az eredményre jut, hogy a liberális átalakulás fő-fő szabadságjoga, a gondolat szabadsága is, hasonló természetű elv.

Pikler Gyula ezen felfogásának logikai következménye, hogy legutóbbi vitánk alkalmával is, nem ugyan mint némelyek tették az uralkodó osztály, de a köz érdeke szempontjából a gondolat szabadsága elvét helytelenítette és azt követelte, hogy mesterséges selectio gyakoroltassék a helyes és hasznos gondolatok terjesztése és a károsok elnyomása érdekében.

Ezen tétele igazolására Sokrates-i modorban egy kérdést volt szíves hozzám intézni. Körülbelül így: Az emberi haladás összes kincseit, melyek előttem a legbecsesebbek veszély fenyegeti. Bizonyos, vagy legalább is valószínű, hogy az eszmék szabad mérkőzésének az lesz az eredménye, hogy a humanizmust, a tudományt, a művészeteket, a nép jólétét stb. a butaság, a babona, az előítéletek, aljas izgatás stb. vagy teljesen kifogják Írtani, vagy hosszú időre megfogják semmisíteni. Az erőszakos közbelépés azonban segíthetne. Képzelmem el, hogy kezemben van minden hatalom — mondjuk egy abszolút uralkodó korlátlan hatalma — melylyel a haladás ellenségeit elnyomhatom és a fejlődést biztosíthatom. Hogy fogok eljárni? A gondolat-szabadság mellett fogok-e megmaradni, avagy az erőszakhoz, a gondolatszabadság megszorításához vagy elnyomásához fogok-e folyamodni?

Tisztelt mesterem ez a kérdése, megvallom, első pillanatra megdöbbenőnek látszott, de tüzetesebb megfontolás arra az eredményre vezetett, hogy a kérdés *nincs tudományosan feltevéve*, vagy helyesebben, hogy ez a kérdés nem érinti azt a problémát, melylyel foglalkozunk.

Minden tudományos prognózis csak átlagesetekre és a viszonyok átlagos rendjére vonatkozhatik. A *Pikler Gyula* kérdése ellenben természettudományi téren körülbelül így hangzanék: Egy házban együtt van mindenki, a kit szeretek. Szörnyű viharfelhők tornyosulnak. Bizonyos vagy legalább is valószínű, hogy a cikázó mennykövek le fognak sújtani a házra és porrá fogják azt égetni. A villámhárítók nem fognak

használni. De tegyük fel, hogy Jupiter hatalma került kezembe és markommal kaphatom el a sistergő villámokat, megmentve így szeretteim életét. Mit fognék tenni: megmaradok a villámhárítók mellett, avagy elkapkodom a mennyköveket?

Mindkét kérdésre csak egy lehet a felelet: *mindkét eset mesebeli és nem határozhatja meg eljárásom mikéntjét* a valóságban. Ép oly kevésbé fordíthatja meg egyetlen ember a társadalom sorsát, mint a mily kevésbé vagyok képes az ég villámait markommal elfogni.¹

Ezzel szemben a realitásokat és a dolgok rendes menetét tartva szemünk előtt a gondolatszabadság (mint *Somló* helyesen nevezte el) evolutionista természetjogként jelentkezik, mert:

1. a társadalmi fejlődés egyetlen *dynamikai* faktora a szükségletek jobb kielégítési módjainak belátása, tehát a gondolat munkája — egy tétel, melynek felismerése és filozófiai levezetése ép a *Pikler Gyula* elévülhetetlen érdeme;

2. a gondolatszabadság korlátozása vagy elnyomása az emberi haladást megnehezíti vagy elnyomja;

3. az igazság mértéke nem lehet többségi határozat; a teljes gondolatszabadság biztosítja, hogy régi tévedések helyébe új igazságok lépjenek;

4. a társadalom osztály - mechanizmusa nem is a közjölétet növelő igazságokra, hanem az osztályuralmat biztosító hazugságokra törekszik. Mentől teljesebb a gondolatszabadság, annál kisebb a kizsákmányolás lehetősége;

5. az összes tudományok története azt mutatja, hogy gyakran tételek, melyeket hazugoknak vélték igazságokká lettek, és igazságok tévedésekké;

6. mentől inkább gyarapodnak a társadalom tagjai műveltségben és belátásban, mentői inkább válnak egyenlőkké erőben, annál kisebb a tévedések vagy hazugságok hirdetésének veszélye;

¹ Tanulságos példa e tekintetben *Bismarck* küzdelme a német szocializmus ellen. Alkotmányos államban több hatalom alig volt és lesz valaha államférfi kezében, mint a mennyi az övében volt. S ő azt ki is használta drákói törvények hozatalára, kegyetlen bírói és adminisztratív üldözésekre. S az eredmény? Hogy az üldözések tartama alatt 1500 szocialistát összesen 1000 évi fogházra ítéltek el s a szociálista szavazatok száma pedig 437,158-ról 1.427,228-ra emelkedett. Az erőszak a szociáldemokráciát komoly parlamenti párttá tette.

7. minden új igazság kezdetben egy kis kör meggyőződése, mely mindig szemben találja magával a többség ellenségeskedését, mely a régi hazugságot megszokta s azt élete s hatalma rendjébe beillesztette. így mindig nagyobb a valószínűség, hogy a gondolatszabadság korlátozása az új igazságok ellen és a régi tévedések érdekében fog történni.

8. a gondolatszabadság ugyan tévedések terjesztésére is alkalmas, de ezen hátrányát messze túlhaladja az az előnye, melylyel új és czélszerű igazságokat hint el, melyek nélkül nincs haladás.

Ha így a czélszerűségi meggondolások a gondolat szabadságát óhajtandónak tüntetik fel, úgy másrészt a fejlődés egész menete azt bizonyítja, hogy a gondolatszabadság a valóságban egyre inkább érvényesül s hogy a civilizáció gyarapodásával egyre erősebb lesz.

Nagyobb történelmi időközök összehasonlítása teljesen jogosulttá teszi azt a következtetést, hogy, ha a fejlődés tempója ugyanoly gyors marad, mint eddig volt — a mi nem lehet kétséges — előbb-utóbb oly társadalmi rendhez jutunk el, melyben a gondolatszabadság *tökéletesen* korlátlan lesz.

Szinte hallom az ellenvetést: hát a francia egyházpolitika? Hát a modern államok küzdelme a tanítás államivá tétele érdekében? hát megengedjük-e pl. hogy egész vidékeket valamely kuruzsló babonás gyógymódokkal a halálba keressen? hát megengedjük-e, hogy szellemidéző svindlerok a hiszékenyeket kifosztogassák? stb. stb. Véleményem szerint mindezen és hasonló ellenvetések a *gondolatszabadság* fogalmának nem kellő praecizírozásán alapulnak.

A gondolatszabadság nem jelent egyebet, mint a gondolat közlésének szabadságát nem pedig a külvilágban tényleges eredmények előidézésének szabadságát. A gondolatszabadság a sajtó, a gyülekezések, a művészet, a politikai izgatás, a vallás s a tudomány szabadságát jelenti. De nem jelenti pl. a korlátlan tanszabadságot, a gyógyítási szabadságot stb.

Mindenütt a hol bizonyos eljárási módokról van szó, a külvilágban lefolyó tényleges változtatásokról, teljes mértékben kell hogy érvényesüljön a társadalmi cooperatio elve, mely többségi határozatok és ezen többségi határozatok kikényszerítése nélkül nem lehetséges.

Teljesen tarthatatlan az a liberális doktrína, mely bizonyos ügyeket, mint az egyén magánügyeit, egyszer és minden-

korra ki akar vonni a többségi határozatok alól. A magán- és közügyek merev és abszolút szembeállítását teljesen önkényes, mert ez a megkülönböztetés egy teljesen relatív történelmi kategória. Ma magánügynek tartjuk pl. a halott számára gyászistentisztelet rendezését, pedig volt idő mint az elhunytaknak való áldozás *par excellence* közügy volt.

Viszont nincsen olyan magánügy, mely a társadalom szerves összefüggése folytán valamely korban és időben közügy ne lehetne, mely, mint minden közérdekű viszony, többségi határozattal szabályozandó és szükség esetén államilag kikényszerítendő. Pl. a gyógyítás egyre inkább a közügy jellegével bír.¹

A gondolat szabadság csak a gondolatok szabad közlésére vonatkozik és nem zárja ki, hogy a többségi elv ne alkalmaztassék arra nézve, hogy mily gondolatokat és érzelmeket akarunk a társadalom eszközeivel terjeszteni.

Igenis a haladás érdeke, hogy a jónak hitt eszmék és érzelmek különösen hatékonyan terjesztessenek, hogy a társadalom többsége felhasználja mindazon eszközöket, melyek e célra rendelkezésére állanak. Csak egyet nem szabad tennie: az ellentétes törekvéseket elnyomni vagy korlátozni, addig a míg csak pusztán gondolatközlésről vagy tervcsinálásról van szó.²

A gondolat szabadság törvényének e mellett még két megszorítása van. Mindkettő abszolút jellegű annyiban, hogy nem a

¹ Még jellemzőbb egy másik példa, melyre Szabó Ervin figyelmeztetett. A testvérek közötti házasság tilalma napjainkban a legtermészetesebb dologként tűnik fel, holott az először megállapítva, a legsúlyosabb beavatkozást jelentette az egyén magánéletébe. Tényleg alig volna ma oly állami beavatkozás elképzelhető, mely az egyén legszemélyesebb ügyeit annyira érintené, mint ez, melyet ma már oly hatalmas érzelmek támogatnak.

² Igen helyesen tanítja Anton Menger „*Die neue Staatslehre*” című pár nap előtt megjelent könyvében, melyet a szociológiai irodalom egyik legjelentékenyebb munkájának tartok:

„Midőn a népies munka-állam a tapasztalati világnézetre áttér, a hatalom teljes birtoka mellett is óvakodnia kell, hogy a kinyilatkoztatási vallások hívei ellen közvetlenül vagy közvetve erőszakot gyakoroljon. Igaz ugyan, hogy a kereszténység, miután I. Konstantin alatt (311-ben Kr. után) a római birodalomban diadalmaskodott, a legerőszakosabb eszközöket alkalmazta fennmaradása és elterjedése érdekében és ez az egész középkoron át az egyház állandó gyakorlata maradt, mindaddig, míg az állam lassankint, körülbelül a 18. század óta, legalább a leggyűlölködőbb kényszereszközöket kezeiből kivette. De a népies munka-államnak, mely polgáira nem akar új dogmatikát ráerőszakolni, nem szabad ezt a példát utánoznia. Képviselőinek sohasem szabad elfelejteni, hogy a kinyilatkoztatási vallások dogmarendszerei a tapasztalati világnézet hívei számára csekély értékűek, de hogy

mindenkori célszerűségi belátásokon alapszik, hanem egyrészt az ember biológiai természetében, másrészt az állami hatalom lényegében gyökerezik.

Az egyik a serdületlen korra s bizonyos kóros lelki elváltozásokra vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy a gyermekekre s az elmebetegekre a gondolatszabadság elve nem alkalmazható, hanem az csak oly egyéneket illethet meg, kik a szellemi működés normális képességével bírnak.

Ebből következik, hogy a tanszabadság és a vallásszabadság csak a teljesen kifejlett egyéniségeknek képezheti jogát.

A másik megszorítás az állam egy örök jellemvonásából következik. Bármely korban és időben az állami hatalom a cooperatio bizonyos rendjét szabja meg, legyen ez a cooperatio többékevésbé szabad vagy kikényszerített, legyen demokratikus vagy kizsákmányoló, legyen hierarchikus vagy világi. Bizonyos kikényszeríthető szabályozás nélkül nincs állam. Minden állami alkat megszabja, hogy mily módokon és mily szervek által történik a rend megváltoztatása, új intézmények létesítése. Ha az egyes államalkatok konkrét tartalma állandóan változik is, úgy másrészt az államalkat ez a formális eleme örök. Nélküle az állam gondolatilag *lehetetlen*. Az állam lényegét így bizonyos rend fentartása, az összeütközések elkerülése, az önbíráskodás kizárása képezvén, nyilvánvaló, hogy az állam sohasem ismerhet el oly törekvéseket, melyek ezen rend *erőszakos* megváltoztatására irányulnak, mert ha ezt tenné, létalapjával jönne ellenkezésbe.

Midőn tehát a politikai izgatás szabadságát a gondolatszabadság lényeges alkotórészének mondtuk, ez alatt csak a törvényes eszközök igénybevételére való izgatás jogát hangsúlyoztuk.

Egy példa világosabbá teendi álláspontunkat. Az állam nem tűrheti, hogy valaki a házasság vagy a tulajdon erőszakos megszüntetéséért izgasson, mert erőszakos tény az állami cooperatio lényegével ellentétes. De a gondolatszabadság uralma alatt a legteljesebb izgatási szabadság biztosítandó azok számára,

hívó követői szemében az örökélet ezen tanoktól függ. Különben is a kinyilatkoztatási vallások, ha azoktól az eddigi egyoldalú állami hatalom komolyan elvonatik, lassankint a tapasztalati világnézet elől háttérbe fognak jutni. Hasonlóan áll azokkal a dolog, mint a fizikában a folyadékokkal, melyeket semmiféle erő nem képes összenyomni, de a melyek rögtön szétfolynak, ha egy edény nem zárja azokat védelmezőleg körül, (1. 268, 269. 1.)

kik ezen intézményeket a jogrend kijelölte módok és eszközök útján akarják megszüntetni.

Az ilyen értelemben felfogott gondolatszabadság tényleg evolutionista természetjog jellegével bír, mely nem a mindenkori czélszerűségi belátásokon alapszik, hanem részben az emberi természet, részben a külviszonyok állandó rendjén.

Mert míg maga az elv, mint a társadalmi fejlődés egyedüli dynamikai elve tartandó fenn — egészen úgy, mint nem képzelhető az állati szervezet működése oxygen nélkül — addig a vele szemben alkalmazott megszorítások részben az ember biológiai természetéből, részben az államhatalom örök formális eleméből, részben pedig a gondolat és a tett logikai elválasztásából következnek.

Az ilyen teljes gondolatszabadság a haladás mellett egyszersmind biztosítani fogja, hogy a jövőben a társadalmi átalakulások ne legyenek forradalmi tények.

Egy társadalomban, melyben nem lesznek kizsákmányolók és kizsákmányoltak, melyben a főhatalom kizárólag közjóléti és kulturális feladatokat követ és a melyben ilyen teljes gondolatszabadság fog uralkodni: nem lesz sem ok, sem szükség arra, hogy — miként a történelmi osztályállamokban — a nagy társadalmi átalakulások az osztályok véres élet-halálharczával legyenek egyértelműek.

Így a gondolatszabadság nemcsak a haladás legnagyobb gyorsaságát biztosítaná, hanem azt is, hogy az a lehető legkevesebb rázkódással menjen végbe.

Jászi Oszkár.

AZ OLASZ SZOCZIALIZMUS.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

VI.

A nemzetközi szocializmus fejlődésének folyamán rövidesen beleütközik az agrárproblémába. A mezőgazdasági technika modern vívmányai az utolsó évtizedek művei és midőn Marx megírta Kapital-ját, még az általa megfigyelt, haladott angol mezőgazdaság is csak kis részben ment át azon a technikai forradalmon, melyet a növénytermelés és állattenyésztés Liebignek, Darwinnak, Pasteurnak, Solarinak és másoknak köszönhet. A gazdasági mechanika a talaj tökéletesebb művelését, kihasználását, a termés okszerűbb letakarítását, feldolgozását és szállítását tette lehetővé. A hol ez a forradalom még alig ment végbe, mint pl. Dél-Olaszországban, Marx jövendölése beteljesült, a birtoknak csak két formája van: latifundium és törpebirtok. A középbirtok elenyésző. A birtokos középosztály, a landlords vagy magyar nemes-gazda típusa ismeretlen, a tőkés concentratio megy a maga útján a kollektivismus felé. Arturo Labriola szerint a tőkés mezőgazdaság elkerülhetetlen létfeltétele a mezei munkás nyomora. Nem hiszi, hogy életképes a szociálreform az adott mezőgazdasági rend keretében. Hivatkozik Angliára, hol J. Arch küzdelme a mezőgazdasági munkabérek emelése érdekében nem járt a remélt eredménnyel, Német- és Ausztria-Magyarországra, melyeknek egyes részeiben a parasztok munkabéreit a Basilicata és Szardinia szántóvetői sem irigyelnék meg s végül Kautskyra, a ki azt állítja, hogy a mezőgazdaság elhanyaglik és a maga sorsát visszatükrözi a munkásosztály létfeltételein. Labriola szerint a föld, mely járadékot fizet birtokosának, hasznot haszonbérletjének, adót az államnak és uzorát az uzorásnak, kénytelen lenyomni a paraszt munkabérét a minimumra és utóbbiak meg-

váltásához nincs egyéb eszköz, mint: a *magántulajdon helyettesítése a kollektív tulajdon által*. Valóban, az olasz latifundiumok termései ép oly maradi színvonalon mozognak, mint a túlságosan elaprózott törpebirtokoké. A földjáradék alacsony, de a birtok nagy terjedelme kiegyenlíti. A földadó 6.48 líra hektáronként, kétszerese Németalföld vagy Franciaország és nyolcszorosa Anglia hektáronkénti földadójának. 1871 óta az állami földadó 22 millióval csökkent, de a községi és tartományi pótdadók 50 millióval emelkedtek. *Quod non fecerunt barbari, fecerunt barberini*, sóhajt fel Gatti. Ma egy milliárd tiszta jövedelemből elfizet az olasz föld

az államnak 106.625,456 lírát

a községeknek..... 80.669,069

a tartományoknak 54.000,000

összesen 241.294,525 lírát

azaz mintegy 24%-át tiszta jövedelmének. Ehhez járul, hogy egyes vidékeken a 25%-os pénzzel is örül a mezőgazda. Labriola állítása tehát, látszólag, szilárd alapra támaszkodhatik. Az olasz birtokososztály kénytelen megzsarolni munkásait a mai technika, a mai adórendszer, a mai kamatláb mellett, melyeknek következtében a legszebb szoeziálreform is csak írott malaszt marad. Es látjuk egyben, hogy a Mezzogiorno parcellázási kísérletei megghiúsulnak. Nincs középút, csak latifundium és proletariátus. Midőn Marx a Kapital III. kötetében az agrárrevolúciót az ipari fejlődés analógiájára formulázta, mintha e pontban Dél-Olaszország egy részének sorsát mondotta volna el.¹

De nem igazolja Marx elméletét az olasz mezőgazdaság fejlődése a következő pontokban:

1. A Mezzogiorno latifundiumai nagyobb részben történelmi, praekapitalisztikus keletkezésűek. Ha a szicíliai latifundiumok genesisét vizsgáljuk, látjuk, hogy túlnyomó részben háborús foglalások és donatiók eredményei. E körülmény a kis- és nagybirtok harcának szemléletét jóval szűkebb körre szorítja.

¹ Ezzel nem azt akarnók állítani, hogy Marx agrárszociáлизmusának akárcsak kiindulópontja is elfogadható. Az ipari termelés formálható nyersanyagai helyett itt eleven organismusokkal van dolgunk, melyeknél a kifejtett munka minősége és mennyisége és másrészt az elért eredmény minősége és mennyisége közt bajos megközelítő normatívumot elképzelni (gondoljunk csak az állatgondozásra, a kapásnövényekre, a gyümölcsfákra, a természet szeszélyeitől való függeteségre stb.).

2. Az agronomia fejlődése óta bizonyos, hogy a birtokok fokozatos cenzuralizációja nem eredményezi szükségképpen a föld fokozatos kiszorolását. A nagybirtok is csak a bérmunkást zsarolja ki szükségképpen, utóbbinak nem fizeti vissza a szolgáltatott erőt, mint a hogy okszerű, műtrágyás és öntözéses szabad gazdálkodás mellett visszapótolja vagy előlegezi a földnek.

3. Olaszország mezőgazdaságának maiglan nem a bérmunkás a túlnyomó számú művelője, számuk 3 millió, míg a saját földjüket *megművelő* kisbirtokosoké 1.325,079 a részesgazdáké 1.035,339 s a bérlőké 401,643 (8 éves kortól felfelé). S ha a birtokosok összes számát tekintjük, azt találjuk, hogy a hivatalos adatok 1882-ben 3.500,000, 10 évvel utóbb 4.500,000 és 1899-ben 4.860,000 birtokosról szólnak.¹ Nem következett tehát be az, a mire Kautsky is konkludál: a kisbirtok alkonya. Ellenkezőleg. Olaszországban az izolált és nehéz viszonyokat sínylő kisbirtok, nem csökkent számban, sőt emelkedést mutat. A kapitalizmus gyermekkorát éli az olasz nagybirtokon, központosító hatása még gyenge ott is, hol győzne a kis üzemmel való mérkőzésben.

4. Arra a kérdésre, vajjon a kis-üzem mezőgazdasági kollektivizmus esetén nélkülözhető-e, az olasz agrárfejlődés tagadó választ ad. A szőlő-, gyümölcs-, olaj- és kerti-termelés eredményesebb kis-üzemben, vagy hegyes vidéken. A kollektivizmus és a kis-üzem között elméletileg sincs immanens ellentmondás, vélik az olasz szociálisták.

5. Marx és Engels kiadták a jelszót: »világ proletárijai egyesüljetek!« A Federazione italiana dei Consorzi agrari jelszava: »Agricoltori di tutta Italia unitevi!« »Európa egyik sarkától a másikig, kiált fel Maggiorino Ferraris, egy új erő, úgyszólván egy új hit sugárzik ki abból a szóból, hogy *mezőgazdasági szövetkezet*. Ferraris az államot szeretné az olasz szövetkezeti hálózat élén látni: »un ordinamento agrario amministrativo del regno.«² E szövetkezeti hálózatokkal szemben Marx elmélete meghaladott. A kooperáció éppen azokat a technikai vívmányokat közvetíti a kis-üzemnek, melyekről Marxnak még nem lehettek megfigyelései. Az extenzív kisbirtok és extenzív nagybirtok nehézkes harcát felváltja az intenzív gazdálkodás

¹ Még ha a szaporulatot (megbízható adatok híján csak hozzávetőleg) a birtokelaprózásnak tulajdonítjuk is, annyi kétségtelen hogy csökkenés semmiesetre sincs.

² M. Ferraris. Di una riforma agraria. Nuova Antologia. 1899 nov. 16.

harcza az extenzívvel szemben tekintet nélkül a birtok terjedelmére, mely a termelési ágakkal, de nem a jövedelmezőséggel kerül kölcsönhatásba. Bizonyos mérvű munkafelosztás létesül kis- és nagy-üzem között, különböző, terjedelmöknek megfelelő termelési ágakhoz fordulnak. A nagybirtok nem képes pl. olajtermelésben versenyezni az arányosan belterjes kisbirtokkal, viszont fölözi az utóbbi által felmutatott eredményeket a gabonatermelés terén.

Mindezek alapján Gatti¹ felveti a kérdést, létezik-e valójában, mint speczifikum, az a tünemény, melyet *agrárszocializmus* névvel jelölnek. Felelete a következő: Mint *czél* nem létezik, mert szocializmus csak egy van, az összes termelési eszközök (gyár, bánya, föld stb.) társadalmivá tétele. Mint *eszköz* létezik, mert megjelöli a mezőgazdaság viszonyaira sajátos technikai feltételeket, gazdasági irányokat, társadalmi fordulópontokat a szocializmus fejlődésánál szemben. A marxista nemzetgazdák tévedése abban csúcsosodik, hogy összetévesztették a cél egységét az eszköz egységével. Szerintök a gazdasági fejlődés a régi feudális gazdálkodásból a jövő kollektivistá gazdálkodáshoz *egyetlen* úton jut el és ez a jelennek tőkés gazdálkodása. Ma ez, Gatti szerint, csak az ipari fejlődésre áll meg, de nem a mezőgazdasági fejlődésre, mely napjainkban a múlt feudális gazdálkodásból a jövő kollektív gazdálkodásához nem egy, hanem *két* úton halad: 1. a birtok tőkés központosítása, 2. a birtok szövetkezeti társulása útján. Mindkét fejlődés lassú, ellentétben az ipari kapitalizmus gyors revolúciójával, hacsak előre nem látható forradalmi erők gyorsítólag itt is közbe nem lépnek. Gatti tehát a földműves-szövetkezetet átmenetnek tekinti a kollektivizmus felé, míg *Kautsky* és *Vandervelde* szerint átmenet a kapitalizmus felé² és *De Rocquigny* szerint fentartja és kiterjeszti a kisbirtokot. *A szétforgácsolt emberi akaratok koncentrációja közös akarattá a tőkés és szövetkezeti gazdaságrendszer azonos jellemvonása, de egyben mértföldmutató a kollektivizmus felé, melynek alaptendenciája ugyanez.*

Az elméleti állásfoglaláson kívül tanulságos az olasz agrár szocializmus politikai praxisa. Az 1896-iki flórenczi kongresszusról ered a földműves-propaganda hivatalos formulázása. Azokban az országokban, melyekben a kisbirtokos elem a szavazók jelen-

¹ G. Gatti: *Agricoltura e socialismo*. Milano—Palermo 1900.

² Az 1892. berlini szocz. kongresszus ezt mondja ki: meg kell ingatni a hitet, mintha a szövetkezetek a tőkés termelési rendszer megszüntetésére képesek volnának (Nossig: *Die mod. Agrarfrage*. Berlin—Bern 1902.)

tékeny hányada, melyekben (Francia-, Olasz-, Magyarország) a proletariátus zöme az agrár-rétegekből ered, a szocializmus kezdettől fogva kénytelen leszámolni a földjéhez görcsösen ragaszkodó kisbirtokossal, a ki sok helyütt, mint Velence tartományban, »úgyszólván a kisbirtok mártírja.« Némely olasz szocialista jellemzőnek tartja, hogy egy Asti mellett tartott gyűlésen a kisbirtokosok azt kiabálták: »*abbasso la nostra proprietà!*« De szabad-e az ilyen problematikus kivételből egyetemes következtetést levonni? S hogy a szocialista szavazók nevezetes hányada eredt észak kisbirtokosai köréből, nem inkább az általános természetű elégedetlenséget bizonyítja-e s azt az egyetemes rokonszenvet, melyet a minimális program még konzervatív tudósokban is keltett (Villari)?

De még az ipari szocializmus klasszikus földjén, Németországban is ütött az óra, midőn a marxizmusnak le kell számolnia az agrár-rétegek tendenciáival. Az ipari proletariátus politikai és gazdasági vívmányait veszélyezteti és megghiúsíthatja az agrár-tömeg, mint az uralkodó osztályok rendelkezésére álló holt massa. A kapitalista államszervezet gerincze a szervezetlen paraszt-osztály. Ez adja a katonákat, ez választja a Mezzogiornon és Poroszországban a reakció képviselőit. Önön sírját ásta meg az ipari szocializmus, midőn számításában csak másodlagos helyet adott a parasztságnak. Az ipari proletariátus legalább is annyira rá van utalva a mezőgazdasági proletariátusra, mint megfordítva. A míg a tömeg-szugesztio kénye-kedve szerint vezeti a parasztságot, az ipari proletariátus minden vívmánya (általános választói jog, munkás-szervezetek, gyülekezési- és sajtó-szabadság) a hatalom ólomsúlyával temethető el. Az ipari szocializmusnak tehát még a nagyiparos országokban is létérdeke az agrár-rétegek megnyerése. Mit szóljunk akkor Olaszországról, melynek ipara még csekély és lakosságának 66.2%-a a földből él?

A flórenczi kongresszus határozta el *legha di resistenzák* széleskörű alakítását főleg a részes munkások közt helyzetök megjavítása, nevezetesen az ellenőrizhetetlen mellékszolgáltatások eltörlése érdekében. Szembeállítják a munkás munkaerejét a munkaadók mezőgazdasági szerződéseinek zsaroló kénytelenségével és biztosítani akarják a részes paraszt jogát, mely szerint övé szükséges létminimumának határáig az elsőbbség a munkája által létrehozott javak felett. A *legha di resistenzák* mélyebb alapozását a bérek alacsonyága lehetetlenné tette.

Mentől alacsonyabbak a bérek, annál ritkább az ellenállási liga, gyakoribb északon és jóformán ismeretlen a déli tartományokban, melyekben a részes munka különben sem oly általános, mint Észak- és Közép-Olaszországban. A leghák az utolsó időben nagyszerű haladást mutattak. 1901-ben még senkisémmel tagadta az északi mezőgazdasági munkabérek rohamos emelkedését. Ez évben 704 földműves-szervezet ismeretes közel másfélszázezer taggal, páratlan terjedelmű agrár-sztrájkokat szerveznek s javarészből jelentős sikerrel. 1902 elején az eredményen buzdulva már 975 szervezet van 185 ezer taggal. Ez év végén 1235 liga 228 ezer taggal. A siker most már nem általános, sok leguha egy-egy sztrájk után — feladatát jól-rosszul elvégezvén — feloszlik és a munkaadók az első meglepetésből felocsúdva maguk is szervezkedni kezdenek.

A flórenczi kongresszus óta lefolyt szocialista és agrár-szocialista nemzetgyűlések, valamint a híres minimális program idevágó nevezetesebb tendenciái a következők:

1. Az olasz szocializmust általában s az agrárszocializmust különösen illuzóriussá teszik a déli agrár-tömegek, mint a reakezió hátvédei. Az összes politikai pártok (Sonninótól Colajanni-ig) zászlajukra írták a *Mezzogiorno* kérdését, mint az olasz agrárprobléma lényegét. Szicília szocialistái hevesen sürgették a dél speciális bajainak orvoslását. *Turati* azt feleli, hogy szocialista birtokpolitika számára hiányzik délen az erre alkalmas munkástömeg. Mi tehát az olasz szocializmus teendője a Sud praekapitalisztikus maradiságával szemben? Első sorban törekedni kell, hogy alacsonyabb gabonavámok által a latifundiumokat belterjesebb gazdálkodásra szorítsák és cooperatio útján ugyanezre vezessék a kisbirtokost és kisbérletet. *Bensing* adatai szerint¹ Németország művelhető területe, ha csak felét művelhetnék is modern gazdasági gépekkel, 800 millió márkán felüli jövedelmi többletet hozna a mai jövedelemhez képest.

A *Mezzogiorno* egy részének hármastörtevényes vetésforgója mellett 100 hektár területet 3—4 munkás megművel, a mai észszerű norfolki rendszer mellett ugyanezen terület megmunkálása 24 munkást igényelne. A belterjesebb gazdálkodás természetes munkabéremelő és eredményében a nemzeti gazdagságot is növelné egy olyan országban, melynek hektárja még mindig csak 11 hektoliter gabonát és 14 hl. tengerit terem átlagban.

¹ Der Einfluss der landw. Maschinen auf Volks und Privatwirtschaft. 1898.

A nemzeti vagyon emelése demokratikusabb adópolitikát tesz lehetővé, míg a külterjes gazdálkodás alatt Arturo Labriolának igaza van, hogy az adófizető föld képtelen a munkás helyzetén javítani.

2. Kívánatosnak látszott e szellemben a műveletlen területek (*terre incolte*) kisajátítását és a munkásszövetkezetekre való bízását követelni, bár az ez irányú gyakorlati kísérleteket kevés siker koronázta.

3. Az olasz szocializmus elméletileg is csak újabb időben foglalkozik a mezőgazdasági proletariátus egyik legnevezetesebb tünetével: az *emigrációval*. A belső vándorlás inkább északon erős, míg délen nincs meg a mezei proletariátusban a bevándorlási ösztön az ipar és munkaalkalom nélkül szűkölködő városi centrumokba. A külső emigrációval szemben az olasz szocializmus állásfoglalása nem állhat egyébben, mint hogy a mezőgazdasági proletariátus helyzetének javulása fordított arányban fog állni az emigrációval, azaz, hogy nincs szükség a kivándorlásra, mint munkabérjavítóra, hanem munkabérjavulásra van szükség, mint a kivándorlást meggátló tényezőre. A hol azonban az emigrációnak (mint helyenként északon) a túlnépesedés az oka, a szocialista pártnak meg kellene fontolnia, nem lenne-e célirányos a kormány által inaugurálandó egészségesebb birtokmegosztás kiegészítéséül a fölös népességet a kevésbé népes birtoktestekre eltelepíteni. Ellenségei szemére vetik a szocialista pártnak, hogy azért törődik oly keveset a kivándorlás kérdésével, mert nincs belőle politikai haszna.

4. *Szociálreformok.* a) *Speciális bajok.* A Pó völgyéből Szakadt ki Szicília után a modern olasz agrárszocializmus. A rizstermelés (mely itt ma már — szerencsére — kimerítette a földet) megszarolta és tönkretette az emberanyagot, melyet mocsárláz, pellagra, elmebaj, tüdővész segít degenerálni. Sokszor térdig vízben dolgoznak itt a munkások kora hajnaltól s a bolognai kongresszus mind ez ideig hiába követelte, hogy a rizsföldeken legfeljebb 7 órán át tartson a munka s csak napfelkelte előtt egy órával legyen megkezdhető. A munkások hálólhelyei távol vannak a munka színhelyétől, levegő alig járja, nincsenek nem szerint elkülönítve, szennyesek. Ezek és hasonló különleges bajok figyelmeztetik az olasz agrárszocializmust, hogy igaza van a földjét szántogató Tolsztojnak: dogma nélkül kell segíteni a bajon ott, a hol és akkor, a mikor a baj jelentkezik, olyan eszközökkel, melyek az adott esetben a legalkalmasabbak

b) Általános szociálpolitika. Ennél a pontnál elébb méltatni kell Arturo Labriola fent idézett véleményét, mely szerint a földjáradék, profit, uzsora és földadó négyesszövetsége lehetlenné teszi az agrárproletariátus evolutív emelkedését. Ha e tétel megáll, az utolsó hét év kongresszusi és parlamenti munkája meddő volna a közeljövő sok reményével egyetemben s a sokat gúnyolt »riformette« e ponton hitelöket vesztenék. Világos azonban, hogy a szociálreform az említett, négyes haszonvétel egy-egy részét szolgáltatja át a proletárnak s nem jár a föld újabb megterhelésével. *Minden életképes szociálreform egy kisajátítás.* A munkásvédelem költsége, a szerződések szabályozása a földjáradék és a profit egy darabját, a cooperatio az uzsora kamatját s a demokratikus adó- és vámpolitika az egyenes és közvetett adók keserves líráit szerzik vissza az alsó néposztályoknak. De vajjon nem marad-e a szociálreform a gazdaságilag és szellemileg ijesztően elmaradt délszaki parasztság sorában írott malaszt? Nem nyomja-e le még jobban létminimumát? Hogy ez meg ne történhessék, arra csak egy út van: *politikai és gazdasági szervezés*, vagyis öntudatra és ellenállásra ébresztés egyrészt és a szolidaritást és belterjes gazdálkodást teremtő szövetkezés másrészt. Tömegszuggesztio helyett gazdaságilag független, meggyőződésében öntudatos munkásosztály teremtése a déli agrárszocializmus legrealisabb programja. Hatalmas tere maradt a szociálreformnak az agrárszerződések törvényes szabályozásánál,¹ beleértve a truck-rendszer és az egészségtelen munkáslakások eltörlését. Az igazságügyminiszterium már ki is dolgozta az idevágó törvényjavaslatot. Az agrár sztrájkok hallatlan sűrűsége készítette *Bacelli* földmívelési minisztert a probi viri kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat benyújtására, melyet a szocialista-párt évek óta sürget. Az öregség biztosítása, a vasárnapi munkaszünet, a munkaidő korlátozása a jövő agrárszocialis reformtervei.

5. A *földműves-cooperatiókra* csak mint átmeneti alakzatokra tekint az olasz agrárszocializmus. De törvényes közbelépéssel (örökösödési törvény megváltoztatása) nem óhajtja a veszendőt fenn tartani. A kapitalizmus felszívó ereje ellen — felismervén annak végzetszerűségét — *contradictio in adiecto* volna küzdenie. De a holtkézi és más *történelmi keletkezésű* nagybirtokokkal szemben álláspontja homályos. Ezek nyilván nem a tőkés központosítás

¹ Articolì s. contratti agrarii form. cL commissione Parlamentäre. 1. Gianturco: Sul contratto di lavoro. Napoli, 1902.

végzetszerű eredményei s a Gatti által megjelölt két ösvényen innen állanak. Terjedelmök Olaszországban jelentős s a szocializmus még mindig nem nyilatkozott végleges határozottsággal, mi a programmpontja a történelmi latifundiummal szemben? Az állami kisajátítás és nyomában állami üzem, bérbeadás vagy parcellázás? Nagy a földéhség, növekszik a kivándorlás¹ és ósdi gazdálkodásában stagnál a holtkézi latifundium. A kérdés égető és a régtől várt feleletnek nem kell számba vennie az eleven élet követeléseivel szemben szürke teóriákat.

VII.

Az olasz szocialista-párt legújabb fejlődésének kodifikálása a *programma minimo*, melyet a nemzeti tanács 1895-ben állított össze, végleges elfogadásra azonban csak öt évvel később került. A *programmá massimo* továbbra is a termelési eszközök kisajátítása a politikai demokrácia és az osztályharcz útján. De e maximális program megvalósítása a neo-szocializmus többé-kevésbé gondosan titkolt köztudalmában mindinkább ad Graecas calendas halasztódik. A modern olasz szocializmus quintessentiája, hogy *a cél is valami, de a fejlődés minden*.

A szocializmus hirdetői gyakran tapasztalták, hogy legelkezdőbb hallgatóik nem mindig érettek a végezel felfogására. Szicíliaiban a *fasci* vezetői a kollektívizmust hirdették, hallgatóik pedig elkészítették a földek felosztásának tervrajzát. A programmá minimo-nak még ma is van ellenese a pártban, de számuk megfogyott. A konzervatív *Villari* tanár is azt mondja róla,² hogy minden jóérzésű ember elfogadhatja e programmpontok legnagyobb részét. A programmá minino három részre szakad: az első politikai, a második gazdasági, egészségügyi és közoktatásügyi, a harmadik adminisztratív reformokat követel.

Az első rész kívánja a korlátlan suffrage universellel politikában és közigazgatásban. Indemnitást a képviselőknek. A gyülekezési és sajtószabadság korlátainak megtörését. Az állandó hadsereg helyettesítését népfelkeléssel. Politikai és közigazgatási *referendumot*. A két nem jogi és politikai egyenlőségét.

A második rész főbb követelményei a következők: Teljes sztrájkszabadság. A vasutak, bányák, hajózási eszközök állami

¹ Az amerikai Unióba — az Immigration Bureau jelentése szerint — 1902-ben 68 ezerrel több olasz vándorolt be, mint az előző esztendőben

² Nuova Antologia 1899. XI. XII.: „il maggior numero puo essere accettato da tutte le persone di buon senso.”

kisajátítása és kezelése. Egységes progresszív adóreform az indirekt adók eltörlésével. A kultusz-kiadások eltörlése. A közteher kamatainak mérséklése. Nyolcz órai normális munkanap. Bérminimum. Egymásutáni 36 óra heti munkaszünet. A nők és gyermekek munkájának szigorúbb megrendszabályozása. Az éjjeli munka eltörlése, kivéve az elkerülhetetlen közérdek eseteit. Egészségügyi és ipar-felügyelők a munkásosztályból. Kötelező világi oktatás és a tanítók helyzetének javítása. University Ext.

A harmadik rész lényege: a gáz, ivóvíz, tramvay, villamos világítás stb. községi kezelése. Demokratikus adópolitika a fogyasztási adók eltörlésével. Munkásbarát intézkedések a községi munkák- és vállalatoknál. A fenyűzési kiadások eltörlése és a jótékonyág reformja. Mezőgazdasági és ipari munkáskamarák létesítése és segítése. A szegény iskolásgyermek ingyen étkezése és felruházása.

A végleges szövegezésben (1900) a harmadik rész helyébe általános elvi álláspont rövid körvonalozása került, melynek lényege a municzipális szabadság és a decentralizáció.

Pelloux bukása után a szocialista képviselők száma megkétszereződik. Északon Milano, Turin, Mantua, Alessandria, Verona, Genua, Flórencz, Eavenna, délen Palermo, Messina, utóbb Nápoly szocialista képviselőt választanak, Livornóban, Comóban, Piacenzában tekintélyes kisebbségek vannak. 1900-ban megalakul a mérsékelt ellenzékbelől a demokrata színezetű *Zanardelli-kabinet*, melynek legagilisebb és leggyakorlatibb tagja Giolitti belügyminiszter. A megerősödött szocialista-párt tehát hozzáfoghatott volna a minimális program első két részének megvalósításához annál is inkább, mert a párt soraiban tekintélyben és tudásban kiváló férfiak jelennek meg a parlament porondján; *Ferri*, *Turati* és *Costa* mellett ott látjuk *Ettore Ciccottit*, *Gerolamo Gattit*, *Arturo Labriolat*, *Prampolinit*, *Trevest*, *Morgarit*, *Bonomit*, rövidesen három napilapja van a pártnak: a küzdelmes időkben is mindig bátor, komoly és hű *Leonida Bissolati* szerkeszti, a csekély anyagi eszközökhöz képest mintaszerűen, az olasz szocialista párt központi orgánumát, a mérsékelt irányú »Avanti!«-t,¹ megindul a szintén mérsékelt »Il

¹ A közelmúlt váratlan fordulata, hogy a forradalmi szocialisták passzivitása és a mérsékelt északiaknak a milánói „Il Tempo” körül való csoportosulása deficitbe sodorta a népszerűséget sohasem hajhászó „Avanti!”-t. Bissolati és az eddigi szerkesztőség kilépett és „Lantern” címen alapított mérsékelt lapot, míg az „Avanti!” Ferri kezébe került. Az olasz sajtóviszonyok valószínűvé teszik, hogy a szecsesszió meggyógyítását a *materialisticus determináltság* mindkét részen rövidesen elvégzi.

Tempót Milanóban, míg a camorrismus könyörtelen ostora, a nápolyi »Propaganda« Ferri irányához áll közelebb. A párt tudományos folyóiratai a »Critica Sociale« (Turati) és »Il Socialismo« (Ferri). Fényes nevű tudósok és költők csatlakoznak a párthoz: Cesare, Gina és Paola Lombroso; Guglielmo Ferrero; Teresa Labriola, a római egyetemen a jogbölcselet magántanára; C. Vivanti, ugyanott a kereskedelmi jog rendes tanára; Einandi és Soldi tanárok; — a költők közül De Amicis, Guerrini, Pascoli stb. — A párt az 1900. római kongresszuson szervezkedik. Eltörli a költséges és lassú nemzeti tanácsot és helyébe intéző bizottságot választ, melynek 11 tagjából ötöt a parlamenti csoport küld ki saját kebeléből, ötöt az évi kongresszus választ, a tizenegyedik az »Avanti!« igazgatója. A vezetőség az ipari centrumból, Milánóból a politikai centrumba, Rómába tette át székhelyét. A gazdasági szervezetek központi képviselőre Milánó székhelylyel *segretario economico*-t létesítenek (Cabrini). A kisbirtok kérdésében a kongresszus már csak az adatgyűjtés szükségességét hangoztatja és reméli, hogy ennek alapján később a kollektív földtulajdon gondolata átvihető lesz a kisbirtokos vérébe és elérheti a megvalósulás feltételeit.

A párt így megalakulván, bevonul a parlamentbe, hol zömét teszi az Estrema Sinistrának és jelentős tényezőjét a kormánytöbbségnek. A győzelmes párt feje felett azonban felhő borongott, keserű csepp vegyült a diadal poharába: a szétszakadás veszedelme intransigensek és opportunisták között. Két éven át a párt (sok derék tevőleges munkáját nem kicsinyli senki) erejének javát, keserűségének tüzet, a propaganda és ékesszólás fényhatásait és az elmék finom ösztöneit pazarolta e belviszályra. A minimális program első két részének megvalósítására tehát valójában csak most kerülhet a sor.

A harmadik résznek, minekelőtte pozitív munkához fog, előbb heraclesi munkát kellett elvégeznie: a *camorrismus* elpusztítását. A camorrismus (Szicíliaiban mafia) belenyúlt az olasz közélet minden rétegébe a nápolyi kerítőktől a miniszterekig ezernyi hírneves és névtelen, tehetséges és tehetségtelen katonájának szerzett a büntető-törvénykönyvbe ütköző előnyöket. A szicíliai gulyás rablógyilkosságának, mint Crispi bankmanipulációinak a solidaris elnézés, a legfelsőbb körökig nyúló bűnpártolás egyképen biztosította a menekvést. Óriási cooperációja volt ez a szennynek és a bűnnek. A ki az érdekszövetkezettel szembe mert szállni, vagy csak kívül maradt rajta, kitétte magát

annak, hogy a camorra vagy mafia elteszi láb alól (Notarbartolo), vagy legalább is tönkreteszi anyagi lételetét, családi tűzhelyét és kizárja minden közhivatalból és a közösség minden vállalatából. Dél-Olaszország bankjai, bíróságai, municzipiumai jó részben kezökben voltak s a rendőrség — legaljasabb támasza az üzelmeknek — szemet hunyt. A szocialista-pártnak, jelesen a nápolyi »Propaganda«-nak férfias bátorsága és töretlen hűsége, a közvélemény keserű feljajdulása és az új kormányrendszer becsületes jóindulata kellett hozzá, hogy a darázsfészekbe kemény marokkal bele merjenek nyúlni. A rothadás oly mély és terjedelmes, hogy a hősies munkának még ma sem szakadt vége. A cammorismus Dél-Olaszország történelmi keletkezésű csomópontjaiban, nevezetesen a királyság legnépesebb városában, Nápolyban vert gyökeret. E város proletariátusa sem az ipari revolúció, sem az agrár-evolúció következménye. Milánó, Turin, Bari, Palermo proletárjait a munkaalkalom és a jobb megélhetést biztosító gyáripar sodorta a falukból a városokba, míg az olasz ipari bérmunkásság zöme kisebb helyeken oszlik el. De a történelmi keletkezésű városok — Róma, Nápoly, Velence — ipar híjján szűkölködnek és nem tudják táplálni alsóbb néprétegeiket, melyek számára a munkaforrásokat csak a jövő építheti ki. Az ipari csomópontokban a gyáriparhoz épült a város, a történelmi centrumokban a város várja a gyáripart. Tragikusan nagy stílusban emlékeztetnek utóbbiak egyes olasz helyiérdekű vasutakra, melyek — Gatti szerint — kezdettől fogva üresen vágatnak végig a pályatesteken, nem lévén egyéb rendeltetésök, mint meggazdagítani a vicinális építési vállalkozókat. A proletariátusnak, melyet itt szemlélhetünk, kevés köze van a kapitalisztikus forradalomhoz, inkább praekapitalisztikus proletariátusnak nevezhető, mely tehetetlenül vergődik a sárban, mint nyesett szárnyú óriás madár. A létminimum és morálminimum ilyen körülmények között a lehető legaljasabb. Hosszú időn át — belföldiek és idegenek — minekutána megcsodálták Nápoly öblét, undorodva siettek el e lézengő, elvadult, minden aljasságra kész, kizsákmányolásban mohó proletárok közül. De a társadalomtudomány nem követheti őket, hanem keresi a mélyen rejlő okokat, melyek egyazon talajban törzsökössé és sudárrá növesztik a pálmát és aljasságban és rothadásban feledik az embert. Keresvén az okokat, a tudomány bonczkése nem ismer megrettenést, sem utálatot, követi e lazzaronik ősi közmondását: »a piazzán mindenkire egyformán süt a nap.«

Az olasz szocializmus ebben a szellemben bolygatja a nápolyi kérdés«-t. A »Propaganda« — nem egyszer túlzott szenvedélyvel és alaptalan személyes támadásokkal — felrázta az olasz közvéleményt a Nápolyban folyó gazdálkodás iránti közönyéből. A kormány Saredot küldi ki királyi biztosnak, ki vaskezii, pártatlan bírónak bizonyult. A mit feltárt, párját ritkítja a modern európai városok közigazgatása történetében. A budget kiadásainak csak $\frac{1}{3}$ -a produktív természetű s a nép érdekeit szolgáló tételek aránytalanul alacsonyabbak, mint Rómában, Milanóban vagy Turinban. Az 1899-iki városi költségvetésben a bevételek 65%-a közvetett adókból származik. Saredo tömeges adattal bizonyítja jelentésében, hogy közmunkát vagy városi vállalatot egy esetben sem adtak ki vesztegetés nélkül. A gáz- és közvilágítási társulat minden szerződés meghosszabbításnál megtömte a városatyák zsebeit. Hatalmas befolyások következtében akárhányszor felmentettek a vesztegzár alól pestises vidékekről érkező hajókat, nem törődve azzal, hogy Európa lakosságának millióit veszélyeztetik. A városi rendőrség jobb állásait csak pénzért lehetett megkapni. Mathilde *Serao*, a regényíró, 200 líráért közvetített kisebb rendőrségi előléptetést, 1000 líráért minisztériumi házmesterséget, férje 30,000 lírát kapott a közvilágítási társulattól, 18,000-et a közúti vasúttól befolyásának hathatós alkalmazásáért.¹ A nápolyi sajtó csekély kivétellel megfizetett szolgálja volt az érdekek szövevényes cooperatiójának, a bérencz toll cinikus vakmerőséggel tömjénez és terrorizál. Egy nápolyi lap főszerkesztője 30,000 lírát kapott a gáztársulattól; a nápolyi lapok késhegyig menő harcza Saredo ellen nem szorul megvilágításra. Miként Saredo szenátor közel háromezer oldalra terjedő parlamenti jelentésében kimutatja, Di Sandomato herczeg, a nápolyi tartomány feje, főleg a karácsonyi és húsvéti ünnepek alkalmával pénzeket utalványoztatott ki magának »saját szegényei« számára, ezek között voltak a »haza árvái«, kikről utóbb kitűnt, hogy prostituáltak. A szegénygyámolításra szánt összegeket, a mennyiben a felső hatóságok el nem kezelték, kortesszolgálatok jutalmazására fordították és a tartományi tanács tagjai között tisztakezű ember csupán elvétve akadt. Mindezt és ehhez hasonlókat vagy ennél súlyosabbakat, mint egykor a Bourbonok fehér lilioma alatt, most a »nemzeti egység« köpenye mögé bújva követték el Nápolyban oly időkből,

¹ *Serao* nemrég kijelentette egy hírlapíró előtt, hogy nem rokonszenvez a szocializmussal és mindenképen veszedelmesnek tartja. Mi sem érhetőbb.

midőn a felső város sikátoraiban és tömött pinczelakásaiban a ragályos betegségeknek, főleg a tüdővésznek, vérbajoknak és venerikus bántalmaknak egyre gazdagabb volt tizedelő aratásuk és világszerte közmondásos lett Nápoly éhezőinek halálos nyomora. Valóban nem ez volt ama »nemzeti egység,« melyről Dante álmodott! A szocialista-párt tartós erkölcsi hitelképességet nyert a camorrismus, valamint a szicíliai mafia ellen (Palizzolo-pör) folytatott rendületlen harczával. A tisztító-munka után tevé-
leges irányba terelődik a községi szocializmus. A minimális program idevágó pontjainak megvalósítására kerül a sor, köz-
üzemek községi kisajátításáért és munkásbarát rendszabályokért folyik a harcz. Észak-Olaszország egyes nagy ipartelepein (Capriata sull'Adda, Schio, Spezia) már huzamosabb idő óta vannak munkásház-telepek. Ujabban Rómában, Flórenczben, Milanóban és Turinban épültek »case operale.« 1901 márczius végén nyílt meg Milanóban a londoni Rowton Houses mintájára az *Albergo popolare*, melyhez 1500 tag részjegyzéséből, alapítványokból és 200,000 líra kölcsönből teremtették össze a szükségelt 700,000 líra tőkét. Az ötemeletes hotel földszintjén az egyszerűen berendezett étterem, olvasó- és dohányzó-szobák, mosakodó- és fodrász-terem, végül az irodák vannak; ezek alatt rendeztek be fertőtlenítő-kamrát, három konyhát és czipész-műhelyt. Az emeleten 530 háló- és lakoszoba van, tiszta ágygyal, gőzfűtéssel és villanyos világítással. A szobák napi ára 50 cts., egyszerű ebéd 30, fürdő 20 centesimibe kerül. Az első tizenegy hónap alatt a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból nyolczadfélezer lakója volt az Albergo Popolarenek és rövidesen több hasonló intézményre van kilátás úgy Milanóban, mint más városokban. A községi szocializmus nyomása alatt a munkáskamarákat szubvenczióval támogatják a községek. A munkáskamarák száma 60—70, tagjaik száma meghaladja a 300,000-et, magának a milánóinak 50 ezer tagja van, míg a rómainak csak 13 ezer. Helyenkint bizonyos, erre alkalmas, üzemek kisajátítására is vállalkoztak egyes városok. Cataniában, Szicília harmadik városában, a kenyérfőzés községi kezelésben van s lehet, hogy rövidesen Palermóban is csak egy pék lesz: a város.¹ Viszont itt-ott nem egy község-tanácsosról tűnt ki, hogy a szocializmus vörös lobogója alatt

¹ Gravina nevű kis város 1903-iki költségvetésébe a szocialista tanács 5000 lírát vett fel iskolásgyermekek étkezésére; ez összeget onnan teremti elő, hogy a város világítását községi kezelésbe veszi át és ez által 6000 lírát takarít meg.

kalózkodást üz. Jelentkeznek a bourgeoisie hajótöröttjei, kik városatyai vagy képviselői mandátum elnyerése végett vallják magukat szocialistáknak. Gyakori tünet a szocialista-pártok történetében, hogy közvetlenül a választói jog kiterjesztése után a szereplésre vágyók tömegesen fedezik fel magukban a szocialista hitet és erkölcsbíráló jellemerőt. Az erők hirtelen felszabadulása sokszor túltengésre vezet, a szabadság szabadosságra.

Ezt tapasztaljuk az olasz sztrájkok újabb történetében, melynek fordulópontja a genuai sztrájkvihar. A *Saracco-miniszterium*, mely *Pelloux*-t követte, harmadszor is feloszlatja a genuai munkáskamarát. Ez idézte elő a századok óta szervezett genuai kikötői munkások nagyszerű sztrájkját, mely megbuktatta a minisztériumot és a kamaráknak és ellenállási ligáknak szabadságot szerzett páratlanul gyors diadalútjokhoz. *Giolitti* ünnepélyesen kijelenti a képviselőház előtt, hogy »a kormány megőrzi pártatlanságát a sztrájkokkal szemközt, hacsak nem járnak erőszakkal vagy a személyes szabadság megsértésével.« »A ligák törvényesek — úgymond — és a míg át nem lépik a törvény határait, a kormánynak semmi joga sincs a közbelépésre. Szükséges megmutatni az országnak, hogy a haladás és szabadság minden alakban összefér a monarchiával.«

Az 1901-ik év folyamán az olasz ipari munkabérek helyenkint 25—60%-kal javultak, közel egymillió munkás részvételével 2000 bérharcz volt s bár felerészben teljes bukással végződtek, az elért béremelkedést évi 200 millió lírara teszik. Mindazáltal — jegyzi meg az imolai jelentés — nem egy helyen tömérdek áldozat árán örülniök kellett a munkásoknak, ha a statusquo antet helyrebillentették. — A munkások szervezete e sztrájkviharban két irányban aczélosodik: 1. városi (*camera del lavoro*) 2. szakszervezetek (*federazioni nazionali*). A munkás tagja a nemzeti szakszervezetnek (legnevezetesebbek: a nyomdász-, föld-, fém-, vasúti-, tengerészeti-, állami munkások szakszervezetei) és az egy-egy városban levő szakszervezetek egyetemes testülete: a *camera del lavoro*, mely kisajátítván a munkásosztály gazdasági és szellemi törekvéseinek kielégítését és szabályozását, új társadalmi alakulat érdekes csiráját mutatja.¹ Az 1901-iki sztrájk-

¹ Így fogja fel Hegedűs Lóránt („H. Sz.« 1902. 11.) az angol Trade Unions aczélosodását. De Angliában a *nemzeti egység*, olasz földön a *városok* ősi autonómiája az új alakulások el nem haló, régi keretei. A társadalmi alakzatok is elődeik sírjai felett növekszenek, a nehézkedési törvény nem engedi, hogy *teljesen* elszakadjanak tőlük s a tavaszi sarjak az őszszel lepergett avarba fogódnak.

mozgalomnak pozitív eredményein felül, melyeknek nagyszerűsége kétségtelen, negatív eredménye is volt. 1902-ben a mozgalom elszelidül, itt-ott a munkaadók is szervezkedni kezdenek és csak a vasúti tisztviselők és munkások együttes nemzeti bérharca, mely 8 millió líra fizetésemelést eredményezett, vet egy fénykévét ez év történetére. De Polesina tartományban a munkaadók solidarisan kötelezték magukat, hogy könyörtelenül kizárják az aratási munkából a sztrájkban résztvett vagy organizált munkásokat; egyes helyeken odáig mentek, hogy a választói joggal bíró és szocialista gyűléseken megjelent munkásokat elbocsájtották. Balul végződött a flórenczi és római általános sztrájk, valamint a gázgyári munkások turini sztrájkja is és egyre erősebb a szocializmus köztudalmában a meggyőződés, hogy sztrájkhoz csak végső esetben, a körülmények alapos mérlegelése után szabad nyúlni, mert *a munkabeszüntetés kétélű fegyver* és sok esetben munkásra és munkaadóra egyaránt káros. Számba kell venni mindenekelőtt, nem lehetséges-e az ellentétek békés kiegyenlítése és e téren Milánó példáján okulva a camera del lavoro sokat tehetnek ép úgy mint a probi viri, utóbbiak főként, ha hatáskörüket kiterjesztik és ez elvben kétségtelenül kitűnő békéltető bíróságok az elhagyatott pusztákon s a mocsaras rizsföldeken is hallatni fogják a béke és méltányos józanság szavát.

Közben a munkásvédelem törvényhozó munkája még egyre emelkedőben van. Beterjesztették a vasárnapi munkaszünetről szóló törvényjavaslatot és a nők és gyermekek munkáját, melyet olasz földön mindeddig szertelenül kizsaroltak, tiltó rendelkezésekkel korlátozzák. Tudvalevő, hogy a gyermekek gyári foglalkoztatását a gépek elterjedése okozta. A gépekkel járó bizonyos másodrendű munka végzésére alkalmasnak bizonyultak azok a munkaerők, melyek gépek hiányában az egész embert igénylő termelésben csekélyebb mértékben voltak alkalmazhatók. De már elébb felhasználták őket a szervezetükbe halálos csirákat oltó bányamunkára. 1886-ban a törvény¹ eltiltja a mindkét nemű 9 éven aluli, illetve bányamunkánál 10 éven aluli gyermekek ipari foglalkoztatását. Ennél idősebb, de 15 éven aluli gyermekek foglalkoztatását csupán akkor engedélyezi a törvény, ha a kerületi egészségügyi tanács megvizsgálja az illető gyermeket és a szóban forgó munkára alkalmasnak ítéli. Veszedelmes vagy egészségtelen munkáknál (a bányák, kémiai gyárak, fém-

¹ 1. Gazzetta ufficiale 1886. N. 40.

munkák, gyufagyárak, destillatio, dohánygyártás veszedelmesebb munkáinál) 15 éven aluli gyermek csak az esetben alkalmazható, ha munkaadó a megállapított óvszabályoknak megfelelt. Végül 9—12 éves gyermekeket 8 óránál hosszabb időn át nem szabad foglalkoztatni. A törvény 50—100 lírával büntette a kihágást, ismétlődés esetében kétszeresen. A munkásvédelem bírálói rövidesen átlátták úgy az intézkedések, mint a sanctio elégtelenségét. Éveken át kísért a Turati-Kuliscioff-féle javaslat, mely a nők és gyermekek munkáját együttesen kívánná szabályozni, de a kivételes viszonyok közt hiába tér vissza újra meg újra a parlament asztalára. Az 1902-ben elfogadott törvény a gyermekek gyári alkalmaztatásának tiltó évhatárát 9-ről 12-re, bányákban 10-ről 13-ra emeli és a bányákból kitiltja a nőket, bármely korúak. A szocialista párt a 15-ik életévet kívánta évhatárukl megjelölni, eltiltván természetesen a nőket is a bányából. Megszabja továbbá az 1902-iki törvény, hogy 15 éven aluli gyermekek és kiskorú nők nem alkalmazhatók veszedelmes vagy egészségtelen munkában sem gyárban vagy bányában, sem azokon kívül, valamint eltiltja őket az éjjeli munkától. A gyermekágyas nő csak a szülés után 28 nappal alkalmazható, kivételes esetben orvosi bizonyítvány alapján már a szülés után 2 héttel. A szocialista-párt ezzel szemközt azt követelte, hogy a nőt a terhesség utolsó hat hetében s a szülést követő hat héten át ne legyen szabad alkalmazni, továbbá, hogy az állam segélypénztárt létesítsen, mely ez idő alatt az anyát rendes munkabérének 75%-ával kárpótolja. A törvény nem tűri, hogy mindkét nemű 10 éven felüli, de 12 éven aluli gyermekek napi 8 óránál, 12—15 évesek napi 11 óránál és bármely korú nők napi 12 óránál többet dolgozzanak. A törvény áthágóit minden törvényellenesen alkalmazott gyermek vagy nő után 5—25 lírával, ismétlődés esetén súlyosabban bünteti.

A forradalmi szocialisták megtámadták pártfeleiknek e törvény érdekében folytatott küzdelmét és Gina Lombroso az egész törvényt szemfényvesztésnek mondja, mert megfosztja a nőket kenyeröktől a nélkül, hogy más módon kárpótolná őket. Az olasz munkásosztály egyes városokban (Imola, Flórencz) az *éjjeli munka* korlátozása érdekében is sikeresen küzdött. A míg az ipar úgyszólván kizárólag az ország északi felére szorítkozik, e kérdés a többi nyugateurópai országokéval egy alapon oldható meg és a tropikus klíma nem játszik bele, mint döntő tényező.

VIII.

Az olasz szocializmus elméleti alapjai a kommunista kiáltvány és Marx Kapital-ja. A Critica Socialen kívül Antonio Labriola tanár egyetemi előadásai (genesi del socialismo moderno, — storia generale del socialismo — della interpretazione materialistica della storia) ismertették meg Olaszországban a tudományos marxismust.

1. A történelmi materializmusról Labriola úgy vélekedik, hogy belátható időig a tudományos abstrakcióra van utalva és nem valószínű, hogy a nagy tömegek egyetemes világnézetévé és népszerű történelemfelfogássá válják.

2. A társadalom evolúciójára nézve elismeri Labriola, hogy a hagyományok bekapcsolják jelenünket a történelem láncolatába és hogy évezredek munkája különböztet meg bennünket az állatoktól. Mosolyog a szocializmus prófétáin, a kik pontosan tudják, hogy a bourgeoisie pusztulásának órája küszöbön áll. A fejlődés tárgyilagos szemlélete nem ezt bizonyítja: az intelligenzia jelentékeny részéről egyelőre még hiába hirdetik, hogy szocialista. — Mélyen szánt Aehille Loria »terra libera« — elmélete, mely szerint a társadalmi evolúció gyökere a rendelkezésre álló szabad föld összébb szorulása. Mentől nagyobb a még birtokba nem vett föld, annál elevenebb a földesúr számára a veszedelem, hogy alárendeltjei, kik földjét művelik, felkerekednek és saját földet foglalnak. Kénytelen tehát a földesúr munkásait személytelen rabszolgaságban tartani, hogy földjének a munkáskezet biztosítsa. A mint e veszély csillapul a kultúra kiterjesztése folytán, a rabszolgaságot a jobbágyság váltja fel s midőn fogytán van a szabad föld, a jobbágyság felszabadul és megkezdődik a tőkés bérmunka korszaka. Loria történelemfelfogásának egyoldalúságára Gatti találóan mutat rá, midőn visszahelyezi a terra libera, mint gyökeres, de nem egyetlen fejlődéstényező mellé a technikai eszközök kezdettől fogva észlelhető eleven erejét.

3. A klasszikus szocializmus értékelméletét *Graziadeis* elkülöníti a Mehrwert, szerinte a genesis sorrendje folytán helyesebben: Mehrarbeit elméletétől. Az értékelmélet bukása nem érinti a többletmunka tételét, mivel az érték csak derivatív fogalom.

4. A szocializmus céljául Antonio Labriola hangsúlyozottan a termelési eszközök *demokratikus* társadalmivá tételét

jelöli meg, hogy válaszfalat építsen a reakció államszocialista kísérletei és a marxizmus között. Némely szocialistában az amorphista emlékek olyannyira kísértének, hogy ellenzik a vasutak államosítását. (Arturo Labriola.)

A történelmi materializmus az olasz elmélet minden megnyilatkozásában koncedálja, hogy a társadalmak életében a gazdasági alapból bizonyos, részben intézményes ideológiai jelenségek származnak (állam, jog, vallás, erkölcs, művészet), melyek önálló életre kapva visszahatnak ismét a gazdasági alapra, mindazáltal a társadalmi fejlődés szemléletéhez a gazdasági gyökér felkeresése nyújtja a legteljesebb és mindenkor megtalálható fonalat.

1. Az *államot* tekintve azonban éppen a modernnek felületes ideológiának tekintik annak mai formája, a monarchia ellen folytatott küzdelmet. *Kuliscioff* asszony szerint a monarchia sohasem egyéb, mint a fennálló gazdasági viszonyoknak külső kifejezője; a míg tehát a monarchia nem áll útjába a munkásság gazdasági szervezetének, nincs ok rá, hogy heves agitációt indítsanak ellene. Az olasz szocialisták — mondotta — nem cserélnék fel a mai monarchiát *Faure* köztársaságával és meggyőződésök, hogy a demokratikus államformát csak demokratikus gazdaságpolitikája teszi kívánatossá. íme: az olasz szocializmus felelete Mazzini végzavaira, melyekben hadat üzen a szocializmusnak. Másrészt világos, hogy a közjog egyéb formáiban a szocializmus sűrűn támaszkodik a tisztán ideologikus szabadelvűség és demokrácia segítségére nemcsak, hogy sikereket érjen el, de hogy az olasz nép újabbkori történetét meg tudja magyarázni. A választói jog kiterjesztése (1882) a pártot egy csapásra leterelte a forradalom útjáról, csakúgy mint a Giolitti által hirdetett sztrájkszabadság. Nem lehet ez esetek mindegyikében megállapítani, hogy az adott pillanatban a szabadelvű polgárság érdekei azonosak lettek volna a munkásosztályéval. Ez események forrásában a proletariátus gazdasági nyomásának nincs nagyobb része, mint Cavour, Garibaldi és Mazzini ideologikus hagyományának, mely az olasz értelmiség és tőkés bourgeoisie jelentős részét a munkások oldalára szólította. A nemzeti eszmét illetőleg az olasz szocializmus, mint a latin fajok szocializmusa általában, nem asszimilálta a németek idegenkedését. *Edmondo De Amicis* nem tartja inkompatibilisnak a hazaszeretetet a nemzetközi szocializmussal. »Ha úgy értelmezik a hazafiságot — mondotta — mint a francia chauvinisták, ez

semmiképen sem fér össze a szocializmussal. De *mi* a hazafiságot abban a törekvésben látjuk, hogy a haza *édesebb anyja* legyen gyermekeinek, mint a minő eddig volt.«

2. A *büntetőjog* terén Lombroso, Ferri és tanítványaik némiképp eltérő utón igyekeztek kimutatni megfigyelések ezreivel az egyéni akarat determináltságát és az átöröklött vagy társadalmi okokból fakadt társadalomellenes hajlamok fokozatos szocialis jóvátételének szükségességét.

3. A *pénzügyi jogban* a nép érdekeinek megfelelőbb adó- és vámpolitika elméleti elhelyezkedését igyekszik a szocializmus mentül tökéletesebben végrehajtani. Zanardelli a fokozatos adó elvét magáévá teszi és progresszív örökösödési adót helyez kilátásba.

4. A *magánjog* és a szocializmus viszonyáról érdekes vázlatot rajzolt meg Cesare *Vivanti*, a római egyetem szocialista tanára, az elmúlt évben tartott felavató beszédében.¹ Szerinte semmiféle erő a társadalmi alakulásokat fel nem tartóztathatja. A jog nem várja meg, a míg egyik osztály a másik felett döntő csatát nyert, hanem a jogrendszerekben bennrejlő logikai erő az első, bizonytalan és részleges győzelmeket is kifejezi és magyarázza. Megnyilvánul ez a szerződésjogban, a szakszervezeteknek és munkáskamaráknak jogi személyiségében, a munkás szervezkedési és ellenállási jogának becikkelyezésében, melylyel elszerződésének névleges szabadságát valóságos szabadság váltja fel. A római magánjog elavult, állapítja meg *Vivanti* e jogrend szer szülőföldjén, klasszikus ércztörvényét pedig, hogy mindenki gondoskodjék saját ügyeiről, mert kiki saját érdekei legjobb öre, felváltotta immár a földön élők és az elhullámzó emberi nemzedékek szolidaritásának ércztörvénye, mely szerint mindenki gondoskodjék más ügyeiről is, hajót tehet embertársa érdekében.

5. A *nők joga*. *Teresa Labriola* szerint² a nőkérdést nem lehet tisztán a gazdasági revolúció szempontjából felfogni. A magángazdaság átváltozása kollektívvé nem fogja megszüntetni a női *nem* és a férfi *nem* közötti antagonizmusokat, melyek a felszínen gazdasági harc alakjában jelentkeznek, de reális és tulajdonképeni alapjuk antropológikus fejlődés, mely az osztályok differenciációját megelőzte. És bárha a feminizmus egyike a megváltozott társadalmi feltételek modern eredményeinek, e kérdésnek nem csupán gazdasági oka van. A nők is gazdasági

¹ La penetrazione del socialismo nel diritto privato. Critica Sociale 1902. N. 22.

² T. Labriola: La donna nella società moderna. Roma, 1902.

osztályokra szakadnak és van ellentét a földbirtok vagy gyár tulajdonosnője és másrészt a munkásnő és parasztasszony érdekei közt. Viszont a férfinemmel szemben az összes nők *antropologikus egységet* alkotnak és ma a nők küzdelmében erősebb az egyesítő fizipszichikai elem, mint a differenciáló gazdasági. Már 1861-től kezdve (Minghetti, Peruzzi) tartományi és községi törvényjavaslatokban közigazgatási választójogot szánnak az olasz nőnek. E javaslatot Nicotera 1876-ban a kamara elé terjeszti, de elbukik vele. Az általános választói jogot a szocialista program a nőkre is ki akarja terjeszteni, de gyakorlati megvalósításáért ugyanazon okokból nem mer küzdeni, mint a belga párt. Nevezetesebbek a Codice Civile intézkedései, melyek a férjet nyilvánítják a család fejének (art. 131), meghatározzák, hogy a patria potestas az atyát illeti s ha ez nem képes gyakorolni, az anyát (art. 220), hogy a 25 éven aluli férfi és 21 éven aluli nő házasságához, ha a szülők megegyezni nem tudnak, az apa beleegyezése elégséges (art. 63) s a válásra vonatkozó intézkedések sem kedvezők a nőre (art. 150). Az örökösödési eljárásban az inferioritás nem oly mély (art. 721). Mindé kérdések a nőt azon a téren is visszaszorítják, mely eredendő sajátja: a családban. De a változott viszonyok az avult formákat egyre korhasztják s bármennyi mulasztás terheli e mezőn az olasz szocializmust, a tények ereje csakhamar helyre fog hozni mindent. A nők munkájának az »antropologikus egység« sajátosságainak megfelelő különleges korlátozásáról már megemlékeztünk. A forradalmi szocializmus álláspontja e kérdésben veszedelmesen emlékeztet a sokat gúnyolt laissez faire laissez passer-ra, érvei a régi doctrinair szabadelvűség arzenáljából valók. Az olasz nő megjelenését a *szellem* küzdőterén a szocialista párt örömmel üdvözli, mert nem haltak még ki a renaissance asszonyának nagy kvalitásai. Közel 50 ezer tanítónő fáradozik az ifjú nemzedék oktatásával, az egyetemeken azonban, melyek a nők számára már rég nyitva állanak, csak 140 hallgatónő van (1900). A kormány nőket küldött ki a külföld feminizmusának tanulmányozására. *A prostitució* — mint az olasz szocializmus megállapította — olasz földön nem főként a városi cenzalizáció eredménye és a munkabér alacsonysága és a prostitució között nem valószínű az összefüggés annál is inkább, mert a nőket foglalkoztató textilipar nincs nagy városokban összpontosítva. A degenerált típus Lombroso az olasz prostituált 37,1%-ában figyel meg és De Albertis megállapítja, hogy az általa tanulmányozott prostitu-

áltak $\frac{2}{3}$ -a már gyermekkorában árvaságra jutott.¹ Az okok sorában lényeges a tropikus éghajlat és ennek következtében a nápolyi és szicíliai nő hírhedt tétlensége. Érthetetlen az olasz szocializmus közönye a Cod. Civ. 179—193. szakaszaival szemben, melyek, midőn az apasági keresetet csak kivételesen türik, rettenetes forrásai az olasz nő boldogtalanságának és a gyermek-nyomornak.

6. A Vatikán és az egyesített Olaszország mostoha testvérsége visszahat az olasz szocialista-pártnak a *valláshoz* való viszonyára. Az ellentétet, hogy Rómában istennek 400 hajléka van, míg sok ezer ember szűkölködik hajlék nélkül, találóan fejezi ki Enrico *Ferri*: »áhítatunk és rajongásunk tárgyát az azúr ég csillagai közül lehoztuk a földre.« Hivatalosan az olasz szocialisták magánügynek tekintik a vallást és a kereszténydemokrácia és az antiszemitizmus a papság-ellenes hagyományok folytán belátható időkgig nem számíthat ez ősi föld proletariátusára. C. *Vivanti* érdekes képét rajzolta meg egy modern szocialista vallásos gondolatvilágának. Az élet problémája — úgymond — nem oldható meg, hacsak a végtelenség nem ragadja meg a hulló fonalat s nincs értéke az életnek, ha végesnek tekintjük. Ezért kell hitnek és tudománynak karöltve keresni a megismerést. A társadalmi kérdések felfejtésében azonban a végtelent nem az életen kívül, nem a síron túl — honnan még nem tért meg utazó — kell keresni, hanem itt a földön, a kínálkozó elemekkel, végtelen vándorútján a nemzedékeknek, melyek a munka egyazon mezején váltják fel egymást. Halhatatlanná tenni életünket nincs más módunk, mint egybefűzni többi kortársaink életével és folytatni azt más életekben, melyek helyünket a föld felett betöltik.

7. A *művészet* — Enrico *Ferri* szerint — ha maradandót alkot, mindig a társadalmi eszményekből és törekvésekből fakad és célját tekintve is ugyanoda tér vissza. A *l'art pour l'art* azonban egyelőre kibírja az ez oldalról jelentkező támadásokat annál is inkább mert *l'art pour le sodalisme* — irodalomban és művészetben egyaránt — mindezideig ép oly halványan jelentkezik, mint *le sodalisme pour l'art*, ugyancsak *Ferri* levelet írt a szélsőbal volt jelöltjének, Gabriele *D'Annunziónak*, hagyja abba a házasságtörő Francescák lélektani elemzését és fordítsa fényes pillantását a bányák és rizsföldek nyomorult asszonyai

¹ Lombroso — Ottolenghi: *La donna delinquentee la prostitute*. Torino, 1891.

felé. Nem valószínű, hogy Ferrinek igaza volna. D'Annunzio az ő drágaköves stíljével, az ő selymes, lágy jelzőivel mindvégig a stíl kapitalistája marad. Michelangelo, igaz, összetörte vésőjét, midőn hírül vette, hogy a Mediciek elárulták a köztársaságot. De a Michelangelók sokkal ritkábbak, mint az árulók.

IX.

A történelmi materializmus immanens ellenmondása rövidesen az olasz marxizmusban is világlni kezdett. Az eszmék és ideológiák a gazdasági alapból származván és vele együtt változván, a logikus marxistának épen a történelmi materializmus alapján kellett követelnie, hogy a tudományos szocializmus struktúrája a különböző éghajlatok, talajok, földrajzi viszonyok (hegy, folyó, tenger, vizesés, szénbánya távolsága), valamint az alsó osztályok degeneráltságának eltérő foka szerint eltérően alakuljon át. Orthodox marxista nincs is Olaszországban. Maga *Ferri* csak *correctis corrigendis* vallja magát marxistának. Irányának *focus*, csakúgy mint *Turatinál*: a termelési eszközök demokratikus kisajátítása az osztályharc alapján, de *methodus* dolgában egyre élesebb a különbség közöttük, melynek a személyességig menő keserűségét ügyetlenül takarja a pártnak hivatalosan unos-untig hangoztatott »rendületlen egysége.« *Ferri* és pártfelei azt hiszik, hogy a proletariátus helyzetének Marx és Engels irataiban jövendölt folytonos rosszabbodása és a tőkének kevés kezekben való felhalmozódása az egyetlen, törvényszerűségében felismert út, mely a cél elérésére vezethet. A szocialista-párt feladata tehát nem lehet egyéb, minthogy, ha az agitáció szabadságát biztosítva látja, a proletariátusban *megteremteni* az osztálytudatot és törekvéseinek tiszta átlátását. Ezzel szemben *Turati* és vele a szocialista-párt többsége abban a véleményben van, hogy a *Kapital*-ban megjelölt célokat csak fokozatosan javított helyzetű, gazdaságilag megerősült, szellemileg felemelt, törvényekben és munkásszervezetekben védett munkás képes valaha állandó érvénnyel megvalósítani. 1901-ben az obstrukció után *Ferri* maga is még a következőket írja:¹ »a Zanardelli-miniszterium mellett szavaztunk; nem csupán a belügyi költségvetés mellett, hanem a többi budget-t is támogattuk azért, hogy a reakció újból való kormányra jutását meggátoljuk, a mint

¹ Mouvement Socialiste. 1901. aug. 1. v. ö. még: Enrico Ferri válaszat a Dreyfus- és Millerand-kérdésben La Petite République 1899. szept. 25.

meggátoltuk két rendbeli obstrukciós hadjáratunkkal. Megszavaztuk ama kielégítő nyilatkozatok és cselekvések folytán, melyeket a minisztérium részéről mezei proletariátusunk nagyszámú szervezetével szemben hallottunk és láttunk.« Kifejti aztán, hogy bizalmi szavazatról szó sem lehet, de minekutána 24 óra alatt a tőkés társadalom nem fejlődhetik át kollektívvé, azért, ha az elemi szabadságokat kivívták, a szocialista-párt nem maradhat tisztán negatív taktika talaján, a kiküzdött szabadságokat érvényesíteni is kell a proletariátus gazdasági és politikai szervezésében, hogy a bourgeoisie-től mentői több törvényes reformot tudjon kicsikarni.

De rövidesen éles polémiák fejlődnek ki Ferri—Turati, Lazzari—Turati, Soldi—Bissolati között. A harcokban, melyek arzenáljában nem ritkán csillogtak a bernsteinizmus és millebrandizmus kölcsönként fegyverei, csakhamar jelentkeztek a centrifugális erők. Szemben állanak a reformista és miniszterpárti Turati, az »Avanti!« és »Il Tempo« »pontifex maximusa«, Ferri, a ki nem szereti a köztársasági pártot, monarchia-ellenes és forradalmi, Arturo Labriola, a ki szereti a köztársasági pártot, monarchia- és Turati-ellenes és néha kollektivista, néha nem, Merlino, a ki nem kollektivista, de forradalmi és hajlandó bensőbben szövetkezni a népies pártokkal. Akadnak, kiket az intellektuális elemek túlsúlya aggaszt, ezek főleg arra a sajátos körülményre utalnak, hogy a 33 szocialista képviselő között csak két munkás van. Arturo Labriola »cretino e comodo legalitarismo«-nak nevezi Turati reformizmusát, a kit nem tekint többé elvtársának. A forradalmi árnyalat nyomása alatt kizárják a pártból De Marinis képviselőt, a ki nyíltan kijelenti, hogy az adott perczben nem lát politikai különbséget mérsékelt szocialisták és radikálisok között. De e szélsőségek is inkább a latin szocialistáknak a forradalmi anarchizmushoz közel járó hajlandóságában gyökereznek, semmint ama vak Marx-bálványozásban, melyet Shaw oly maró gúnnyal tör össze. A kisebbséggel szemben a parlamenti csoport túlnyomó többsége a kormány mellett szavaz többek közt külügyi kérdésekben is, nem mintha egyetértene a kabinet politikájával, de hogy megmentsse a munkásbarát hatalmat a bukástól és a kisebbik rosszat választotta a nagyobbik helyet. A vidéki sectiók legnagyobb része helyeselte ezt a politikát és az izgalmas *imolai* kongresszuson (1902) Ferri 692 mindössze leadott szavazat mellett 142-vel kisebbségben maradt, Elfogadták Borneo *Soldi* javaslatával szemben

Ivanoe *Bonomi* napirendjét, melynek lényeges pontjai a következők: 1. A reformista és forradalmi irányok azonosak és lényeges eltéréseken épülő két irányzat nincs; 2. a népies pártokkal esetenként való együttműködést illetően a kongresszus nem tér el a római kongresszuson elfogadott sectió-önrendelkezés elvétől, hacsak megnyilatkozásaiban gyökeresen nem ellenkezik a szocializmus lényegével, mely minden árnyalatú szocialistát egyesít; 3. a népfenség tiszteletben tartása végett állandó és közvetlen érintkezés kívánatos képviselők és választók között; 4. bár a jelen kabinet munkásellenes intézkedései sajnálatosak, a parlamenti szociális csoport mégis helyesen cselekedett és cselekszik, ha esetről-esetre (*di necessita contingenti e transitorie*) támogatja a kormányt és szövöttezik nem-proletárius pártokkal, valahányszor a proletár szervezkedésnek a visszatérő reakciótól való megmentése elkerülhetetlenné teszi.

Ferri hivatkozik, kisebbségének igazolásául, a városok szavazataira, melyek többsége őt pártolta, míg észak ligákban szervezett agrárproletariátusa Turati mellett szavazott. De vere-ségét ez nem enyhíti és világos, hogy Milano kivételével, hol Turati személyes tekintélye sem tudta a pártot az ideiglenes szétszakadástól megmenteni, a városi pártszervezeteknek legalább külső egysége nem rendült meg. A személyes torzsalkodások emlékére, a következetlenségek és logika-hibák kölcsönös rábizonyítgatásairól, a vidéki és városi rezolúciók platonikus napirendjeiről nem érdemes tudomást vennünk, mert e három évig tartó küzdelemnek csak eredménye nevezetes: a reformárnyalat teljes diadala. Mindazáltal lehetetlen egy irányt, melyet Enrico Ferri, Guglielmo Ferrero, Arturo Labriola, Cesare Lombroso, Eomeo Soldi, Gerolamo Gatti stb. képviselnek, az evolúció felületes hangsúlyozásával eltemetni. *Az intransigentia még nem egy a demagógiával, sem a megalkuvás még nem azonos a bölcsességgel.* Az angol trade-unions legújabb fejlődése, a lordok házának Ítélete nem csekély mértékben ad új fegyvert a forradalmiak csüggedő kezébe. Egy bizonyos pontra elérve, úgy látszik, a reformizmus is csak úgy csődöt mond, mint jóval innen ezen a ponton a forradalmi irány. A kapitalizmus engedékenységének természetes határai vannak és az intranzigens szocialistát máris nyugtalanná teszi távoli délibábja Nebó hegyének, melynél tovább nem vezetheti seregét. A katakombákban két ősi üvegkoporsót találtak, melyek egyikét alig hogy felnyitották, a benne épségben megőrzött holttest porráomlott, így a másikat mind-

örökre zárva tartják. Hátha a kapitalizmus is megelégszi a fél-munkát, látván intézményeinek elporladását a beáradó levegő folytán? Íme: Ferri és társai gondolatmenete, melynek csak az a hibája, hogy a mennyire érthető volna Angliában, annyira, célját tévesztett a kezdetek kezdetén álló Olaszországban. A bölcső mellett az elmúlásról elmélkednek. De képtelenek kimutatni, hogy a munkásszervezésnek más útjai is volnának, mint a lassú erőhatások. Megérti-e egyáltalán az analfabéta caltanissettai kénbányász, ha a szocializmus lényegéről, a »forradalmi eszközökről« beszélnék ugyanakkor, midőn elfordulnak a barrikádoktól és az erőszaktól? Lehet logikai ellentmondás abban, hogy kapitalista közreműködés ölje meg a kapitalizmust, de hogy ez ellentmondást megmagyarázhassuk, elégséges az uralkodó-osztályok egymás-közi öldöklő harcát számba vennünk és a materialistische Geschichtsauffassung alapját kiszélesíteni, struktúráját meg bővíteni. »Latendenza dei fatti«-nak nevezi *Turati* azt, a mit *Kossuth* a történelem logikájának nevez és valóban a fejlődés pontjai nem hajlandók hozzácsatlakozni a marxista praemissákhoz. Kétségtelen is, hogy azt a pártot, mely Olaszországban első kísérli megvalósítani a Platón, Fourierk, Reclusk álmát: a tudomány vezérlését, mely az olasz értelmiség rokonérzését ama hite által tudta lekötöni, hogy *a tudomány alá kell rendelni a politikát és nem megfordítva*, nem térhet le az experimentális módszer és indukció útjairól bármily ragyogóan felépített hypothesis kedvéért sem.

Máshol rejlik a széthúzás veszedelme: az északi szocialisták valóban érzéketlenek maradtak eddig a déli latifundiumok és törpebirtokok szenvedéseivel szemben. A munkásvédelmi törvények ily értelmetlen, nyomorult, szervezetlen tömegekkel szemben haszontalan, írott malaszt. A Mezzogiorno keserűsége ad végtelen melegséget a Ferri-irány elvont logikájának. *Himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt*: az északi és déli proletariátus ellentéte. Úgy látszik: ez az olasz szocializmus legmélyebb sebe, melyet jó ideig nem fog kiheverni. Miközben észak szocialistái kizsákmányolták szervezett munkástömegeik számára a demokrata minisztérium minden előnyét, elmulasztották ugyanakkor rákényszeríteni a Zanardelli—Giolitti-kabinetet, hogy szélesarányú reformokkal első sorban a Mezzogiorno és a szigetek elhagyott proletárjait keresse fel. Sonnino ez esetben szocialistábnak bizonyult a szocialistáknál.

Bizonyára fényes cooperatiók, munkásszervezetek, ellenállási ligák, egyetemi előadások, circoli socialisti, javult munkabérek

és lakásviszonyok jelzik a fejlődő szocializmus útját *északon*. De miközben Nápoly lazzaroniai, az Abruzzok magányos pásztorai és az Agro Romano láztól sápadt aratói közt jártam, Guy de Maupassant költeménye jutott eszembe: a *vadludakról*.

Rongyos pásztorfiú hajtja fűyörészve a szomorúan, nehézkesen lépdelő háziludak csapatját a fagyott havon. Lassan támo-lyognak, inogva, mint nehéz hajók. Egyszerre az ég pereméről kiáltást hallanak és felemelvén fejőket vadludak csapatját pillantják meg, a mint nyílsebesen, büszke lendülettel zúgnak el. És a mint a czammogó házi-ludak eltűnni látják szabad testvéreiket, ők is fel próbálják emelni súlyos szárnyaikat, de fáradtan a földre visszarogynak, miközben boldogabb társaik után sokáig száll még kétségbeesett kiáltásuk.

Maupassant látomása megértette velem a Mezzogiorno szocialistáinak pártos keserűségét.

Ifj. Leopold Lajos.

SZEMLÉK.

Színházi szemle.

Gorkij Maxim: A fenékről, (Nachtsyl.) — Wilde Oszkár: Salome. (A berlini Kleines Theater vendégjátékai a Magyar Színházban, 1903. évi május hó 16-án és 18-cin.)

A berlini *Deutsches Theater* után, a mely mint régebbi ismerős, nemrég ismét nálunk járt, bemutatkozott Budapestnek jeles vetélytársa, a *Kleines Theater* is.

Két érdekes darabot láttunk ettől a társulattól. Benyomásainkról a következőkben számolunk be röviden.

Gorkij, a kitűnő elbeszélő, eddigi próbái szerint szemlátomást nem drámaíró, a mint nem az legnépszerűbb társa, *Csehov* s a mint el lehet mondani, hogy az orosz föld még alig szült igazi drámaírókat. Ennek okát sajtószertű politikai és társadalmi viszonyokon kívül ama sejtelemben keressük, mintha az orosz faji leiektől idegen volna a drámaiság iránti érzék és képesség. Az a tehetség és készség, hogy kerek, erősen koncentrált, eszmékben és hangulatokban szorosan harmonikus, logikailag és pszichológiailag teljesen szerves cselekményt építsen, a melyben minden egy célra törekszik, egy célra siet, a melyben senki és semmi sem fölösleges, a melyben nincs áradozás, laposság, szétfolyás. Az oroszok ellenben a drámában is vagy kényelmes epikusok és novellisták, vagy áradozó lírikusok, vagy hozzá még szónokias bölcselkedők. *Gorkij* maga ugyan a novella, a *short story* terén előzőivel szemben nagy haladást mutat a rövidítés, tömörítés felé, sőt néhány lapnyi rajzai közül nem egy erősen drámai is, de úgy látszik, csak drámai jeleneteket tud írni s nem drámákat, mert az ő műveit mint egészeket szintén joggal illethetni a fölösleges és lapos részletezés, a vontatottság, az áradozás és helyenkívüli filozofálás vádjával. Első darabja a *Bessemenov-család* (A kispolgárok) ugyanolyan, mint ez a második, ha nem nézzük azt, hogy a milieu-je más, a mennyiben ott egy kissé magasabb társadalmi réteget rajzol, mint

rendesen s mint ebben a második darabban. Egyikben sem lüktet erős drámai élet, egyikben sincs emberek, akaratok erős összeütközése, barcza, győzelme vagy elbukása. Nem egyebek, mint képek, jelenetek laza összeférczelése az élet triviális és látszólag oknélküli, véletlen egymásmellettségében és egymásutániségában. A mi bennük érdekes és értékes tulajdonság, az ugyanaz, mint regényeiben s apró elbeszéléseiben. Ugyanazok a sajátságok, fényességek és árnyak jellemzik mindkét műfaját. Ugyanazokkal bilincsel le, ráz és indít meg, lazítja fel vérünket s ugyanezekkel hangol le, émelyít és undorít. Többször volt már alkalmunk sajátságait s azok alapján világnézetét, íróművészetét pszichológiai és esztétikai nézőpontból bővebben vizsgálni s főlöszlegesen volna e helyt ismétlésekbe bocsátkozni. Itt drámánk szempontjából csak arra akarunk figyelmeztetni, hogy drámaírói eljárása teljesen ugyanaz, mint elbeszélői eljárása, s ezért nem drámák drámai jelenetei. (Különben darabjait ő is mindig csak *Képek-* vagy *Jeleneteknek* nevezi.)

Mint drámaíró sem épít; a drámai hatás kedvéért sem gyúrja, nyesi, stilizálja, tömöríti célzatosan anyagát, nem törekszik kerek, logikailag és pszichológiailag szerves cselekménnyel élő egészre. Drámaírói minőségében is, mint egy modern Asmodi, váratlanul elénk kerül, magával visz szűk és poros sikátorokon keresztül ki a külvárosokba, találomra megáll velünk egy nem nagyon bátorságos ház, bűzhödtt putri, ronda spelunka előtt, leemeli tetejét, vagy egyik oldalfalát, tolvajlámpájával belevilágít egy kicsit belsejünkbe, megismertet rongyos és zuhlott, állatias lakóival, lakóinak egy-két órai életével, azután szeszélyesen elfújja a lámpát, visszaemeli a háztetőt, vagy falat, s se szó, se beszéd füttyörészve odébb áll a faképnél hagyván. Nem törődik vele, hogy eleget láttunk-e, hogy megértettük-e, nincs gondja arra, hogy valahogyan elkezdje s befejezze dolgaát, nem tálalja fel a látottak tanulságát. Ránk bizza, hogy a töredékekhez hozzá-szerkeszszük elejüket s végüket, ránk hagyja, hogy kihámozzuk a dolgok értelmét, vagy inkább (az ő agnosztikus-nihilisztikus világnézete szerint) értelmetlenségét.

Határozottan rossz drámaíró, de mégis daemoni erejű írósouverain, a ki a drámában is ránk parancsolja akaratát és modorát.

Mi is az ő célja? Ő csak egy-egy rossz, de érdekes helylyel, egy pár kétes, de pompás emberi figurával, életük néhány pillanatával akart megismertetni. Egy társadalmon kívüli társadalommal, a polgári társadalom szemétdombjával, az emberélet folyamának iszapos és mocsaras fenekével, a hol az életben megrokkant, félrerúgott, lesüllyedt szerencsétlenek és gazok nyüzsögnek, de a hol a sok undorító, testi-lelki piszok

* L. a *Husadik Század*-ban. (V. k. 498. és köv. 1.), *Külföldi szépirodalmi szemle* és a *Budapesti Szemlé*-ben (1903. jan. szám) *Gorkij Maxim* című tanulmányaimat.

közt is akad gyöngy: az emberi tehetség és nemes tulajdonságok gyöngye, s akad grandiózus költészet és gyökeres, egészséges humor is. Gorkij nem akar egyebet, minthogy felfedezze az embert ezekben az egykori emberekben s mai állatokban; végtelen emberszeretetével fölébressze bennünk minden ember, kicsiny és nagy, dús és szegény, jó és rossz válaszfal nélküli testvériségének érzését s ezt a gyönyörű czélt az intuitio biztosságával el is éri.

Eléri ebben a darabban is, de csak rövid időre.

Mindössze az kell, hogy ebbe az éjjeli kvártélyba vetődjék az öreg Luka zarándok, a csodálatos életfilozófus. Az ő megjelenése előtt megismerjük a szemenszedett társaságot, a kvártély ágyrajáróit. Különböztetjük régi ismerőseink, mind Gorkij-féle típusok, ha új nevek alatt is. Íme: a szenteskedő, orgazda, undok féreghez hasonlatos vén lakásadó, Kosztilev; forróvérű, hűtlen fiatal felesége; ráunt szeretője, a tolvajlásból s asszonypénzből élő, erős, fiatal fenevad Pepel Waszka, a született gonosztevő; új ideálja Kosztilevné nővére, a kinek fiatal lelkét már megmérgezte a környezet utálatossága és gazsága; a hitvesét agyonkínzó, durva munkaállat: Klecs; a négyesfogatból kikopott báró, a ki két kopekért négykézláb kutyát játszik s ugat; a hamis kártyás; a züllött színész; a teherhordó tatárherceg; egy sereg munkakerülő és betörő, s a velők egy húron pendülő rendőr; a hazug és érzelmős örömlány stb. Mind összetalálkoznak, a kiknek nem volt erejük vagy kedvük az árral úszni, a kik lomhán és erkölcsi hullákként, kitörölve a polgári társadalom anyakönyvéből, aláüledtek a fenékre. Itt ledőlnek az összes társadalmi korlátok. Gyönyörű köztársaságot alkotnak. Egyformák a vadságban, gonosz akaratban, arczátlan cinizmusban. Életük szabályosan folyik; ha nem dolgoznak, azaz lopnak és csalnak, akkor hortyognak, isznak, veszekesznek, hajba kapnak, hazudnak, gyönyörű szónoklatokat tartanak egymásnak s különben fütyülnek az egész életre, ólmos egykedvűségben.

Nem eszmélnek, mert nincs lelkiismeretük és becsületük, Minek nekik a becsület és lelkiismeret, az nem pótolja a csizmát, ha télen fáznak. Becsület és lelkiismeret csak a gazdagoknak jó, különben ezek is csak azt szeretik, ha a másiknak van lelkiismerete. Így és hasonlóképp beszélnek. A múlttal alaposan leszámolnak, „mert a múlt kocsijában nem jut el messze az ember.” Nem ismerik a szemérmert sem. Minek pirulnának, mikor embertársaik sem pirulnak, ha ők rosszabbul élnek, mint a kutya. Nincs bennök könyörület, Még a haldokló Klecsné iránt sincsenek kímélettel. Betegágya körül bögnek, dulakodnak, tivornyáznak egy harmonika örült, vásott hangjai mellett.

Ilyes erkölcsi elveik vannak, s ezek szerint cselekesznek is. De új lakótársuk, a zarándok, ha kis időre is, kifogatja őket mivoltukból. Egymásután hatása alá kerülnek. Luka végtelenül lágy, mert „alaposan elpáholta az élet,” végtelen türelem tölti el, a minden ember respektálása. A durva bántalmaknak szelíd humorral tér ki, s minden lakó-

társán nagy szeretettel elkezdí az átalakítás művet. Legelőbb érzi jótékony hatását a haldokló Klecsné, ennek megédesíti atyai szeretetével utolsó perczeit; (ez a jelenet Gorkij költészetében is a gyémántok gyémántja); férje, a kőnél keményebb, megindul; a színészbe önbizalmat csöpögtet; Pepelt visszatartja attól, hogy az öreg Kosztilevet, a ki ellen őt saját neje is felbújtja, megölje, s arra az elhatározásra bírja, hogy új, becsületes munkáséletet kezdjen új szerelmével. Mindenáron azon munkálkodik, hogy emberi méltóságukra eszméljenek. Igazsággal, hazugsággal. Különösen hazugsággal, hímes álmokkal, illúziókkal, mert Gorkij azt tartja Ibsennel együtt, hogy az élethazugság szükséges az életre. A gyógyíthatatlan betegeket egy percze megejti a suggestio. Naiv hittel, gyermeki áhítattal csüngenek ajakán. Kínos erkölcsi tépelődésükben tőle várják a megváltó szót. Elemi erővel meg-megragadja őket eddigi életük undora, s az új élet vágya. De mindez nem sokáig tart.

Az öreg tovább zárandokol s narkózisának hatása elszáll. Pepel, szerelmesét a Kosztilev-pártól bántalmazva látván, dulakodás közben megöli az öreget s a féltékeny, visszautasított szerelmében őrjöngő Kosztilevné feljelentésére fegyházba kerül. A báró, a dologkerülő szónok Satin, stb. mind a régi kerékvágásba kerülnek, lopnak, csalnak, tivornyáznak stb. mintha mi sem történt volna. Sőt új tanítványuk akad a lelkiismerete gyötrelmét szeszbe temető Klecsben. Csak a színész számol le magával. Látván, hogy nincs ereje megválni a pálinkás üvegtől, felkötí magát. Vad orgiát ülő társai azzal búcsúztatják: „Óh a bolond, hát el kellett rontania a dalunkat?” — Ezzel legördül a függöny.

Gorkij teljes pesszimizmussal, de kegyetlen meggyőző erővel mutatja be, hogy ezeken már nem segít semmi. Mélyebbre, mind mélyebbre ássák be magukat a mocsárba, a melyben elvesznek. Ezért nagyon helyét tévesztett dolog az, ha az öreg filozófus szerepét az utolsó felvonásban átveszi pusztá raisoneurként a mihaszna Satin, s nem épen meggyőző módon szavalja a fejlődéstani s nietzschei morál néhány közhelyét a legderekabb kiválasztásáról, a tömegek genietermelő szerepéről stb. A disszonanciát ez csak növeli.

Hogy a berlini színészek mit csináltak a darabból, azt csupán az tudja kellőleg méltányolni, a ki előzőleg csak olvasta. Gorkij rendkívül sokat bíz a rendezőre s a színészekre. A berliniek minden mozzanatot kiaknáltak, sőt oly finom és gazdag vonásokkal dolgozták ki a részleteket, a minőkre a darabban szegényes intést se kaptak. A látcsövet egy percze letenni mulasztás volt, annyira igénybevették a figyelmet. A milieu, a szereplők mind művészi, festői és mozgalmas egységben forrtak össze. Hogy ki játszott a legjobban? Reinhard igazgató (Luka), Winterstein (Pepel), Reicher (a színész), Wassmann (a báró), Wailentin (Satin), Arnold (Kosztüev), Wallentin-Zachow asszony (Kosztilevné), Parsenow k. a. (a nővére), Höflich k. a. (Klecs Anna), Eysoldt

Gertrud-e (az örömeány), vagy a többiek, igazán nem tudjuk megmondani. S ez a legnagyobb dicséretük. Mindegyikük, az elsőtől az utolsóig a helyén volt. Meglátszott összjátékukon, hogy egytől egyig egy művészköztestársaság önzetlen, a saját személyüket előtérbe nem toló, a dicsőséget nem monopolizáló tagjának tekintik magukat, a kik megannyian az ügy közös szeretetével csak azon dolgoznak, hogy az összhatás mentői kedvezőbb legyen s az életet mentői tökéletesebben megközelítse.

Ez teljes mértékben sikerült is nekik. Egyike volt azoknak az estéknek, a melyek megrázó és megtisztító hatásukkal sok időre mélyen bevésődnek az ember emlékezetébe.

Utóbb láttuk a *Wilde* darabját, a mely jobban csábít egyes alakítás előtérbehelyezésére, mint a tömegrajzra törekvő Gorkij-dráma. S újból dicséretére legyen mondva a társulatnak, itt is jólesően tapasztaltuk mindnyájuk szerénységét és az egymás megbecsülését. Mindenki kimunkálta a maga kis vagy nagy szerepét és beillesztette szervesen a közös mozaikba. Hogy mégsem tetszettek annyira, mint előbb, az a darab stílusán múlik, ők az élet nagy egyszerűségére és természetes egyszerűségében is nagyszerűségére építő realiztikus milieu-dráma hű és tökéletes visszaadására termettek rá különösen; abba élték bele magukat. Wilde darabja pedig mesterkedő, raffinált mixtum compositum. Van benne görögös egyszerűség, rendkívül szoros geometriai felépítés, régi módi szavaló stílus, erős realizmus az emberek és a korrajzában, mellette perverz hatásvadászat, a hús és vér beteges, ríktó költészete, misztikus, holdsugaras sejtelmeskedés, szóval szellemrokonság D'Annunzióval és Maeterlinckkel. Wilde francziául írta *Sarah Bernhard* s a párisiak számára, barátjának, a hírhedt Pierre *Louys*-nak ajánlva, *Aubrey Beardsley*-t furcsa rajzokra ihletve. Íróművészetét csodáljuk, de korántsem szeretjük. Egyáltalában nem szeretjük, ha az irodalom — mint Turgenyev mondja — szaglik az irodalomtól.

Herodes kéjszomját, paralyzisa tüneteit, zsarnokságát, rejtett gazságát és gyávaságát *Reicher* kiváló gonddal érzékítette meg. *Salomé Eysoldt* Gertrud adta. A hagyománytól eltérőleg aranyszőke gyermekleányt alakított. Jéghideg, de a jég és szeszély leple alatt feneketlenül buja és kegyetlen természetet vett alapúí, s vérfagyasztóan érdekes volt különösen a darab tetőpontján, a mikor makacsul követeli János fejét. Méltó párja volt *Zachow-Walentin* asszony a kiszolgált kéjtárgy, Heródiás bestia szerepében. Legkevésbé volt ínynkre *Winterstein* (Jochanan), de erről is Wilde tehet, mert Jánost egyhangúan bömbölő rettenetes hegyi medvének festi, a ki nem tud rokonszenvet ébreszteni. Kítűnök voltak a vallás betűin veszekedő és hajbakapó zsidók csoportjelenetei.

Dr. Wildner Ödön.

Képzőművészeti szemle.

Tavaszi tárlat.

II. Az angolok, amerikaiak, németek, svédek és magyarok.

Egy ismert német műbíró nem ok nélkül panaszkodott a minap, hogy a nemzetközi műtárlatok rendezésének mai módja idejét múlta, s újításra szorul. E tárlatok ma — ez a gondolat menete — rendesen tervnélküli tarkaságban mutatják be azt, a mi épen össze volt szedhető. S ez nem is írható a rendezés rovására. Hogyan állana módjukban a rendezőknek összegyűjteni a különböző nemzetek művészetének jellemző képviselőit, midőn Európa annyi városában rendeznek egyidejűleg nemzetközi tárlatokat? Az anyag egyre jobban szétforgácsoló dik, s a javából nem juthat mindenfelé. Csak az egész kiállítási ügy újjászervezése segíthetne a dolgon. Minden tárlat rendezésénél valami vezető gondolatból kellene kiindulni, valami közelebbi célú tartani szem előtt. Egyszer be lehetne mutatni az impresszionizmus fejlődését, mint ezt a bécsi „Szecesszió” e télen már megkísérelte, máskor a modern fantasztikus irány képviselőire kerülhetne a sor; ma az arcképfestés, holnap a táj festészet mai állásának megismertetése lehetne a feladat. Máskor ismét arra lehetne módot nyújtani, hogy egy ország, egy különálló művészcsapat vagy akár egyetlen egy művész termékeivel kössünk igazán beható ismeretséget. A tárlatokra természetesen csak jól kiválasztott, jellemző művek kerülnének, s a műkereskedés számára maradna a csupán piacot kereső árú. Azoknak a városoknak, melyek ugyanegy időben rendeznek tárlatot, előzetesen össze kellene egyeztetniök terveiket, hogy elkerüljék az összeütközéseket és versenyt egymás ellen ne folytassanak.

Nem nehéz belátni, hogy az ismertetett eljárás fokozná a tárlatok nevelő hatását, s a módszeres okulás hasznát adná hozzá a műélvezethez. De ezenkívül a néző számára új élvezetek forrását is nyitná. Egy szép kép magában is örömet szerez, de ha beilleszthetjük azt festőjének egyéb, fejlődésének különböző szakaiból származó termékei közé, vagy épen alkalmunk nyílik megfigyelni az összefüggést, mely a művészt hasonló törekvésű kortársaival egybekapcsolja, vagy gondosan összeállított példákban szemlélhetjük egy művészi mozgalom történeti fejlődését, avagy tanulmányozhatjuk, minő megoldást nyernek rokon feladatok különböző nemzetbeli művészek feldolgozásában: nemcsak ismereteink válnak ezzel rendszeresebbé, hanem az összefüggések és különbségek vizsgálata, melyre egy ilyen tárlat az elmélyedésre kevésbé hajlót is ráveszi, a művészetből meríthető élvezeteinket is egy újjal szaporítja.

Szép és gazdag tavaszi tárlatunk önkénytelen ebbe az irányba fordítja gondolatainkat. Mennyi szép képet láttunk s még sem szereztünk igazi fogalmat egy nemzet festészetéről sem és alig egy vagy két kiváló művészszel ismerkedtünk meg igazán. Az angol gyűjtemény, bár épen nem nagy, talán leghívebben képviseli az ország mai művészetét, melyből érkezett, s a maga nemes, csiszolt, tartózkodón előkelő hangjával leginkább nyújt fogalmat arról, hogy kik és kiknek festették? Ebben talán része van annak is, hogy az angol festészet sajátos jelleme igen éles, s hogy különösen az újabb skót festőket, kiknek műveiből a gyűjtemény nagyobb része kikerült, a művészi rokonságnak igen szoros kapcsai fűzik össze. Az ilyen zárt, erősen jellegzett művészetből bárhol hasítunk ki egy darabot, valószínű, hogy a kiszakított részben híven fog tükröződni az egésznek képe. Magyar festők képeiből össze lehetne állítani

több olyan gyűjteményt, melyek mindegyike önálló és idegen a többivel szemben; angolokéból — természetesen mindig ugyanegy nemzedéket értve — aligha.

A francia tereméből jöve, az angol képek sötétre hajló alapszíne szökik először szemünkbe. A francia terem csupa világosság, a halvány falmezőkön csak elszórtan sötétlik barnás folt gyanánt Cottet-nak vagy Simonnak valamely képe. Az angol teremben homály fogad; a nap heve nem perzsel, kiválasztott, hatásos világítási problémák merész megoldása nem kápráztat. Halk, tompított színek mindenfelé, melyekre többnyire finom, áttetsző fátyolként ereszkedik a párás levegő. Az a fény is, mely *Austen-Brown* skót festő *Anyá és gyermeke* című képének (439. sz.) háttérében ragyog, nem a deledő nap verőfénye, hanem az alkonyat tüze, mely aranyos ragyogással övezi az alakokat s egyúttal megadja az egész képnek a tárggyal oly jól összehangzó, mély és meleg tónusát. A két alak háttal a lemenő napnak, homályban marad, melyből finoman és lágyan bontakoznak ki a formák. Szép kivált az anya feje és alakja; kár, hogy az óriás főkötő bántón megnyútnak mutatja a gyermek koponyáját. Az egész kép igen előkelő, választékos; van benne valami a régi mesterek mély és harmonikus nyugalmasából, s a régiesen előkelő benyomást erősíti a háttér is, mely a szálló nap tüzétől ragyogó város képében mintegy egyesíti a kezdők aranyát a későbbi kor tájképi háttérével. *Austen-Brown* másik, kedves képe: *A gyümölcsösben* (438. sz.) a maga nemében ép ily jellemző és kiváló darabja az angol gyűjteménynek. Különösen figyelemre méltó, mily finom, nyugodt harmóniában tudja a festő egyesíteni a sokféle s egymástól annyira elütő színeket: a gyümölcsfák lombjának sötétzöldjét, a leányka aranyszőke haját, vörös ruháját, a ludak fehér tollazatát, piros csőrét és a lombokon áttörő napsugaraktól ejtett fényfoltokat. Egy szín sem villan ki kihívó erővel, de nem is vész el egy sem; mindegyik alkalmazkodik a másikkal, s valamennyi együtt — megtörve a mindent betöltő, dús levegőben — „összefoly egy csendes, lágy harmóniába.” Általában a színek összehangolását, ellentéteiknek megnyugtató akkordokká való feloldását, finom átmenetekkel való kiegyenlítését sehol oly jól nem tanulmányozhatjuk, mint ezeken a képeken. S legjobban láthatjuk itt, hogy szűk színhatárok között, gyakran egyetlen szín árnyalataiban mily gazdagságot rejthet el a festő, megőrizve a kép egysége alaphangját. Jellemző példaként említhetjük *Walton*-nak *Fürdő gyermekek* című képét (417. sz.), melynek ezüstös, szürkéskék alapszínébe csak beolvad, de el nem vész a sima víztükör csillogása és a gyermekek testének üde rózsaszíne, *Cameron*-nak szürkésfehér, *Priestman*-nek sötétzöld színárnyalatokból kimunkált tájképeit (430., 431., 434. és 435. sz.); a tisztán figurális képek közül *Whistler*-nek *Szőkehajú szépségét* (427. sz.), *Lavery*-nek *Norá-ját* (445. sz.), *Sauter*-nek képeit: *Richter János arczképét* (450. sz.) és az *Ihlet* címűt (419. sz.), melynek finom párázattól átrezgett, szürke tónusába szépen illeszkedik be a találmányán dolgozó mechanikus alakja, kinek szeme elé az ihlet perez ében a siker liliomát tartja egy meztelen nőalak (talán a haladás géniusza), míg a gond és kétség kigyója háta megett marad.

Az angol festők műveitől erősen különböző amerikai fajrokonai nálunk látható gyűjteménye. Ha az angol terem úgy hatott, mint egy független, önfényű nemzeti művészetnek kiszakított darabja, az amerikai teremben olyan festészet termékeit látjuk, mely minden életnedvét idegen talajból szívta. A művészet megcáfolja a földrajzot; az Océán kevésbbé látszik szélesnek a calais-i csatornánál. Az amerikai festők

Európában tanulnak, egy részük itt is él, s működésük szorosan kapcsolódik az ó-világ festőiskoláihoz. A nálunk kiállított amerikai képek festői azonban nem mind a legjobb iskolába jártak, vagy ha igen, hiában jártak; a képek egy részén nemcsak az önállásnak, hanem a tisztultabb izlésnek hiánya is sajnosán érezhető. Bizonyos vásáris zaj fogad az amerikai teremben, éles ellentétben a nemes tartózkodással, melylyel az angol képek szóltak hozzánk. Lépten-nyomon exotikus tárgyakra akadunk, tarka alakok erőlködnek, hogy megállásra bírjanak, bántón izléstelen színkeverékek, olcsó világítási fogások izgatják szemünket. Szerencsére az amerikai gyűjtemény nem kizárólag ilyen képekből áll, melyeknek tarkaságát csak művészietlen laposságuk múlja felül, de ezek a leglármasabbak, s miattuk alig juthat szóhoz néhány jobb, nemesebb alkotás, minők Gari *Melchers Csók*-ja, (338. sz.), *Dannat* delikát *Fehérruhás nő*-je (323. sz.), *Thomas* finom pastellje: *A muffos hölgy* (336. sz.), *Van der Weyden Tengeri táj*-a, (328. sz.) s még egy-kettő.

A német teremben számos kép van, de kevés olyan, a mely mélyebben tudna lekötni. A gyűjtemény különben igen hézagos is, így például a berlini termelést egyedül Engel három műve képviseli. A drezdai *Kuehl* ismét több képpel jelent meg, melyek legtöbbjén azt a festői feladatot akarja megoldani, hogy az ablakon beözönlő fény hogyan árad szét a szobában, s ezen feladat megoldásában nagy késztséget, de kevés egyéniséget tanúsít. E Hollandiára emlékeztető, ragyogóan tiszta, szegényes berendezéseket, ezeket az imádkozó, ebédelő és dolgozó leánykákat sokan látták már ilyennek, s a fényhatások szép megoldásában sem érzünk új, egyéni vonást. Még inkább mondhatjuk ezt a bécsi *Moll* biztos kézzel, de ugyancsak egyéni szín nélkül festett interieur-jéről és tájképeiről. Münchent képviseli a legtöbb és legismertebb név: *Stuck*, *Keller*, *F. A. Kaulbach*, *Palmié*, *Firle*, *Walter*, *Urban*, s az újabb *Steppes*, kinek erősen stilizált képei (106., 119., 167. sz.) a metszően éles, kemény rajz folytán szinte érczes csengést nyernek, míg a worpswedei festőcsapathoz tartozó, szintén stilizáló *Vogeler* a *Májusi reggel* és *Hazatérés* című két képén (138. és 146. sz.) úgy mutatkozik be, mint a tavasz és szerelem légyszavú lírikusa.

A svéd terem falairól sötétruhás, komoly férfiak néznek le reánk. A tájképeken sok változatban látjuk a havat, a mint kékes mezőben elterül vagy a fenyőfa gályáira vastag rétegben lerakodik. Látunk még sötétvizű tavakat, melyekben komor fenyvek tükröződnek; messzenyúló zöld réteket, melyek közepén néhány fakunyhóban szorult össze minden élet. Leggyakrabban újulnak meg azonban az alkonyat jelenségei, a világos északi esték színjátékai, midőn a tükörsima, mozdulatlan vízen sárgás, vöröses, narancsszínű fénycsíkok csillámlanak, az erősen ragyogó égen rózsaszínű felhők lebegnek, s az erdő kigyulladni látszik a lemenő nap tüzeiben. Különösen a derült égnak átható alkonyati ragyogása az, melynek visszatükrözése jól sikerül, mint pl. *Bergström* Alfréd *Nyári est* című (574. sz.), vagy *Bagge* Éva *Est a faluban* című képén (591. sz.). S mindenütt érezhető az éles, átlátszó északi levegő, mely oly fontos eleme e tájképeknek, hogy legerősebb jellemvonásaik ebből fejlenek. Amint a lágyan, egységesen hangolt skót képeken Skócia finom köde érzik, mely a tárgyak körvonalait elmosza és minden színbeli élességet kiegyenlít, épen úgy fejt meg a svéd képek erős körvonalait s néha bántó keménységét a metsző, tiszta levegő. Egészben a most megismert svéd festők a tisztos közepszerűség színvonalán, részben azon alul állanak; egyenkint mélyebb érdeklődést nem keltenek,

s talán egyedül *Swedlund*, a *Hattyú* című, sötétzöld tónusaiban finoman hangolt, egészen rendkívül megkapó képnek (570. sz.) festője az, kit bővebben vágnánk megismerni. Az egész gyűjtemény iránt mégis rokonszenvet ébreszt a hang keresetlen őszintesége, a munka gondossága, s van egy-két kép, melynek sötét hangulata önkénytelen szívünkbe lopózik. Arczépeiken pedig olykor sikerül finomabb jellemzést elérniök; példa reá *Österman* Bernhardnak *Öreg embere* (583. sz.) élénk szellemtől átjárta, szelid vonásaival.

A tárlat magyar része jóval gyöngébb legutóbbi, szép téli tárlatunknál, s alatta áll festészetünk általános színvonalának. Vannak termek, melyek — bár falaik teleaggatva — tátonganak az ürességtől. A kívülről jövő fény még élesebbnek mutatja az árnyékot, s a tárlatba tévedő idegen a most látottak alapján igazán hamis képet szerezhetett festészetünkről. A magyar rész élvezhetőbb fele kétségkívül a tájképekből kerül ki, s igazán köszönet illeti néhány ifjabb tájfestőnket buzgalmukért; nélkülök valóban nehéz lenne elképzelni a magyar gyűjteményt.

—k.

A magyarországi szociáldemokrata párt új programja.

A magyarországi szociáldemokrata pártnak eddigelé nem volt formális programja. Ennek helyét egy elvi nyilatkozat pótolta, melyet az 1890-iki pártgyűlés fogadott el s mely csaknem szó szerinti fordítása volt az osztrák szociáldemokrácia u. n. hainfeldi programjának.

Jelentősegteljes esemény tehát a magyarországi szociáldemokrata párt történetében, hogy az ideai pártgyűlés részletes programot állapított meg.

A program egy általános és egy különös részből áll. Az általános rész azon alapelvek kifejtéséből áll, melyeken a párt nyugszik és azon eszmény megrajzolásából, melyért a párt küzd; a különös rész azon politikai követeléseket tartalmazza, melyeket a párt még a mai társadalmi rend keretében megvalósíthatóknak tart.

Az általános rész a jövőben kétségtelenül alkotmánytörténeti érdekességgel fog bírni, azért itt reprodukáljuk, a mi annál is indokoltabbnak látszik, mert a polgár-olvasóközönség a napilapokból azt csak igen hiányosan ismerhette meg:

„Az emberiség összes javai nemzedékek szellemi és kézi munkájának közös gyümölcse. A javak élvezetéhez tehát egyenlően jussa van mindenkinek, a ki a társadalomra hasznos munkát végez.

A mai társadalmi rend az emberiség legnagyobb részét megfosztja ezen jussától; az emberek egy kis csoportja semmi vagy aránytalanul kevés munkával a javak nagy tömegéhez jut, a kultúra élvezete, a testi és szellemi fejlődés lehetősége is az ő kiváltságuk, míg a nagy többség, a mely a javak előállításához szükséges munkát végzi, elenyészően kevesek kivételével azokból csak annyit élvez, a mennyi a lét puszta fentartásához szükséges.

Ezen állapot oka az, hogy a termelési eszközök (föld és tőke) egyeseknek — a tőkésosztályhoz tartozóknak — magántulajdonába kerültek, míg a nagy sokaságnak, a munkásosztálynak, nem maradt egyebe, mint munkaereje, a melyet amazoknak áruba bocsájtani kénytelen.

A tőkésosztály ezen gazdasági uralmából ered társadalmi, politikai és szellemi uralma a munkásosztály fölött. A mai társadalom törvényei, erkölcei és intézményei a magántulajdont védő és fentartó osztályuralom nyilvánulásai.

Ez az állapot nem öröktől fogva való, hanem a társadalom folytonos fejlődésének egy szaka. E fejlődés most először alkotja meg az évezredek elnyomatás és kizsákmányolás megszüntetésének előfeltételeit. Az emberi munkát pótló gépek és egyéb újkori találmányok és felfedezések ugyanis úgy az ipar, mint a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem terén a nagyüzemet teszik gazdaságossá, a mely a kisüzemet, mint elavult, versenyképtelen gazdálkodási formát mindinkább kiszorítja. A kisgazdák, kisiparosok és kiskereskedők csekély része a tőkés sorába lép, túlnyomó nagyszáma vagy közvetlenül szaporítja a proletárok tömegét vagy közvetve jut függésbe a tőkéthöz. A tőke folytonosan központosul; a tőkéthöz függők száma egyre nő.

A tőkés termelési rendszer fejtelenségéből szükségszerűen származó válságok nyomán a munkanélküliség, a tömegnyomor és az általános bizonytalanság a társadalom állandó jelenségeivé válnak. Az osztályellentétek mindinkább kiélesednek és erősödnek a törekvés a kapitalista termelőeszközök társadalmosítására, mint a kizsákmányolás és elnyomatás megszüntetésének egyedüli módjára: új társadalmi rend válik szükségessé.

Az új társadalmi rend megvalósulásához azonban szükséges, hogy a proletárok helyzetüket felismerve, ez átalakulást tervszerű munkálkodással elősegítsék és sietessék. A proletárságot helyzetével megismertetni, feladatának tudatára ébreszteni, testileg és szellemileg harczképesé tenni legközelebb célja a magyarországi szocialdemokrata pártnak, a mely mindezeknél fogva kijelenti:

1. A munkásosztály felszabadítása csak annak a küzdelemnek lehet eredménye, a mely az osztályuralmat megszünteti, tehát ennek alapját, a termelési eszközökben való magántulajdont megdönti, azokat közös tulajdonná teszi s így a tőkés termelési rendszert szocialista termelési rendszerrel alakítja.

2. Az osztályuralom föntartása létérdeke az uralkodó osztálynak. Ezért az új rendet csak annak akarata ellen és ellentállásának leküzdésével lehet előkészíteni és megvalósítani. A munkásosztály felszabadítása ennél fogva magának a munkásosztálynak történelmi hivatása.

3. E történelmi feladatának a munkásosztály csak tervszerű és céltudatos osztályharczal felelhet meg és azt csak a politikai hatalom meghódításával teljesítheti. Ezen osztályharcz eszközei: a nép minden rétegének felvilágosítása; a szocialista eszmék és ezélok szüntelen ismertetése és terjesztése; a munkásosztály erőteljes politikai és gazdasági szervezése és küzdelme; általában minden eszköz, a mely a proletárság jogérzetével megegyezik.

4. Mínthogy az egyik ország proletárjainak osztály helyzete szorosan összefügg a többi művelt országok proletárjainak osztályhelyzetével: osztályharczuk nemzetközi küzdelemmé válik. A magyarországi szocialdemokrata párt ennél fogva kijelenti, hogy nemzetközi párt, minden ország elnyomottaival együtt érez és együtt küzd.

5. E küzdelmével nem új osztályuralmat vagy kiváltságot akar teremteni, hanem minden osztályt és kiváltságot el akar törölni s az embereket, nem nézve nemzeti, faji, vallási és nemi különbségeket, egyenlő kötelességek alapján, egyenlőjogúakká akarja és fogja tenni. A termelőeszközökben való magántulajdont, a mely az egyenlőtlenséget

okozza, meg fogja semmisíteni és ezzel az ezen alapuló törvényt, erkölcsöket és szokásokat megváltoztatva, a termelési eszközöknek közös tulajdonná tételével az emberi életnek új tartalmat fog adni.

Mindezen czéljainak előkészítésére, a munkásosztály anyagi és szellemi erejének már a mai társadalmi rend keretében lehetséges növelésére s ezzel az általános kulturális haladás javára a magyarországi szociáldemokrata párt a következőket követeli:”

Itt következnek a jelen politikai követelményei. Ezek közül a legfontosabbak: az általános titkos szavazás (a nőkre is kiterjesztve); a főrendiház eltörlése; teljes önkormányzat; teljes nemzetiégi egyenjogúsítás; nép-hadsereg; háború és béke kérdésében a népképviselőt dönt; teljes sajtó-, egyesülés-, gyülekezés-, és költözködésszabadság; a vallás magánügy; egyházi javak elkobzása; állami, kötelező, ingyenes népoktatás; a nők teljes egyenjogúsítása; a törvénytelen gyermekek egyenlősítése a törvényesekkel, ingyenes igazságszolgáltatás; az egészségügy államosítása; progresszív adó; a kötött birtok megszüntetése; a köztulajdon fokozatos kiterjesztése; a mezőgazdasági munkások egyenjogúsítása az ipariakkal; általános munkásbiztosítás; nyolcz óra napimunka és gyermekvédelem; hetenként legalább 36 órás megszakítatlan munkaszünet; a természetben vagy az utalványokban való bérfizetés megtiltása; az átlagos és darabszámos, valamint a robotmunka megszüntetése; a közszükségletet szolgáló üzemek a község által kezelendők; szigorú állami munkafelügyelet; állami, megyei s községi birtokok eladásának megtiltása és munkásszövetkezeteknek való bérbeadása; a halászlai s vadászati jog községi kezelése, stb.

Érdekes, hogy ezen gyakorlati követelmények túlnyomó többsége olyan, mely valaha a liberalizmus doktrínájának nyílt programpontja, avagy legalább is logikai következménye volt. A társadalom hatalmi erőinek változását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy ezek a követelmények napjaink liberalizmusának mint szélső forradalmi törekvések tűnnek fel.

Szociológiai szempontból azonban sokkal jelentőségtelesebb a program általános része. Ez egy régi, tudományos vitakérdésre ad feleletet. Megdönti ugyanis azt a felfogást, mely azt tartja, hogy a tudománynak a politikához semmi köze sincsen s hogy a politika mindig meg fog maradni pusztá taktikának, mesterkedésnek, a napi követelmények pusztá latolgatásának. Ezzel szemben igazat ad annak a felfogásnak, mely azt vallja, hogy *a politika egyre tudományosabba fog válni a társadalom fejlődésével*. A máról-holnapra való experimentálás helyét egy tudományos törvényeken alapuló cselekvési rendszer fogja mind teljesebben elfoglalni.

Bár minden politikai cselekvés minden időben soha sem volt teljesen tudományos megfontolások híján, mégis elmondhatjuk, hogy a történelemben még nem volt soha politikai mozgalom, mely olyan tudományos fegyvertárral dolgozott volna, mint a modern szocializmus.

A magyarországi szociáldemokrata párt programja is — mely természetesen fővonásaiban megegyezik a külföldi szocialista pártok programjaival — társadalomtudományi értekezés jellegével bír, melynek minden egyes pontja mögött egész tudományos irodalom rejlik.

És a sorok között minduntalan fel-feltűnik egy-egy a tudományban eltöltött élet munkája. Nemcsak a szocializmus nagy gondolkodóinak Marxnak és Engelsnek közvetlen hatását érezzük, de úgyszólván a modern szociológia minden nagy alakjának hatását is. Még a bernsteinizmus is megszólal már egy-két mondatban. Így lép ki lassan a társadalomtudomány a csendes dolgozó-szobákból a politikai életbe, egészen úgy, mint a modern kémia már rég létesítette az összeköttetést a laboratóriumok és a föld között.

A tudomány kis taktikusai és óvatosai ezen váltig sopánkodhatnak és hirdethetik, hogy ők csak a múltra akarnak tudományt csinálni s a jövőt teljesen átadják az „államférfiaknak”, minthogy ők magukat teljesen képteleneknek érzik a jövővel és — az államférfiakkal szemben. Alázatos állásfoglalásuk azonban hiábavaló: a tudomány mind teljesebben fogja előre megmondani a jövőt. Ez lehet nekik igen kellemetlen, de ez a fejlődés teljesen összhangban van a valódi tudósok vágyával és eszményével, a kik minden korban és időben mélyen átérezték, hogy a jövő formálása a tudomány legszebb és legtermékenyebb tisztje.

Egy sztrájkról.

Hol az igazság!? A közúti alkalmazottak sztrájkja és a villamos panama. Budapest: a Népszava könyvkereskedése 1903. (59) 8° 20 f.

Az ipari államok sztrájkstatisztikájából régen bizonyos, hogy a sztrájkok nyomon kísérik a gazdasági föllendülést, a mennyiben kedvező esztendőben a sztrájkok száma nő, kedvezőtlen konjunktúrák éveiben fogy. Vajjon abból a körülményből, hogy Magyarországon az idén több sztrájk volt már eddig is, mint talán az utolsó öt évben együttvéve, lehet-e az évek óta tartó és keservesen panaszlott gazdasági depresszió csökkenésére következtetni? Úgy tetszik nekünk, hogy nem. A sztrájk a munka és a tőke harcában a munkásság végső fegyvere, igen kétélű fegyver. Csak két esetben lehet normális pszichikai magyarázatát adni. Vagy a végsőig elnyomott, elkeseredett és reményüket vesztett tömegek jobblétre törekvésének leküzdhetlen erőszakos kitörése, vagy szervezett munkások utolsó sakkhúzása, a mikor a konjunktúrák mérlegeléséből azt következtethetik, hogy a vállalkozó kára a munkaszünetből nagyobb, mint a munkások követeléseinek teljesítéséből reááramló teher. Ilyenkor azután az elhatározás egyszerű számtani művelet eredménye, a sztrájk eredménye pedig az anyagi erők viszonyától függ. Ki bírja tovább? Ez dönti el a harcot.

Bizonyos, hogy csakis oly országokban tekinthetjük a sztrájkstatisztikát a gazdasági élet hullámozása fokmérőjének, a hol a munkásság gazdasági szervezethez oly előrehaladt, hogy a konjunktúráknak gondos mérlegelését föltételezhetjük. Ellenben oly országban, a hol a munkások szakszervezetei — különféle okokból — még igen gyöngéek, a sztrájkok szaporodását inkább a másik indító oknak rovasára kell írni: nagy részben nem előre megfontolt, meghányt-vetett elhatározásnak születtjei, hanem a végső elkeseredésnek kitörései, a melyek a konjunktúrákkal egyáltalán nem számolnak.

Mert azon már régen túl van a tudomány, hogy a sztrájkokban „izgatók” művét lássa. Még ha nem is volna ismeretes a szervezett munkások mindinkább erősbbödő törekvése, hogy differenciáikat a vállalkozókkal lehetőleg sztrájk elkerülésével intézzék el, akkor is tudnunk kell már, hogy csak kényszerítő szükség képes tömegeket cselekvésre bírni. Minden sztrájknak valamely abszolút vagy relatív hiányérzetet a szülőke. S ennek megfelelően a külföldi törvényhozások — s legújabban Magyarországon is a kereskedelmi miniszteri rendeleti praxis — éppen olyan legális harci eszköznek tekintik, mint a mily egyértelműek a „szabad munkaszerződés” elméletének és összes jogi és gazdaságtani folyamányainak elvetésében. A kollektív munkaszerződés és végső szankciója: a sztrájk a magánjognak a római jogból ránk származott formuláit még meg nem döntötte, de a közigazgatási jogban — a mely az igazi élő jog — általános érvényre emelkedett.

De Magyarországon e tekintetben is kétszeresen áll az, a mit Anton Menger oly meggyőzően tanít új könyvében.¹ „Die arbeitenden Klassen müssen lernen, dass jede Steigerung ihrer staatlichen Berechtigung durch eine Vermehrung ihrer sozialen Macht verdient werden will.” Ha elérkeztünk végre odáig, hogy közigazgatási joggyakorlatunk a sztrájkot törvényesnek ismeri el, a magyarországi munkásságnak viszont kötelessége szervezeteinek erősítésével biztosítani, hogy e joggal céljának és lehető hatásainak megfelelően éljenek.

Az olyan sztrájkok, a milyenről például a soraink elején idézett füzet tudósít, inkább arra alkalmasak, hogy a sztrájk eszméjét diszkreditálják. Minden előkészület, minden szervezet, minden pénz nélkül, kedvező időpontot be nem várva léptek sztrájkba a közúti villamos vasút alkalmazottjai: természetes, hogy sikertelenül. Követeléseikből nemcsak hogy egy darabot sem értek el, hanem — a füzet szerint — háromszáznál többen estek ki végképp a szolgálatból.

Ha tehát e sztrájkokról röviden mégis megemlékezünk, erre inkább némely mellékkörülményeivel szolgált rá. A sztrájk az alkalmazottak vereségével végződött. De ha hinnünk lehet a füzetnek — és semmi okunk kételkedni állításaiban, a melyeknek, bár a legkeményebb hangon mond ki súlyos vádakát, czáfolatát eddig sehol sem olvastuk — a sztrájkban illetékes és érdekelt hatóságok és társadalmi szervek magatartása együtt lényegesen hozzájárult, hogy a vállalat győzhetett.

A nagy közlekedési eszközök — nagyvasutak, közúti vasutak, csatornák, posta stb. — államosítására vagy kommunalizálására irányuló törekvést tudvalevőleg nemcsak az a körülmény támogatja, hogy a gazdasági életnek ezen szervei a spekulatív magánvállalkozásnak kevésbé alkalmas objektumai, hanem inkább az, hogy zavartalan, a közgazdaság minden ágára példátlanul fontos működésüket így vélik legjobban biztosíthatni. Epp ezért ott is, a hol az államosítás vagy községezés² még nem valósult meg, az állam és a községek mélyreható jogokat kötnek ki maguknak a hatalmi körükbe eső közlekedési vállalatok kezelése körül, a célból, hogy azoknak folytonos és megfelelő üzemét kényszerrel is fönntarthatassák.

Igy azt látjuk Budapest fővárosnak a közúti vasúttársasággal kötött szerződésében, hogy ha az üzem bármely oknál fogva — mind-

¹ Neue Staatslehre. Jena, Fischer 1903. p. 324.

² Az államosítás (nationalisation, Verstaatlichung) mintájára elfogadható talán a municipalisation, communalisation magyar fordításául a községezés.

azáltal a vis major eseteit kivéve — csak hat óránál tovább volna nemteljes, a város pénzbírsággal sújthatja a vállalatot; ha pedig az üzem három napig van megzavarva, a negyedik naptól kezdve még súlyosabb pénzbírságot róhat ki, egyben pedig a vasutat zár alá veheti és az üzemet maga folytathatja.

Egészen eltekintve attól, sőt éppenséggel nem is követelve, hogy a városi hatóság a sztrájkolóknak fogja pártját, sajnálunk kell, hogy a város ezen jogát ez alkalommal nem érvényesítette — sem hat óra múlva, sem negyedik nap, sem egyáltalán. A közúti villamos vasút oly botránnyosan hanyagul és rosszul elégíti ki a főváros lakosságának forgalmi szükségleteit, a mellett oly drága rajta az utazás, a milyenhez foghatót talán a világnak egyetlen nagy városában sem találunk, hogy a lakosság érdekében kell kívánnunk, hogy a város bár éreztette volna a társasággal fensőbbeségi hatalmát. Ez jó lecke lehetett volna ennek és minden egyéb hasonló vállalatnak — a jelenre és a jövőre. Ha már elmulasztotta a város annak idején,¹ hogy nemcsak a közönség, hanem az alkalmazottak érdekében is kössön ki jogokat a vállalattal szemben, a helyes községi politika szempontjából kívánnunk kell, hogy legalább azokat érvényesítse erélyesen. Világszerte a szociálpolitika súlypontja az államról a községekre terelődik át: ezt a tendenciát minálunk is minden alkalommal erősíteni kívánatos.

Lehet, hogy a főváros hatósága azon véleményen volt, hogy beavatkozásra nincs joga, mert a sztrájk a vis majornak egy esete. A füzet meggyőzően bizonyítja, hogy a sztrájk ez alkalommal semmi esetre sem volt tekinthető vis majornak: a vállalat igazgatósága szinte behajtotta munkásait a sztrájkba. Mi azonban, nem is erre az esetre vonatkozólag, hanem egyáltalán azt hisszük, hogy a sztrájk sohasem vis major. Folyik az a bevezetésben a sztrájkok okairól és természetéről elmondottakból; és megerősíti a külföldi közigazgatási és bírói praxisnak csaknem egyértelműsége, amelyet még a hatalmas uralkodó-nak, II. Vilmos császárnak erős kívánsága sem bírt megbontani.

Hogy pedig ez esetben a vállalat igazgatósága egyenesen provokálta a sztrájkot, arra a füzet meggyőző adatokat közöl. Legelső mulasztása az, hogy egy betűt sem tartott meg azokból az ígéretekben, a melyekkel alkalmazottainak három év előtti sztrájkját lecsöndesítenie sikerült; a minek bizonyítéka, hogy a három év előtti követelések most is szerepeltek. Lehet-e csodálni, hogy a munkások teljesen elveszítették bizalmukat s mikor az igazgatóság 26 öreg munkást, hirtelen, ok nélkül és minden kárpótlás nélkül elbocsátott, mozgalmat indítottak. És maradt-e más eszközük, mint a teljes meghunyászkodás vagy a sztrájk, a mikor a vállalat igazgatója a munkások kérelmező küldöttségének azt a választ adta: „*az alkalmazottakkal semmiféle tárgyalásba nem bocsájtkozom.*”

¹ Egy a sztrájk ügyében hozzá intézett interpellációra adott válaszában a polgármester így nyilatkozott: „Sajnos, a szerződés a főváros hatóságának arra, hogy a vállalat és az alkalmazottak közti viszonyt szabályozza, semmi néven nevezendő ingerenciát nem ad.” Elég szomorú, hogy a mi ma Nyugat-Európában a közlekedési privilégiumok adományozásának mellőzhetlen feltétele, minálunk úgy látszik szóba sem jött.

² „Mit Rebellen unterhandle ich nicht?” mondta Windischgrätz 1848-ban; és „unbedingte Unterwerfung”, jelentette ki Deák Ferencnek. A magyar közvélemény fölháborodott akkor a cezarizmus ilyen kitérésén és a magyar szabadságharcz ma is büszke emlékünk; ma tudomást sem vesz ilyesmiről. Pedig a mennyiségi különbségek erkölcsi kérdésekben egészen közönyösek.

Ennyit erről a sztrájkról, a mely ismét csak azt mutatja, hogy minálunk némely kérdésekben sokat kell még tanulni.

Magáról a füzetéről azonban még egy szót — a *közmorál érdekében*. A közúti vasút igazgatósága a sztrájk okairól és ebben az alkalmazottak munkaviszonyairól jelentést tett a tanácsnak. Hatósághoz intézett hivatalos okirat ez tehát. Erről a füzet tizenegy esetben kijelenti, *expressis verbis*, hogy a vállalat igazgatója tudatosan hazudott. Erkölcsi fölfogásunk — és ez a fölfogás Azsia határáig uralkodik még — azt követeli, hogy bíróság állapítsa meg, könnyelmű rágalmat hangoztat-e a füzet nyilvánosan. Ezt megállapíttatni kötelessége a vállalat néven nevezett igazgatójának, Jellinek Henriknek, és kötelessége a jelentést vett hatóságnak.

Expressis verbis írja azután a füzet, és nevezi meg a lapokat, a melyek a sztrájkról a vállalatnak kedvező tudósítások közléséért állítólag nagy összegeket kaptak. A sajtó megvesztegethetőségéről szóló állításokat — ha általánosságban mozognak — lapjaink mindenkor nagy fölháborodással utasítják vissza: ilyen konkrét váddal szemben sokkal hatásosabb eszköz áll rendelkezésükre. Ugyancsak a közmorál kívánja, hogy éljenek vele.

—a.

Szemere Miklós honmentő terve.¹

Felvidéki tótok és ruthének, alföldi magyarok és bácskai németek, a kiket a nyomorúság kivándorlásra kényszerít, a kik már talán a határszélen vagy még messzebb vagytok — álljatok meg és forduljatok vissza. Zúgolódó munkások, a kik silány munkabéritek fölött panaszkodtok, a kik talán kétséges kimenetelű bérharczon járatjátok már eszeteket — verjétek ki a fejetekből ezeket a lázongó gondolatokat és csendesüljetelek le.

Nincsen többé oka egyiteknek sem a zúgolódásra, az elkeseredésre, a kivándorlásra. A mi baj eddig volt — az mind meg fog szűnni. Gazdasági, nemzetiségi és szocialis bajok ellen csodaszert talált fel Szemere Miklós, a kinek a nevét mindnyájan ismeritek. A szer nagyon egyszerű, nagyon olcsó és feltétlenül bizonyos. Szemere szinte csodálatraméltó éleslátással megtalálta a nemzeti élet azon tényezőjét, a mely már eddig is állandó, lázas és eredményes munkát végzett a nemzet anyagi és erkölcsi javainak érdekében — és ennek a tényezőnek az erősítését tűzte ki a jövő programjául. Lehet-e kétség, hogy ez a munkás, dolgos testület más volna — mint a főrendiház? Nem látja-e mindenki, hogy a főrendiház negyedévenként tartott háromnegyedórás üléseiben ott lüktet a nemzet egész élete, milliók vágya, reménye és kívánsága. El tudná-e egyhamar számlálni valaki az egészséges eszmék, a nagy horderejű gondolatok egész sorozatát — a melyek mind ezeken az üléseken merültek fel? És meggondolva mindezt nem találjuk-e a legtermészetesebb dolognak, hogy Szemere Miklós a főrendiház erősítésében látja összes bajaink gyökeres orvoslását.

Harmincz egész oldalon keresztül fejt ki eszméit Szemere Miklós. Lesznek, a kik ezt a terjedelmet nem fogják túlságosnak találni. A kik azt fogják mondani, hogy az ország megoldatlan kérdései talán mégis több helyet igényelnek. Ámde ez merőben

¹ (Tiszteletpéldány. A fenséges uralkodóház figyelmébe ajánlja Szemere Miklós. Budapest, 1903.)

téves nézet. Igen, a kik még mindig holmi gazdasági szempontokat emlegetnek, azokat kissé nehéz lesz a Szemere-féle arkanum csalthatatlanságáról meggyőzni, mert ezeknek a szemében csak az a jó könyv, a mely végestül végig unalmas számokkal és más efélevel van tele. Mintha bizony a jóízű olvasó az ilyesmit nem lapozná úgysis keresztül.

Nem. Szemere Miklós nem számít, nem habozik, nem hasonlít össze. Semmiféle kétsége nincsen, hogy fején találta a szöveget. „Nem boldog a magyar? — Igaz. Hiszen én magam mondtam. Hát boldoggá kell tenni. Hogyan? Törvény által.” Minden magyar nemes, a kinek a megfelelő cenzusa megvan, tagja lehet a főrendiháznak. Ennyi az egész. Sem több, sem kevesebb.

Tessék ezt a törvényt végrehajtani, és az új főrendiház nivelálni fogja a társadalmat, meg fogja békíteni az elégedetleneket, erősíteni a dinasztiai érzést, tönkretenni a szocializmust, magakasztani a kivándorlást — talán még önálló vámterületet és magyar hadsereget is fog csinálni.

A Szemere-féle javaslat nagy és intenzív örömet keltett ott, a hol talán nem is akart olyan nagy örömet kelteni — a Lipótvárosban. Egy félreismert embert mutatott be a valódi liberalizmus világitásában. A mit a liberális Tisza, Wekerle, Bánffy és Széll Kálmán eddig megtagadtak a pénzarisztokracziától, azt a reakcionárius Szemere egy csapásra meg akarja adni. Az örökös, a született főrendiházi tagság — ez még hiányzott. Hiába lett báró a közgazdaságilag kiváló bankigazgató vagy nagybirtokos, hiába volt meg a háromszoros cenzuas is — a királyi meghívó levél késett és a főrendiház kapuja zárva maradt előtte. De most Szemere megmutatta, hogy mi az igazi liberalizmus — és nem lehetetlen, hogy a Kaszinóban előbb-utóbb mozgalom indul majd meg, hogy a reakcionárius Bánffyt, a kinek ez sohasem jutott az eszébe, a haladó Szemerével helyettesítsék.

Szemere Miklós törvényjavaslatát alig fogja a kormány a magáévá tenni. Sőt nem lehetetlen az sem, hogy egyesek fejében még különösebb gondolatok támadtak és fognak támadni a haza megmentésének érdekében. Furcsának nagyon furcsa a kiterjesztett főrendiház mint nemzeti mentőeszköz, de egy harmincz oldalon keresztül rosszul kifejtett nagyon rossz — mondjuk — eszme önmagában még nem volna elég ahhoz, hogy komolyan foglalkozunk vele. A mi komolyságot Szemere Miklós röpirata mégis megérdemel — az nem tartalmát, stílusát vagy következtetéseit illeti, hanem kísérő körülményeit.

Mert az már nem komikum, hanem nagyon komoly dolog, a mikor egy harmincz oldalas — mondjuk — naivitást az összes nagy politikai lapok komolyan vesznek. Egész terjedelmében, vagy kivonatossan közlik, méltatják, bírálják, czáfolják, — egyszóval foglalkoznak vele. Még pedig nem a „Mindenféle” rovatban, hanem a politikai hírek között. Még az olyan lap is, a mely nem veszi az ötletet komolyan — „érdekességénél fogva” helyt ad a „fejtegetéseknek.” Egy másik egész apparátussal hozzá lát a czáfolathoz. És az újságolvasó közönség tudomásul veszi, hogy Szemere Miklós gondolata komoly és komolyan is kell venni.

Vannak igazságok, a melyeket szeretnénk tagadni és még sem lehet. Ilyen igazság, hogy a modern újságolvasó emberek legnagyobb részét köz és más kérdésekről való nézeteikben a sajtó óriási módon befolyásolja. Csak kevesen bírnak annyi tudással és ismerettel, csak kevesen vannak abban a helyzetben, hogy összehasonlítás által a maguk igazságait önmaguk tudják megtalálni. Legtöbbször reabízzák

magukat a sajtóra. A sajtó pedig nagy komolyan feltálatja nekik, hogy Szemere Miklós meg akarja menteni Magyarországot egy kiterjesztett főrendiház által. Az olvasó megdörzsöli a szemét — de hiszen ez tiszta bolondság. azután kezébe veszi a másik újságot, az pláne teljes szövegében közli az „eszmét.” Az olvasó megcsóválja a fejét. Vagy én nem értek hozzá — vagy az újságok tesznek bolonddá. A mikor pedig a harmadik újságban is hosszú kommentárját találja Szemere röpiratának, belenyugszik, hogy ő nem ért hozzá.

Montgommery költeményeiről írt tanulmányában Macaulay egy indus mesét közöl. A brahmán elment áldozatra bárányt venni. Egy kereskedő valami zsákba kötött állatot hoz eléje és megvételre ajánlja. A mikor azonban a zsákot kinyitja a hófehér bárány helyett egy kis, sovány, csúnya kutya mászik ki. A brahmán megbotránkozva akar tovább menni. „Miért távozol oh brahmán — kérdé a kereskedő — hófehér bárányt akartál — íme itt van. —” Hogyan, ezt a kis csúnya kutyát mered bárány gyanánt kínálni? . . . „Kutya? Talán az eszed ment el, oh brahmán? Kérdezd csak meg az erremenőket, hogy melyikünknek van igaza. — És a szegény brahmán most kénytelen sorra végighallgatni az arra járókat — és mindegyik hófehér bárányt lát a kis kutyában, míg végül a brahmán elkeseredve belátja, hogy ő tévedett és a kutya csakugyan bárány.

Az újságok szerkesztőségeiben pedig, a hol cinikusan mosolygó fiatal urak nap-nap után hófehér bárányokat csinálnak az esetlen, kis kutyákból — jó volna már egyszer meggondolni, hogy az ilyesmi voltaképen hova vezet. És ha jól meggondolnák — talán ők sem közölnék Szemere Miklós eszméjét a politikai hírek között, hanem a „Mindenféle” rovatban, a hol becsülettel megállja a helyét.

Dr. Wolfner Pál

Könyvszemle.¹

(Beküldött könyvek jegyzéke.)

La renaissance catholique en Angleterre an XIX-e siècle. Seconde Partie: De la Conversion de Newman à la Mort de Wiseman. 1845—1865. Par Paul *Thureau-Dangin*, de l'Académie Française, Paris, Librairie Glon, Plon Nourrit et Cie. Imprimeuro-Editeurs 8. rue Garancière 6-e. 1903. 454 lap.

A mezőgazdasági érdekképviselet fejlődése. Írta Dr. *Vásárhelyi Zoltán*. Budapest, az Eggenberger-féle könyvkereskedés bizománya. 1903. 214 lap.

A pesti Lloyd-Társulat, 1853—1903. Írta *Deutsch Antal*. Bevezetéssel ellátta *Falk Miksa*. Budapest, 1903. a pesti Lloyd-Társaság könyvnyomdája. 250 lap.

Das Deutschtum in Ungarn. Von S. *Rado*. Berlin, Puttkammer u. Mühlbrecht, 1903. 95 lap.

A német btk. revíziója. I. Alapelv és büntetési rendszer. Írta *Vámbéry Busztem*. Budapest, Franklin-Társulat könyvnyomdája. 1903. 91 lap. Ara 2 korona.

¹ A felsorolt könyvek megrendelhetők a kiadóhivatal útján. A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy egyes könyvekkel behatóbban foglalkozzék.

A szociologia újabb irányai. Írta *Leopold Gusztáv*. Különlenyomat a Huszadik Századból. Budapest, Politzer Zs. és Fia könyvkereskedése. 1903. Ára 60 fillér.

A kereskedelem és a fogyasztási szövetkezetek. Írta *Milhoffer Sándor*. Budapest, 1903. Politzer Zs. és Fia könyvkereskedése. Ára 30 f.

Az állati társadalmakról. Írta Dr. *Pap Tibor*. Máramarossziget, Sichermann Mór. 1903. 20 oldal.

Toldi. Poetische Erzählung in 12 Gesängen. Aus dem Ungarischen der Johann Arany im Versmasze der Originals übertragen von Dr. Armin *Lamberger*. Commissionsverlag der Jaeger'schen Verlagsbuchhandlung. Leipzig und Frankfurt a M. 1903.

Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1902. Von Anton *Deutsch*. Budapest, Pester Lloyd-Gesellschaft.

A magyar birodalom története. Írta *Acsády Ignác*. 11., 12., 13. és 14. füzet.

A hitelértésítés. A kereskedelmi tudakozódás szervezete és jogrendje. Írta Dr. *Hajdú Miklós*. Budapest, 1903. Singer és Wolfner kiadása, Andrásy-út 10. Ára 2 korona.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság május hó 9-én ülést tartott, melyben a *Somló* Bódog jogakadémiai tanár »*A társadalmi fejlődésről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*» ez. előadása fölött megindult vita folytatódott.

A folytatólagos vitát még a márczius 29-iki ülésen *Pikler Gyula* elnök vezette be. Ő *Jászi* és *Somló* új könyveivel szemben védelembe vette álláspontját, mely szerint a gondolatszabadság a mindenkori hasznossági szempontok szerint korlátozandó vagy terjesztendő ki. Tétéle bizonyítására és a feltétlen gondolatszabadság tanának czáfolására — minthogy egy javasolt eljárási mód helyessége legszélsőbb következményeiből ítélhető meg legjobban — a következő kérdést intézte *Jászi* Oszkárhoz:

A civilizáció összes eredményeit, melyeknek jelentőséget és értéket tulajdonítunk, veszély fenyegeti. Bizonyos, vagy legalább is valószínű, hogy a gondolatszabadság uralma alatt ezek az eredmények végleg tönkre fognak menni, vagy legalább is hosszú időre meg fognak semmisíttetni, míg a gondolatszabadság megszorítása vagy elnyomása változatlan épségüket biztosítaná. Ha kérdezett kezében volna az összes politikai hatalom, úgy hogy tetszése szerinti eljárási módokat alkalmazhatna, hogy járna el? Megmaradna a gondolatszabadság mellett, avagy megszorítná azt?

A május hó 9-iki ülésen *Jászi* Oszkár válaszolt *Pikler Gyula* kérdésére. Felszólalását „*Társadalmi fejlődés és a gondolat szabadsága*” czímen e szemle más helyén közöljük. A következő felszólaló *Bodnár Zsigmond* volt.

Bodnár Zsigmond megjegyzi, hogy bár nem volt jelen *Somló* Bódog felolvasásán, de olvasta a *XX. Században* és mindjárt feltűnt neki a hang, melylyel az ifjú tudós a nagy kérdésekről szól. Ezen a diákos hangon komoly tudósnak nem lehet szólani. Annál kevésbbé, mert a fiatal tudós épen nem érzi a dolgok menetét. Nemünk haladása ugyanis az idealizmus és realizmus szabályos váltakozásával történik.

Mintegy félszázad óta, bár rendkívül lassan, jelentkezett az idealisztikus gondolkodás. A hatvanas években már jobban észre lehet ezt venni. Mutatkozik az egységre törekvés, az egységben látás, létrejött az olasz, a német nemzeti egység, Szent-István koronájának visszaállított a birodalma, az államok gyarapították hadseregeiket, a kath. egyház mindenféle erélyesebben lépett fel. A hetvenes években mindez növekedett, az irodalom kezdte gúny tárgyává tenni a nőket, a nyelvtudományban uralkodó lett az orthologia, a közoktatás idealisztikus irányú lőn, a reális tananyagot apasztották, behozták a nemzeti mondák olvasását, Arany balladáinak és epikus alkotásainak, majd meg a Zrínyiásznak ismertetését. Mindenfelé panaszkodni kezdettek a túlterhelésre. Lassankint föllépett az agrárizmus: a kiszázda, a kisiparos és a munkás patriarchális védelme. Hangoztatták a védővámok szükségét, az ipar terén követelték a szakképzettséget, sürgették az uzsora üldözését, zajongtak az egészségügyi törvényekért stb. Bodnár hosszasan részletezi, hogy mi minden történt az idealizmus nyomása alatt a tekintély és hagyomány, a vallás és erkölcs, a nemzeti egység és nagyság érdekében, hogyan módosult a teológia és bölcsészet, a jog és politika, az eposz és dráma, a különféle művészetek és a közgazdaság, valamint a családi és társadalmi élet. Előadása oda irányult, hogy Somló Bódog fejtegetése elejétől végig igazságtalan és helytelen, mert nem érti az idők árját, mely minden téren a tekintély és hagyomány, a vallás és erkölcs uralmát követeli. A mi pedig a gondolat-szabadságot illeti, látjuk, hogy ezt is mindenütt fékezni törekednek. A sajtó, a tanszék, az egyházi szószék stb. szabadságát mindenféle megnyírbálják, kisebb-nagyobb nehézségeket gördítenek eléje; üldözik, nyomják azon pályákat, pl. az ügyvédi, melyek az alkotórészek szabadságát védik, míg mindnyájunk szemében emelkednek az olyan pályák és egyének, a kik a rend és fegyelem, a vallás-erkölcsi és testi nevelés stb. istápolói. De épen ilyenkor szoktak kitörni a véres forradalmak és lázadások, pl. az 1649-iki angol, az 1792-iki francia forradalom.

Dr. Fabro Henrik Somló Bódog előadásának főhibáját abban látja, a mit főérdemül is tud be: szinte bántó egyoldalúságában. Ez ellen főképen a természettudományi felfogás szempontjából emel kifogást, a mely a lélektanban is mindig utat tör magának és a melynek a soklelkű társadalom jelenségeinek kutatásában is érvényesülnie kell. A ki a természeti jelenségeket figyeli, az minden szervet külön kutat, a melynek működésére a vizsgált jelenség visszavezethető. Az előadó azt a szerepet, a melyet a társadalmi jelenségekben a fejlődés visz, elkülönítve vette vizsgálat alá; ennyiben megfelelt a természettudományi felfogásnak; ennyiben előadása mély is volt és a vita nagy hullámaint verte fel; ez idézte fel azokat a túlzásokat is, a melyek az előadó példáiban nyilvánultak, de a melyeknek mindenesetre meg volt az az érdeme, hogy az elméket megragadták; szóló pl. ezen előadás eszméinek megfigyelése nélkül talán soha sem tudta volna meg, hogy szabadelvű hajlandóságai mellett mennyi konzervativizmus lakik benne. De a vizsgálódás természettudományi szabatossága szóló szerint megkövetelte volna, hogy az előadó arra a szervi összefüggésre is ráutaljon, a melyben a fejlődés a társadalom életének más jelenségeivel áll. E részben Pollacsek ő nagysága metsző éllel mutatott rá arra, hogy a fejlődés mindig küzdés eredménye. Az, a mi ebben akadálynak tűnik fel, nem mindig pusztá zavaró hatás, hanem szükségszerű tartalma a fejlődésnek, a mely e nélkül üres forma. Paradoxonnal vilá-

gítva meg álláspontját, azt mondhatná szóló, hogy pusztán fejlődés arán fejlődés nincsen.

Az előadó hadat üzen az eszményeknek. Erre már válaszolták neki azt, hogy hiszen ő maga is eseményképpen állította oda a fejlődést. Az előadó viszonyválaszában, a melyben a bővebb kifejtés sokban enyhítette álláspontjának túlzásait, azt válaszolta, hogy ő nem ismer eszményeket, csak alapigazságokat, a melyeket érvényesülések véghatáráig el kell ismerni; ilyennek tekinti a fejlődést is. Ezzel szemben előadó tulajdonképpen csak azt a szerepet világította meg, a melyet az eszmények a fejlődésben tényleg betöltenek. Hisz az eszmények a fejlődés folyamán szükségképpen változók. Itt érintkezik a fejlődés elmélete az idealizmusnak és realizmusnak avval az elméletével, a melynek széleskörű és kimerítő kifejtésével Bodnár tanár úr a budapesti tudományegyetem hallgatóira nagy hatást gyakorol. Az idealizmus korszaka megfelel az eszmény kitűzése korának, míg a részletes megismerés fokokint rávezet a tudós tanár úr által realizmusnak mondott korszakra. Az összes részletek megismerésével a különbségek elenyésznek, előttünk áll ismét az egésznek a képe, a melyről való felfogásunk azonban már megváltozott, mélyebbé lett; sőt lelki szemünk már túllát a megismert eszményen a következő eszményig és így megújul a végnélküli folyamat; de eszmény kitűzése nélkül a fejlődés meg nem indulhat vagy fennakadna. A mi már most a tudós tanár úr által felhozott példákat illeti, azokhoz a részletekben szó férhet; kérdéses lehet különösen az, vajjon ez az úgynevezett idealizmus és realizmus csakugyan korszakonként egyidejűleg lép-e fel minden jelenségre; de hogy vajjon a részletes alkalmazásban itt-ott hibát fedezünk-e fel, az nem lényeges az elvre; és az bizonyos, hogy a tanár úr a jelenségek túlnyomó számára alapítva igen tetszetősen tünteti fel elméletét. A lényeges kifogás szóló szerint az volna, hogy ez a folyamat tényleg fennáll ugyan, de nem világít be a természet fejlődésébe azért, mert a fejlődés tartalma folyton változik. Az írás pl. kezdődött a képirással, továbbfejlődött a szótagírásban, majd a betűírásban; s a betűírásból ismét azt látjuk, hogy a gyorsírás révén azzá fejlődött, a mit Gabelsberger találóan Redenzeichenkunst-nak, a beszédrajzolás művészetének nevez. Ezután újból kezdődik a régi folyamat. Kezdenek súlyt helyezni a gyorsírásban is a betű szerint való kiírás elvére, míg a fejlődés előrelátható további iránya a gyorsírási gyakorlat lélektani megfigyelése alapján ismét a szavak, a fogalmak közti kapcsolat, úgyszólván a mondat képének előtérbenyomulása lesz, a mely az egyes írásjeleket mellékeseknek tünteti fel. Itt is pl. a fejlődés formája ugyanaz, de szemelláthatólag lényegesen mások a hatóerők, a melyek ezt a fejlődést irányítják.

Visszatérve az előadóra, kifogásolja szóló, hogy az előadás szinte kicsinylést kifejező fordulattal suhan el az elekcizizmus mellett, holott ennek a természettudományi felfogásban nyilván megvan a maga jogosultsága. Hiszen a természet vizsgálója, hogy világosan lásson, összegez minden jelenséget tekintet nélkül arra, hogy minő fejlődésnek az eredménye. A felszólalások folyamán kifogást tettek a tudományosság szempontjából az ellen, hogy itt a gyakorlati életet vizsgáljuk, vagy hogy politikát csinálunk. E részben szóló tökéletesen egyetért *Pikler* tanárnak az előadó által idézett szavaival, melyek szerint a gyakorlat is csak elmélet; ez az elmélet pedig szükségképpen csak úgy kiterjed a létező megállapítására, mint a kívánatos jövő szervezés módjának megjelölésére.

Összegezi felfogását. A fejlődést tagadni vakmerőség, sőt mi több, vakság volna. Hiszen már Heraklitos azt mondja, hogy; *πάντα ῥεῖα*:

és már Hegel igen tüzetesen kifejtette a fejlődés elméletét a szubjektív, objektív, abszolút-féle ismeretes kategorizálásban. A fejlődés irányítása, az, hogy mennyire kívánjuk a küzdő erőket kiaknázni, hogyan kívánjuk a fejlődést mintegy biztonsági szelepek alkalmazásával a forradalom kitörésétől és pusztító hatásától megóvni: ez a helyes szervezés kérdése. Minden, a mi ezen túlmenő akadály, az már a fejlődésnek mesterséges akadálya, a melyet az útból el kell háritani. De pl. az iskola ennek a szervezésnek helyes és kívánatos eszköze, még abban is, a mit az előadó úr benne kifogásol, t. i. annyiban, a mennyiben a fejlődésnek idő és tér, valamint az emberi szervezet szabta határai megtartásáról van szó, a miben a helyes nevelési elvek — nem a nevelés tartalmára, csak a nevelés módjára vonatkozó — is bennfoglaltatnak. Ezen az alapon állapíthatók meg szóló szerint helyesen, természettudományi felfogással, a gondolatnyilvánítási szabadság keretei is úgy, hogy ezek a szabadság lényegét magát ne érintsék; ez magyarázza azt, hogy a gondolatnyilvánítási szabadság miért nem terjedhet ki — a nélkül, hogy lényegében érintetnék — a serdülő korban vagy elmebeteg állapotban levő emberekre; ez magyarázza, miért szenved szükségképen megszorítást, miért válik küzdelem tárgyává ott, a hol ellentétes gondolatkörök érintkeznek, csak úgy, mint a hogy a természetben minden szervezet a maga fejlődése számára bizonyos tért és bizonyos feltételeket igényel és mint a hogy ezek elégtelensége mellett előáll az a küzdelem, a mely az erősebb győzelmével végződik.

Meglehet, hogy szóló a fejlődés elméletének a társadalom bonyolultabb jelenségeire való alkalmazását nem helyesen fogta fel. Azt is koncedálni kell, hogy végre minden törvény csak forma. De szóló úgy véli, hogy a fejlődés elvéből magából még a fejlődés természetére nézve sem meríthetünk elég felvilágosítást a nélkül, a mit szóló — meglehet, hogy nem elég filozófiai szabatossággal — a fejlődés tartalmának érez.

Dr. Farkas Geiza szerint a mostani érdekes vita legszembeötlőbb mozzanata az a nézeteltérés, mely társulatunk igen tisztelt alelnöke, Pikler Gyula között egyrésztől és két jeles tagtársunk, Jászi Oszkár és Somló Bódog között másrésztől, az erőszakos eszközöknek és eljárásoknak a társadalmi fejlődésben való szerepére nézve felmerült. Pikler Gyula az oly tényekben, mint a régi rendnek forradalmi úton való felforgatása és azután a meglevőnek az újonnan felmerülő nézetek erőszakos elnyomása által való védelmezése, a társadalmi fejlődés következményeit, mozzanatait és tényezőit látja, míg Jászi és Somló úgy látszik az evoluzionista rendszerrel merőben ellentétesnek tartják annak megengedését, hogy valamely nézet nem a társadalom lassú, fokozatos fejlődése során váljék uralkodóvá, hanem valamely kitörés hirtelen ráerőszakolja a társadalomra, különösen pedig azt, hogy a szervezett hatalom egy neki nem tetsző nézet, irányzat terjesztését, az érte való agitálást erőszakkal is megakadályozza.

A történelem tényleg arra tanít, hogy az emberi társadalomban majd minden nagy, állandó hatású irányzat, intézmény, forradalmi úton, azaz egy addig látszólag a társadalom zöme által helyesnek elismert rendszer erőszakos megszüntetése által jutott uralomra. Másrészt ugyanezek az emberiség történetében uralkodó rendszerek, irányzatok csak úgy tudtak teljesen kialakulni és hosszabb időn keresztül működni, hogy képviselői erőszakkal megakadályozták az ellenük törekvők véleményének nyilvánítását és terjesztését.

A Pikler- és a Jászi-Somló-féle felfogás különbsége főként azon szempontból származik, a melyből társadalomtudományunk ezen művelői a kérdést tekintik. Pikler Gyula mint tárgyilagos természettudós vizsgálja a társadalmat, megállapítja, hogy fejlődése közben forradalmak és a nézetek erőszakos elnyomása állottak elő; ennek következtében nem haboz kijelenteni, hogy ezek a forradalmak és elnyomások a társadalom fejlődéséhez tartoznak. Jászi és Somló ellenben a jövő fejlődés zsinórmértékét keresik a társadalom eddigi életében és azt tartanak a fejlődés eszményével leginkább megegyezőnek, ha minden átalakulás tisztán fokozatos átmenet útján, erőszakos forradalmi rázkódások nélkül menne végbe és nem fordulna elő, hogy valamely nézet szabad nyilvánítását megakadályozzák.

Dr. Farkas véleménye szerint a maga szempontjából mindkét álláspont helyes. Piklernek igaza van, midőn kijelenti, hogy a társadalmi fejlődés természettörvényeinek felállításánál nem hagyhatja figyelmen kívül az átmenet és fentartás erőszakos módjait sem. De igaza van Jászinak és Somlónak is abban, hogy a legnagyobb mértékben kívánatos, hogy ily erőszakos eszközök minél ritkábban alkalmaztassanak és a társadalom fejlődése lehetőleg simán, rázkódások nélkül folyjék.

Somló Bódog mindenekelőtt Pikler Gyula alelnöknek a múlt ülésen elhangzott arra az ellenvetésére válaszol, hogy a gondolatszabadság nem vezethető le a fejlődés elméletéből. Szólo ezzel szemben arra mutat rá, hogy az újítások kezdetben mindig egyesektől indulnak ki, ezt Pikler is így tanítja. Ha már most gondolatszabadság nincs, hanem valamely nézet helyessége és azzal együtt terjeszthetősége a mindenkori többség szerint állapíttatnék meg, az új nézetek érvényesülése mindig megakadályoztatnék, mert már azoknak többséggé válása is lehetlenné tétetnék, ez pedig ellenkezne a társadalmi fejlődés elméletével.

Jászi Oszkárnak fejtegetéseivel szülő minden tekintetben teljesen egyetért.

Bodnár Zsigmond felszólalására megjegyzi Somló, hogy kizárólag a társadalmi intézmények ritmikus változásában látni a fejlődés törvényszerűségének egészét, a képzelhető legnagyobb tökéletlenség. Ha ezen az egy alárendelt jelentőségű tüneményen kívül a fejlődés összes többi tényezőit és tüneményeit elhanyagoljuk, akkor szükségképpen tévednünk kell. Bodnár állítása, hogy az előadásban foglalt fejtegetések helytelenek, mert ellenkeznek az idők árjával, igen kényelmes mesterségnek tünteti fel a helyes bölcselkedést. Csak ki kell mennünk az utcára, el kell lesnünk „az idők árját”, hogy azután szolgálilag visszhangozzuk és akkor Bodnár szerint az igazságot hirdetnők. Erre az igazságra csak hadd törekedjék Bodnár, szölo nem kér belőle.

Fabró Henrik dr.-ral szemben azt véli Somló, hogy a társadalmi fejlődésről vallott tanításai nem zárják ki, hogy a fejlődés küzdelem útján érvényesüljön. Csak annak a nézetének adott kifejezést, a melyet történelmileg is igazolva lát, hogy ez a küzdelem nem veszi igénybe a multak fegyvertárának azokat az eszközeit, a melyek a gondolatszabadságot korlátozták.

Farkas Geiza dr.-ral végül szölo egyetért arra nézve, hogy szölo csakugyan a fejlődésnek eszményét igyekezett megrajzolni. Azt hiszi azonban, hogy az eddigi fejlődésnek ehhez az eszményhez való fokozatos közeledését, ennek az eszménynek irányában való haladását is sikerült — igaz, hogy csak nagyon vázlatosan — kimutatnia és így az eszmény felállításánál is a természettudományi módszer szerint járt el.

Dr. Várkonyi Oszkár a vita végéig várt, mert azt szerette volna, hogy a gondolatszabadság megtámadásának hálátlan és népszerűtlen feladatát más valaki végezze el helyette. Ezen várakozása meddő maradván, kénytelen a feladatra maga vállalkozni és levonni a múlt ülésen a fejlődés elméletével szemben elfoglalt általános álláspontjának logikai következéseit a gondolatszabadság részletkérdésére vonatkozólag is. Mert ez a két kérdés elvitázhatatlan kapcsolatban van. Kitűnik a kapcsolat Jászi Oszkár mai előadásából is. Ő a gondolatszabadság szükségének legerősebb indokát a fejlődés elvében lelta fel. Okfejtésének lényege körülbelül az volt, hogy a társadalmak életfolyamata a fejlődés jegyében megy végbe; a fejlődés legnagyobb akadályja a gondolatok szabad nyilvánításának korlátozása, mert így kezdetben kisebbségben levő új és egészséges tanok el nem terjedhetnének: Következésképpen a gondolatok legyenek szabadon nyilváníthatók. Ha e logikai kapcsolat első láncszeme a fejlődés elve, rossznak, hiányosnak bizonyul; megszakad az egész lánc és porba hull annak utolsó szeme is: a gondolatszabadság. Már pedig a fejlődés elvének hiányos voltára, múltú értékére szóló rámutatott már a múlt vita folyamán. Most csak egy szempontot akar még kidomborítani, mely nézete szerint döntő fontosságú. Valamely társadalmi elmélet helyességének egyetlen próbaköve az, ha alkalmaztatván a társadalmi jelenségek teljes folyamatára mindenütt megfelelőnek, megnyugtatónak, kielégítő magyarázatot szolgáltatónak bizonyul. Szólok is elfogadná a fejlődés elvét, ha ennek az elvnek segítségével meg tudnók fejteni megnyugtatólag a társadalmi lét múltját, jelenét és jövőjét. Hogy *a múlt* hányszor czáfolt rá erre az elvre, annak fejtegetése egy felszólalás keretét nagyon is kibővítené. Teljesen elegendő csupán arra reámutatni, hogy *a jövőnek megfejtésénél* a fejlődés elve tökéletesen csődöt mond. Es itt a jövőbe vetett pillantásunknak nem szabad valami közbeeső határvonalnál megállania, hanem kímélet nélkül el kell kísérnie az emberi társadalmak történetét *végig* egészen azok elenyészétségéig, addig az szomorú képig, melyet Madách az Ember Tragédiájának XIV. színében festett meg. Mert hiába ámitjuk magunkat. A társadalom jövő alakulásairól felállított minden konstrukcióra ráfoghatjuk, hogy utópia, hogy beteges fantázia szülöttje: erről az egy és utolsó képről azonban a természettudományok ellentmondást nem tűrő verdiktje szerint feltétlenül bizonyos, hogy be fog következni. Kérdezhetjük már most a fejlődés elvének fanatikusait, hogy ezt a képet, ezt a véget az ő dogmájukkal miképp tudják megfejteni, az ő rendszerükbe miképp tudják beilleszteni? A míg erre a kérdésre nem adnak feleletet, addig szóló szívesen veszi magára a babona ódiáját és nem megy imádkozni abba a templomba, hol a fejlődés oltárán áldoznak a szociológia papjai.

Különben úgy a Somló Bódog és Jászi Oszkár által hirdett folytonos és fokozatos, valamint a Bodnár tanár úr által most élénk állított ritmikus — a realizmus és idealizmus naptár szerint kiszámítható váltakozásaiból keletkező — fejlődés tanai ugyanannak a törekvésnek köszönik létüket. Ez a törekvés, igen tiszteletreméltó. Abból áll, hogy a legkülönbözőbb okok nyomán keletkezett valamennyi társadalmi jelenséget *egyetlen és egységes* törvényre igyekeznek visszavezetni. Nem mondja, hogy ilyen törvény nincs. Nem mondja azt sem, hogy ilyen törvény után ne kutassunk. De azt határozottan mondja, hogy mindeddig ilyen törvényt megállapítani nem sikerült senkinek, és nem sikerült a vita folyamán felszólalt tagtársaknak sem.

Jászi Oszkárnak a gondolatszabadság igazolására felhozott egyéb érvei bizonyító erővel nem bírnak. Hivatkozik az ember természetére,

a természetjog követelményeire, de megfelelnek arról, hogy sem az emberi természet, sem a természetjog nem valami ismert és kétségséges nem vonható mennyiségek, melyekkel operálni lehet. Hogy mi az emberi természet, mi van a természetjogban? és van-e egyáltalán valami bennök, az megint vitás, megint bizonyításra szorul és ez a bizonyítás elmaradt. Egyáltalán nehéz belátni, hogy az úgynevezett szabadságjogok közül miért volna éppen a gondolat szabadság kivételes eljárásban részesítendő, mikor testvéreiről Jászi úr is elismeri, hogy korlátozandók. A fejlődés elvének nevében, az emberi természet nevében ép oly feltétlen szabadságban kellene részesíteni az egyiket, mint a másikat.

Mert az az elválasztó vonal, melyet Jászi Oszkár e tekintetben felállított, hogy t. i. az állam beavatkozási, korlátozási joga ott kezdődik, a hol a szabadságjog érvényesülése *fizikai* változásokat idéz elő a világban, a valóságban soha sem lesz megvonható. Hisz ha megengedjük a gondolatok szabad nyilvánítását, az okozati összefüggések megszakíthatatlan láncolata a legtöbb esetben menthetetlenül el fog vezetni a kimondott, vagy kinyomtatott szótól, a hallgatók és olvasók idegrendszerén keresztül a tettig, a fizikai hatásig. És a fejlődés elvének szempontjából éppen azoknak a gondolatoknak szabad nyilvánítása bírhat csupán értékkel, a melyek végeredményükben tette vezetnek: természetes tehát, hogy az uralkodó társadalom a saját fenntartásának érdekében sohasem fogja nyugodtan tűrni, hogy korlátozás nélkül vethessenek el olyan magokat, melyeknek majdani gyümölcsei reá nézve végzetesekké válhatnak. Hisz egy-két korlátozást maga Jászi is megenged. Azt mondja, hogy biológiai szempontokból korlátozandó a gondolat szabadság a serdületlenekkel és elmebetegekkel szemben. Nyilván azért, mert pl. az elmebeteg gondolatait nem tartja védelemre érdemeseknek. Hát ugyanez alapon nem-e vonandó meg a védelem minden ostoba, minden gonosz, minden veszedelmes gondolatától?

Jászi Oszkár és társai egyáltalán helytelenül állították fel a kérdést. Természetes tehát, hogy helytelenül is oldották meg. Azt tették kutatás tárgyává, vajjon helyesen, jól járt-e el az állam, mikor a gondolat szabadságot korlátozza? A kérdés illetlen feltevése feltételezi, hogy az állam másként is eljárhatna, mint a hogy eljár, hogy tehát az állam szabad akarata választhasson esetről-esetre a gondolat szabadság védelme és korlátozása között. Ezt a beszédet szóló determinista füle sohasem fogja megérteni. Az állami akarat ép úgy determinálva van, mint az egyéni akarat. A kérdés helyesen tehát csak úgy tehető fel, hogy *miért* korlátozza az állam a gondolat szabadságot, *miért* törnek némelyek e korlátok megszüntetésére és hogy az októrvény alkalmazása mellett a jövőben az ellentétes erőknél mi lesz a resultánsa? A felelet könnyű mind a három irányban. Az uralkodó társadalom korlátozza a gondolat szabadságot azért, hogy uralmon maradjon. Az uralomra törekvő társadalmi körök le akarják rontani e korlátokat, hogy uralomra kerülhessenek. A jövőben pedig, ha majdan új társadalmi kör kerül uralomra: az ép úgy fog elbánni a gondolat szabadsággal, ifjúságának ez ábrándjával, mint a mai állam, mert őt sem vezérelheti más, mint az önfenntartás, az uralmon maradás érdeke. A korlátlan gondolat szabadságot pedig nyugodtan temethetjük el oda, hol annyi szép és rokonszenves testvére alussza örök álmát, sirkertjébe.